

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Географічний факультет

МАГІСТЕРСЬКІ СТУДІЇ

Географічного факультету **ТНПУ ім. В. Гнатюка**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 1(8)/2025

Тернопіль - 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Географічний факультет

Випуск 1 (8)/2025

**МАГІСТЕРСЬКІ СТУДІЇ
Географічного факультету
ТНПУ ім. В. Гнатюка**

Збірник наукових праць

Тернопіль – 2025

УДК 91:338.48:502/504]378.4(477.84)ТНПУ
М 12

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
вченою радою географічного факультету
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 4 від 26 листопада 2025 р.)*

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії – **Андрій Кузишин**, декан географічного факультету, доктор географічних наук, професор кафедри географії України і туризму.

Члени редколегії: **Мирослав Сивий**, доктор географічних наук, професор кафедри географії та методики її навчання; **Леся Заставецька**, завідувач кафедри географії та методики її навчання, доктор географічних наук, професор; **Любомир Царик**, завідувач кафедри геоекології та гідрології, доктор географічних наук, професор; **Інна Поплавська**, завідувач кафедри географії України і туризму, кандидат географічних наук, доцент; **Ярослав Мариняк**, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму.

Відповідальний редактор – **Сергій Задворний**, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму.

Магістерські студії географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка: збірник наукових праць. Тернопіль: ТНПУ, 2025. Вип. 1 (8). 96 с.

До наукового збірника увійшли праці здобувачів освітнього ступеня «магістр» освітніх програм спеціальностей «Середня освіта (Географія)», «Географія», «Науки про Землю» та «Туризм і рекреація» Географічного факультету ТНПУ. У публікаціях висвітлюються результати актуальних теоретичних та прикладних досліджень у сфері природничої і суспільної географії, географічної освіти, наук про Землю, туризму і рекреації.

Для викладачів, науковців, аспірантів, магістрантів, студентів, а також усіх тих, хто цікавиться географією, науками про Землю та туризмом і рекреацією.

Тексти представлено із максимальним збереженням авторської редакції. Автори несуть відповідальність за унікальність та достовірність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, установ, організацій та іншої інформації.

© Колектив авторів, 2025
© ТНПУ, 2025

ЗМІСТ

ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

БАРСЬКИЙ Р. Особливості сучасної структури сільськогосподарських антропогенних ландшафтів Тернопільської міської територіальної громади.....	5
БЛОТНИЙ Ю. Особливості структури землекористування Бучацької міської територіальної громади.....	8
БРІНДЖАК Н. Сільськогосподарське землекористування у Бучацькій територіальній громаді: сучасний стан та проблеми сталого розвитку.....	13
ГЛИВА М. Вплив глобальних змін клімату на структуру природних катастроф в Україні.....	16
ГУБИЧ Л. Ботаніко-географічна характеристика раритетного фітогенофонду Гологоро-Вороняцького кряжу.....	26
ДУБ А. Географія перейменувань Вінниччини: трансформація ономастичного простору в умовах деколонізаційних процесів (2014-2025 рр.).....	33
КУЗЬ П. Освіта Скалатської територіальної громади Тернопільської області як складова третинного сектора господарування.....	39
МАНЕЛЮК Т. Вивчення розвитку промисловості країн ЄС у шкільному курсі географії.....	43
МАРКУШ М. З історії формування сухопутних шляхів сполучень у Тернопільській області в XIV-XVIII ст.....	46
МАЦУЛЯК М. Формування медіаграмотності учнів при вивченні фізичної географії України.....	53
МИХАЛИК В. Інтерактивні освітні технології як засіб зниження стресу та підтримки психологічного благополуччя учнів на уроках географії.....	57
ПАРХІН В. Навчальні екскурсії як складова модельних програм з географії.....	60
ФОМЕНКО О. Сучасні онлайн-сервіси для вивчення Українських Карпат на уроках географії.....	64

ШОСТАК М. Країнознавчий підхід у навчанні географії (на прикладі Німеччини).....	70
--	----

СТУДІЇ З НАУК ПРО ЗЕМЛЮ

ПАСТУШЕНКО З. Процес надання адміністративних послуг у сфері землеустрою: нормативні, організаційні та інституційні аспекти.....	74
---	----

ТУРИЗМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

БОЙКО Ю. Особливості функціонування екотуризму в Словаччині.....	77
ГАВРИЛЮК Л. Цифровізація як інструмент удосконалення товарної політики туристичних підприємств.....	83
ЖОВТОНОГА А. Цифровізація комунікаційної діяльності музеїв просто неба.....	87
СКІРКА В. Історичні міста Поділля та їх значення для розвитку внутрішнього туризму.....	91

Роман БАРСЬКИЙ

магістрант II курсу

спеціальності 106 Географія

Науковий керівник – доц. Сергій ГУЛИК

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Тернопільська міська територіальна громада знаходиться в центральній частині Тернопільської області. Фізико-географічно належить до помірного поясу зони широколистих лісів, західної частини Подільської височини, Східно-Європейської рівнини [5]. Площа громади – 167,9 км², населення становить приблизно 270 тисяч осіб. Тернопіль є адміністративним центром територіальної громади та найбільшим населеним пунктом за площею і кількістю населення.

На півночі Тернопільська громада межує з Залозецькою, на Заході – з Підгороднянською, Козлівською і Озернянською, на Півдні з Великоберезовецькою і Великогаївською, і на Сході – з Великобірківською, Байковецькою і Білецькою територіальними громадами. Громада простягається вздовж річки Серет і витягнута з Півночі на Південь. До складу Тернопільської територіальної громади входять такі населенні пункти: Вертелка, Носівці, Городище, Кобзарівка, Плєсківці, Іванківці, Чернихів, Малашівці, Глядки, Курівці і місто Тернопіль [5, 6].

Користуючись даними головного управління земельних ресурсів Тернопільської області [6] та іншими джерелами, в межах Тернопільської міської громади можна виділити такі класи антропогенних ландшафтів: селитебні; сільськогосподарські, промислові, лісові; лінійно-дорожні; водні, рекреаційні і тафальні [3, 4]. Співвідношення їх часток у структурі земельних угідь громади характерне для урбанізованих територій.

Сільськогосподарські антропогенні ландшафти представлені найбільше в громаді, оскільки більшість території – це сільська місцевість, де розвивається аграрна справа. Навіть на околицях м. Тернополя є сільськогосподарські антропогенні ландшафти, які забезпечують агропродукцією обласний центр.

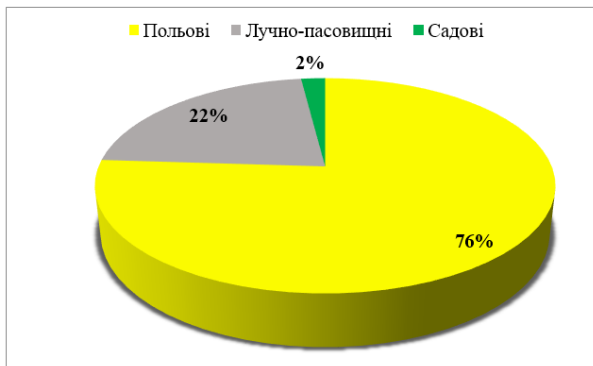

Рис. 1. Структура агроландшафтів в Тернопільській міській ТГ

Діаграма демонструє структуру сільськогосподарських антропогенних ландшафтів в Тернопільській територіальній громаді – з великою перевагою в ОТГ представлені польовий підклас – 76%, а найменше багаторічних насаджень – лише 2%. Решту, а саме 22%, займають сіножаті і пасовища. Така структура зумовлена, насамперед, географічним положенням і економічними чинниками. Це загальна діаграма по всій території ОТГ, хоча в кожному населеному пункті окремо вона буде дуже схожою [6].

Головною ознакою агроландшафтів досліджуваної території є наявність в ґрунтовому покриві родючих чорноземних ґрунтів – глибоких мало гумусних та опідзолених [1]. Найбагатші ґрунти поширені на півночі сільських земель ОТГ. Значні площі займають також темно-сірі та лучно-чорноземні ґрунти, які простягаються із сходу до Південного заходу. На них вирощують зернові та технічні культури. Орні землі у великій мірі визначають розвиток сільськогосподарського виробництва. Такий високий показник забезпечення агроландшафтами досягається за рахунок високої розораності території.

Польові ландшафти у структурі агроландшафтів займають найбільші площі. Життя польових ландшафтів забезпечується завдяки щорічним переорюванням верхнього шару ґрунту, внесення добрив і отрутохімікатів.

Територіально, в межах громади відсоткова частка агроландшафтів загалом зменшується з Півночі на Південь. Найбільший показник у Носівцях і Курівцях, а найменший у місті Тернопіль (див. рис. 2.).

На основі проведеної комплексної оцінки антропогенних ландшафтів території Тернопільської громади встановлено, що переважаючу частку земельного фонду громади становлять сільськогосподарські (понад 70%), з яких більшість – польові

антропогенні ландшафти. Виявлено ряд локальних проблем, зокрема підвищене аграрне навантаження та порушення екологічної рівноваги через високу розораність та знижену частку природних ландшафтів.

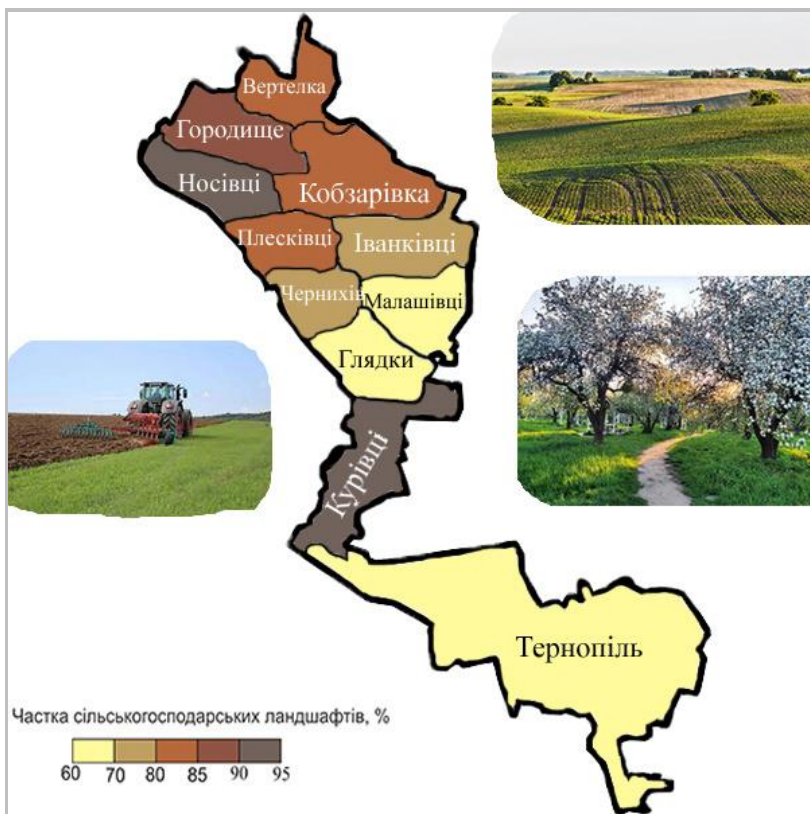

Рис. 2. Частка агроландшафтів Тернопільської міської ТГ

Сільськогосподарські антропогенні ландшафти Тернопільської міської громади є значним потенціалом для її сталого соціально-економічного розвитку. Водночас для збереження їхньої продуктивності та екологічної цінності необхідно впроваджувати інтегровану систему управління землями, що базується на принципах збалансованого розвитку, екологічної безпеки та науково обґрунтованого планування.

Список використаних джерел:

1. Географія Тернопільської області. Т.1. Природні умови та ресурси. За ред. проф. М.Я. Сивого Тернопіль: Крок, 2017, 504 с.
2. Гулик С. В., Таранова Н. Б. Історія формування сучасних антропогенних ландшафтів

міста Тернополя / Проблеми ландшафтознавства в контексті стратегії сталого розвитку та Європейської ландшафтною конвенції. Матеріали міжнародного наукового семінару, присвяченого 40-річчю заснування Чорногірського географічного стаціонару Львівського національного університету імені І.Франка (3-5 листопада 2017 р.) Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2017. 156 с

3. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник / Частина 1. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. 336 с.

4. Денисик Г.І. Регіональне антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Вінниця-Умань: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2010. 170 с.

5. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua>.

6. Довідка з державної статистичної звітності про наявність земель та розподіл їх за власниками земель, землекористувачами, угіддями (за даними форми 6-зем). Тернопільська область (у розрізі адміністративних районів). Тернопіль: Головне управління Держземагентства Тернопільської області, 2016.

7. Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2022. №2. С. 76-83.

Юрій БЛОТНИЙ

магістрант II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Сергій ГУЛИК

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ БУЧАЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Бучацька міська територіальна громада розташована у Чортківському районі Тернопільської області. Площа Бучацької територіальної громади становить 524,2 км², населення – 41 275 осіб. До складу громади входить 37 населених пунктів [2]. Межує Бучацька МТГ на півночі із Золотниківською територіальною громадою (ТГ), на північному сході – із Теребовлянською ТГ, на сході – із Трибухівською та Білобожницькою територіальними громадами, на південному сході – із Товстенською ТГ, на півдні – із Золотопотіцькою ТГ, на південному заході – із Коропецькою ТГ і на заході – із Монастириською міською територіальною громадою (рис. 1).

Фізико-географічно Бучацька громада розташована у південно-західній частині Тернопільської області у межах природної зони широколистяних лісів. Поверхня рівнинна та розчленована глибокими долинами річок. Гідрологічні ресурси Бучацької МТГ представлені річками Стрипа, Бариш і Вільховець, які зарегульовані ставками. Бучацька МТГ належить до ґрунтової зони Волино-Подільського лісостепу, тут найпоширенішими є лісові опідзолені ґрунти. Серед них переважають сірі лісові ґрунти та чорноземи опідзолені з різним ступенем поверхневого змиву [1].

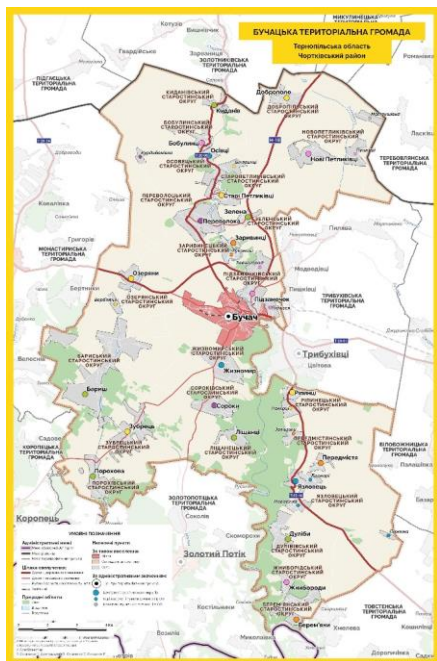

Рис. 1. Буцацька міська територіальна громада [4]

У структурі землекористування Буцацької міської територіальної громади переважають землі сільськогосподарського призначення – 80%, розораність громади становить 64%, лісистість – 15%, частка забудованих земель складає 2%, землі під водою і болотами займають 2% території (рис. 2).

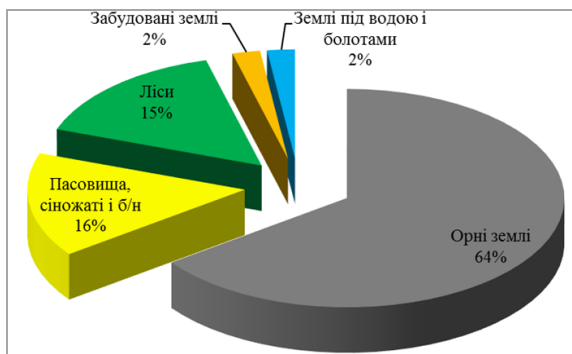

Рис. 2. Структура землекористування Буцацької територіальної громади

У структурі сільськогосподарських угідь Буцацької МТГ найвищу частку складає рілля 80%, близько 18% займають пасовища, 1% – сіножаті і 1% – багаторічні насадження (рис. 3). Загалом у Буцацькій МТГ зосереджено 41 780 га сільськогосподарських земель, з них 32 836 га – орні землі, 7233,8 га – пасовища, 438 га – сіножаті, 383 га – багаторічні насадження, 65 га – перелogi, під господарськими будівлями і дорогами в громаді зайнято 880 га [3].

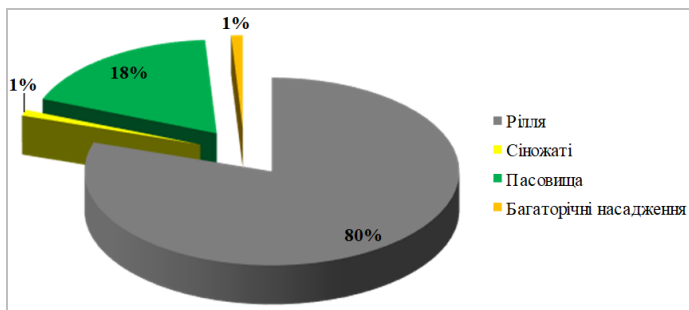

Рис. 3. Структура сільськогосподарських земель Буцацької МТГ

У структурі землекористування Буцацької громади забудовані землі становлять лише 2% (2093,5 га). Найбільше забудованих земель у місті Бучач (551,3 га), у Бариському (117 га) і Переволоцькому (110,4 га) старостинських округах. Житлова забудова Буцацької МТГ переважно одно- та двоповерхова (96%). Загалом під житловою забудовою у Буцацькій громаді зайнято 25% забудованих земель, 31% займають землі, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі, 24% становлять земельні угіддя транспорту та зв'язку, 8,5% – землі промисловості, 2% – землі під відкритими розробками та кар'єрами, 6% – землі громадського призначення і 1,5% займають землі комерційного використання (рис. 4).

Найбільше у Буцацькій громаді земель, які використовуються для відпочинку та інші відкриті землі (651 га). При цьому значну частку (80%) у структурі такого типу забудованих земель займають вулиці, набережні і площі (522 га). Близько 90 га земель у структурі землекористування Буцацької МТГ займають кладовища. Під гідротехнічними спорудами в громаді зайнято 8 га земель, зелені насадження загального користування становлять 26,6 га. Для видалення та складування побутових відходів у Буцацькій громаді відведено 7 га земель, для виробництва електроенергії – 6,6 га.

Близько 24% у структурі забудованих земель Буцацької МТГ займають землі, які використовуються для транспорту і зв'язку. У

громаді відсутні аеропорти, проте під автомобільними дорогами зайнято 433,8 га земель, під залізницями 66,5 га. Під відкритими розробками та кар'єрами у Бучацькій МТГ зайнято 45,6 га земель, з яких 26 га – це діючі кар'єри. Землі промисловості у Бучацькій громаді займають 180 га. Близько 131 га забудованих земель у досліджуваній громаді займають землі громадського призначення і 30,5 га – землі комерційного використання. Відкритих земель без рослинного покриву у Бучацькій міській територіальній громаді – 517 га.

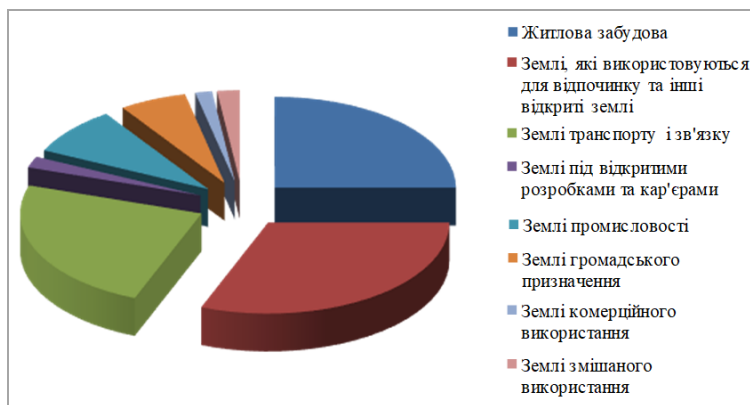

Рис. 4. Структура забудованих земель Бучацької МТГ

Важливе значення у контексті дослідження землекористування територіальної громади має визначення частки заповідних територій. Станом на 01.12.2022 року у Бучацькій МТГ функціонувало 26 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, загальною площею 4124,5 га. Заповідність громади складає лише 6% [6].

Площа лісовкритих земель Бучацької МТГ складає 7373 га, з яких 1622 га – це ліси I групи і 4233 – ліси II групи. Чагарники в громаді займають 183 га, полезахисні смуги та інші захисні насадження – 56 га. Іншою складовою формування природних угідь у межах досліджуваної громади є землі під водою та болотами. Як категорія природних земель, води і болота виконують важливі природоохоронні, кліматорегулюючі, рекреаційні та екологостабілізуючі функції [5]. У структурі землекористування Бучацької громади землі під водою і болотами становлять 2%. Загалом внутрішні води в громаді займають 480 га, болота – 82,5 га. Найбільшу частку у структурі водного фонду громади становлять природні водотоки (річки та струмки) (50%), 28% займають ставки і водосховища, під штучними водотоками зайнято 22% (рис. 5). Найбільше ставків зосереджено у Бариському (29 га), Озернянському (22 га),

Переволоцькому (14,5 га), Добропільському (14 га), Киданівському (12 га) і Новопетликівському (10 га) старостинських округах.

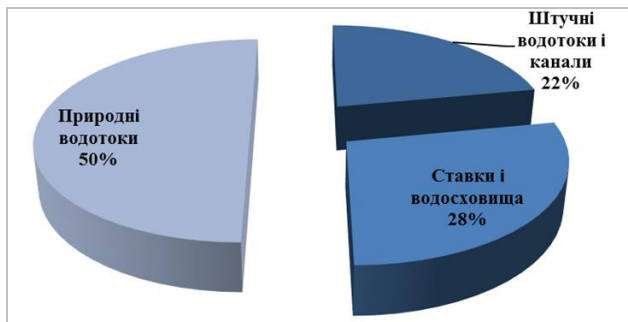

Рис. 5. Структура земель водного фонду Буцацької МТГ

Отож, комплексний аналіз сучасного стану структури землекористування Буцацької МТГ, показав такі особливості: сільськогосподарська освоєність громади становить 80%, розораність – 64%, лісистість – 15%, частка забудованих земель – 2%. У структурі земель сільськогосподарського призначення переважають орні землі, сіножаті та пасовища (99%). Частка земель під водою і болотами у громаді становить 2%, у структурі земель водного фонду переважають природні водотоки (50%). Основними геоекологічними проблемами землекористування Буцацької громади є розбалансованість земельних угідь (частка природних угідь становить 33%), відсутність генеральних планів сільських населених пунктів та не проведена інвентаризація земель.

Список використаних джерел:

1. Географія Тернопільської області. Т.1. Природні умови та ресурси. За ред. проф. М.Я. Сивого Тернопіль: Крок, 2017, 504 с.
2. Децентралізація. Офіційний сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua>
3. Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія. 2022. №2. С. 76-83.
4. Міністерство розвитку громад та територій. Адміністративно-територіальний устрій України. URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#karta>.
5. Царик Л., Кузик І. Геоекологічні засади землекористування, емісії парникових газів та охорони природи (на матеріалах територіальних громад): Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2024. 238 с.
6. Царик Л., Ковальчук І., Царик П., Кузик І. Природоохоронні стандарти ЄС – національні і регіональні реалії. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2023. Вип. 59. С. 329-339.
7. Чеболда І.Ю., Кузик І.Р. Порівняльна характеристика структури землекористування територіальних громад різних типів. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Екологія». Випуск 26. 2022. С. 75-88.

Ніна БРІНДЖАК
*магістрантка II курсу
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
Науковий керівник – доц. Богдан ЗАБЛОЦЬКИЙ*

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У БУЧАЦЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

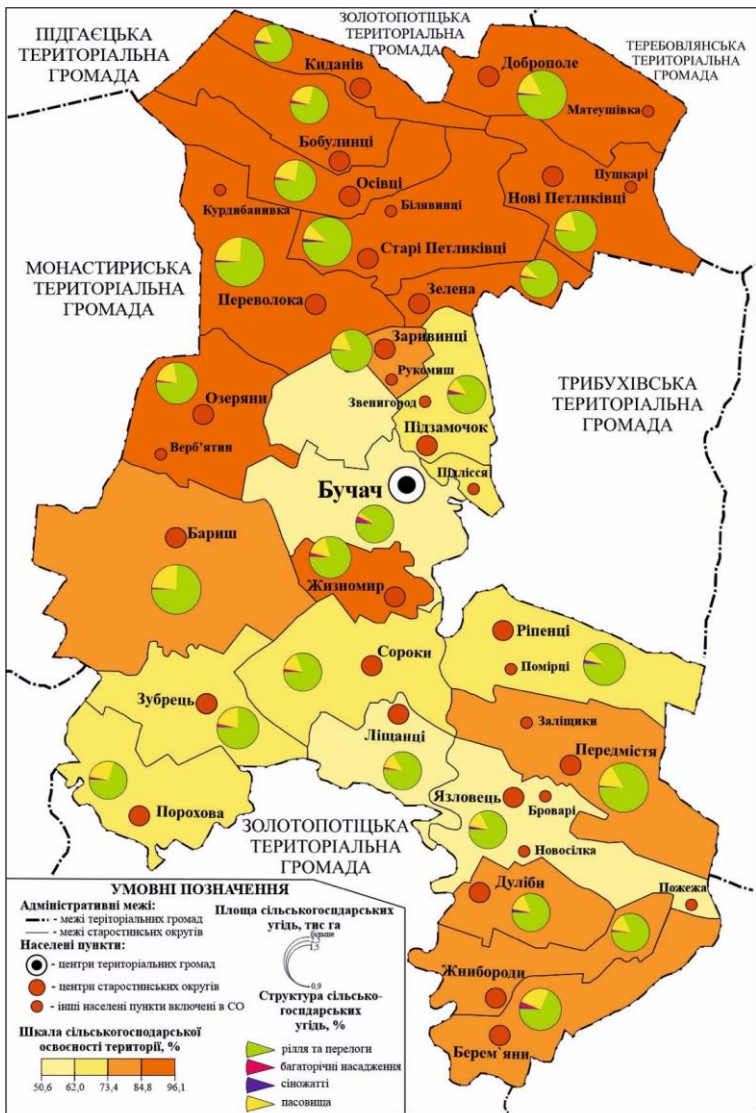
Упродовж останнього десятиліття аграрний сектор України демонструє зростання та посилює свою роль у формуванні національної економіки. У 2024 р. частка сільського господарства у ВВП держави перевищила 10 %, а агропродовольча продукція забезпечила понад 45 % валютних надходжень від експорту [4]. Економічний прогрес у значній мірі був досягнутий завдяки інтенсивному використанню земель, що не завжди враховувало параметри збалансованого природокористування.

Для аналізу стану землекористування Бучацької територіальної громади (ТГ) була проведена реконструкція структури її земельного фонду. Через відсутність оновленої статистики використано дані форми 6-зем за 2016 р., адаптовані до сучасних меж громади [1, 2]. Розрахункові дані були уточнені на основі інформації отриманої від фахівців відділу земельних ресурсів та просторового планування при Бучацькій міській раді. Це дозволило виявити ключові тенденції та оцінити характер агровикористання території. Встановлено, що частка земель сільськогосподарського призначення становить 79,8 %, що дещо вище за середні показники області. Понад 97 % цих площ припадає на сільськогосподарські угіддя, а решта – на господарські двори, інфраструктуру та інші супутні землі.

Структура угідь свідчить про переважання інтенсивного землеробства: рілля займає понад 81 %, тоді як пасовища становлять близько 14 %, а сіножаті – лише близько 1 %. Багаторічні насадження охоплюють решту площ і розташовані на ділянках із найбільш сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами. Розораність сільськогосподарських угідь ТГ є типовою для лісостепу, але її високий показник створює суттєві екологічні ризики. По території розораність неоднорідна: найбільш інтенсивно використовуються північні, західні та південні частини громади, тоді як західні території зі складнішим рельєфом мають менше значення показника (рис.1).

Пасовища поширені переважно на південному заході громади, де яружно-балкові комплекси обмежують інтенсивне землекористування. Сіножаті зосереджені у заплавах річок Стрипи та Бариша, але їхня

площа суттєво скорочена через давню практику розорювання долин. Багаторічні насадження сформувалися під впливом природних умов і локальних традицій садівництва.

**Рис. 1. Сільськогосподарське землекористування
Буцацької територіальної громади**

Поглиблений аналіз умов території засвідчує, що надмірна розораність і переважання інтенсивних методів обробітку земель негативно впливають на стійкість агроландшафтів. На території громади близько 25-30 % сільськогосподарських угідь зазнають ерозійних процесів, а більшість еродованих площ припадає на ріллю. Найактивніші прояви водної ерозії фіксуються на схилових ділянках, особливо в басейнах Бариша та Стрипи, де розвивається яроутворення та площинний змив ґрунту.

Поряд із ерозією поширеною проблемою є підвищена кислотність ґрунтів, що знижує врожайність і потребує регулярного вапнування. У заплавлених зонах та на ділянках із близьким заляганням ґрунтових вод спостерігаються процеси перезволоження й заболочення, що погіршує агротехнічні умови. Місцями фіксується кам'янистість ґрунтів, яка суттєво ускладнює механічний обробіток ґрунту.

Деградаційні процеси посилюються після приватизації земель, коли значні площі були передані великим агропідприємствам, орієнтованим на короткостроковий прибуток. Це призвело до виснаження ґрунтового покриву, звуження структури посівів та зменшення можливостей для відновлення родючості. Адміністративна реформа також вплинула на систему контролю: укрупнення районів послабило місцевий моніторинг земельних ресурсів. Воєнний стан відтермінував реалізацію державних програм із раціонального землекористування, зокрема «Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» [3].

Таким чином, сучасне землекористування Буцацької ТГ характеризується значною інтенсивністю агровиробництва, що забезпечує високі економічні показники, але супроводжується деградацією ґрунтів і погіршенням екологічної стійкості агроландшафтів. Така модель не відповідає принципам сталого розвитку та може погіршувати соціально-економічні перспективи території. За цих умов особливо важливими є посилення моніторингу земель, запровадження ґрунтозахисних технологій, удосконалення природоохоронних заходів і координація зусиль місцевої влади, аграріїв та наукової спільноти для формування більш збалансованої системи землекористування.

Список використаних джерел:

1. Заблоцький Б., Гавришук Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія «Географія». Тернопіль: Тайп, 2022. Вип. 2. (53). С. 76-83.

2. Заблоцький Б. Проблеми обліку кількості земель територіальних громад Тернопільської області. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного

товариства. Тернопіль: Тайп. №5 (випуск 5). 2021. С. 22-26.

3. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: Розпорядження КМУ від 19 січня 2022 р. № 70-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 15.11.2025).

4. Статистичний щорічник України за 2024 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2025. 273 с.

Максим ГЛИВА

магістрант II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Наталія ТАРАНОВА

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН КЛІМАТУ НА СТРУКТУРУ ПРИРОДНИХ КАТАСТРОФ В УКРАЇНІ

Вступ. Проблема глобального потепління є ключовою для світової безпеки та розвитку. За даними Всесвітньої метеорологічної організації (WMO), період з 2015 по 2023 роки був визнаний найтеплішим за весь час, коли люди ведуть інструментальні спостереження. Це означає, що середнє глобальне потепління прискорюється, і екстремальні погодні явища (сильні шторми, спека, повені) стають частішими та потужнішими [3].

Звіти Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC AR6) підтверджують, що Європа є одним із регіонів, де кліматична вразливість дуже висока. Це пов'язано, зокрема, зі зміною кількості та режиму опадів, зростанням екстремальних температур і частішими посухами у південних та східних частинах континенту [4].

Для України ці світові кліматичні процеси мають важливе прикладне значення, оскільки вони прямо впливають на національну безпеку, сільськогосподарське землекористування та планування розвитку територій. Статистичний аналіз, який регулярно проводить Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), показує, що у структурі всіх надзвичайних ситуацій природного походження домінують саме гідрометеорологічні явища [6]. Крім того, кліматичні огляди, які надає Український гідрометеорологічний центр (УкрГМЦ), фіксують, що Україна має одну з найвищих у Європі швидкостей зростання середньорічної температури [5].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб точно визначити, як глобальне потепління змінює структуру природних катастроф, які відбуваються в Україні, і окреслити просторові закономірності (тобто, де саме) ці катастрофи проявляються найчастіше та найсильніше.

Виклад основного матеріалу. Спостереження служби Copernicus

показують, що Європа демонструє найвищі темпи зростання температури, нагріваючись приблизно вдвічі швидше, ніж у середньому на планеті [3]. Ці загальноєвропейські процеси мають чіткі прояви і на території України. До них належать такі кліматичні особливості, як помітне зростання кількості днів із температурою понад +30 °С, які називають тропічними. Також фіксується значне подовження літнього сезону. Важливою зміною є підвищення нічних мінімальних температур, що створює ефект так званого теплового «шлейфу», особливо відчутного у міських агломераціях. Український гідрометеорологічний центр (УкрГМЦ) підтверджує, що системне збільшення середніх температур спостерігається передусім у південних і східних регіонах країни, а також на високогір'ї Карпат [6].

Звіти Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) вказують на глобальну тенденцію до збільшення інтенсивності зливових опадів. Це часто супроводжується одночасним зростанням тривалості періодів сухої погоди у міжсезоння [2]. Згідно з даними Європейського центру середньострокових прогнозів погоди (ECMWF) та Copernicus, територія України географічно належить до поясу, де спостерігаються різкоконтинентальні кліматичні контрасти [4; 3]. Це означає, що збільшуються як добові, так і місячні екстремальні показники опадів. Особливо загрозливим явищем є часті «провали» вологості ґрунтів [4; 3], що має критичне значення для аграрного сектору.

Аналіз загальної картини надзвичайних ситуацій природного походження в Україні показує, що їхня структура суттєво змінилася. Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) фіксує, що понад 80% усіх таких випадків мають гідрометеорологічну природу [5]. Це однозначно підтверджує, що сучасний клімат із його екстремальними проявами перетворився на ключовий чинник, або «детонатор», більшості природних катастроф у країні.

Карпатський регіон залишається найбільш вразливим до паводків. Рекордні зливи, у поєднанні з особливостями гірського рельєфу (орографічний ефект), призвели до того, що повінь 2008 року стала найбільшою за останні п'ятдесят років [1]. У 2020 році серія сильних паводків знову завдала значних економічних збитків [5]. Основні причини цих процесів мають прямий зв'язок із потеплінням: зростання температури збільшує вологоємність атмосфери, що призводить до сильніших злив і, як наслідок, до різкого підйому рівнів води у річках.

За оцінками Європейського центру середньострокових прогнозів погоди (ECMWF), степова зона України входить до «гарячих осередків» європейських посух [4]. За період з 2019 по 2022 роки у

локальних аграрних районах були зафіксовані втрати врожаїв, які сягали 40% [7]. Тривалі посухи також викликають деградацію чорноземів та критичне зниження запасів ґрунтової вологи [2].

Служба Copernicus підтверджує, що у Східній Європі збільшується частота хвиль, під час яких температура повітря перевищує +35 °C [3]. Наслідки цих теплових хвиль є багатоплановими: вони спричиняють теплові стреси у населення, створюють ризики для стабільної роботи енергетичної інфраструктури, підвищують пожежну небезпеку та збільшують показники смертності у вразливих соціальних групах [1].

Всесвітня метеорологічна організація (WMO) відзначає, що потепління є чинником, який посилює конвекцію (вертикальні рухи повітря), що, своєю чергою, призводить до частіших шквалів і гроз [1]. ДСНС України звітує про подвоєння кількості випадків локальних штормів за період з 2010 по 2023 роки [5].

Кліматичні зміни та пов'язані з ними небезпеки не є однаковими на всій території України. Географічне положення, особливості рельєфу та гідрологічна мережа створюють чітку просторову диференціацію ризиків. Це означає, що кожен великий природний регіон стикається зі своїм унікальним набором загроз, що вимагає специфічних підходів до адаптації.

Ці регіональні відмінності у загрозах детально представлені в табл. 1, яка узагальнює домінуючі кліматичні небезпеки для різних природних зон України.

Як видно з цієї таблиці, Карпатський регіон найбільш вразливий до гідрологічних загроз, таких як паводки та селеві потоки [1; 5]. У той час як степова зона зіштовхується з метеорологічними ризиками, що впливають на ґрунти та сільське господарство – це посухи, суховії та пилові бурі [2; 4; 7]. На півночі, у Поліссі, домінують зимові та перехідні явища: ожеледь, сильні вітри та мокрий сніг [5; 6]. Ці відмінності підкреслюють необхідність розробки територіальних, а не загальнонаціональних, стратегій управління кліматичними ризиками.

Соціально-економічні й екологічні наслідки кліматично зумовлених природних катастроф в Україні набувають системного характеру та охоплюють практично всі сфери життєдіяльності населення. За офіційними звітами Державної служби з надзвичайних ситуацій, прямі й непрямі фінансові втрати від повеней, пожеж, буревіїв та посух щороку становлять мільярди гривень, при цьому економічний тягар зростає разом зі зростанням кількості небезпечних явищ [5]. Особливо відчутними є наслідки для регіональних бюджетів, які змушені спрямовувати значні кошти на

відновлення інфраструктури, ліквідацію наслідків стихійних лих та соціальну підтримку постраждалих громад.

Таблиця 1

Регіональні особливості кліматичних небезпек в Україні
(укладено за матеріалами *ВМО [1], IPCC [2], Copernicus [3],*
ECMWF [4], ДСНС України [5], УкрГМЦ [6])

Регіон	Домінуючі явища	Джерела
Карпати	Паводки, інтенсивні зливи, селеві потоки	[1; 5]
Полісся	Ожеледь, сильні вітровали, значні опади у вигляді мокрого снігу	[5; 6]
Лісостеп	Шквали, грози, локальні підтоплення	[5]
Степ	Посухи, суховії, пилові бурі	[2; 4; 7]
Узбережжя Чорного моря	Шторми, хвилі екстремальної спеки	[3; 6]

Сільське господарство належить до найбільш уразливих секторів економіки. У роки інтенсивних посух та теплових хвиль значно зменшується врожайність зернових, олійних і кормових культур, що призводить не лише до фінансових втрат агровиробників, а й до коливань на продовольчому ринку. За оцінками Міністерства аграрної політики та міжнародних кліматичних інституцій, окремі регіони України у посушливі роки втрачають до третини потенційного врожаю, що посилює залежність агросектору від погодних умов та кліматичних коливань [2; 7].

Міські території також дедалі гостріше відчувають вплив кліматичних ризиків. Спекотні періоди спричиняють перевантаження енергосистем через активне використання кондиціонування, зростає кількість аварій у електромережах, водопостачанні та транспортній інфраструктурі. Локальні зливи, які нерідко супроводжуються шквальними вітрами, все частіше призводять до підтоплення вулиць, руйнування дорожнього покриття, аварійних зупинок транспорту та виходу з ладу інженерних комунікацій [3; 6]. Особливо вразливими є великі міста з високим рівнем ущільнення забудови та недостатньо розвиненою дренажною системою.

Екологічні наслідки змін клімату проявляються ще глибше та мають довготривалий характер. Внаслідок підвищення температури та змін у режимі зволоження активізуються процеси деградації ґрунтів, зокрема ерозія, зменшення вмісту гумусу та порушення природної структури орного шару. Степові та лісостепові райони зазнають поступової аридизації (висушування клімату), що негативно

позначається на продуктивності екосистем та природному середовищі загалом [2; 4].

Окремою проблемою стає зменшення водності річок, передусім малих водотоків. Зростання температури веде до більших втрат води через випаровування, а нерівномірний розподіл опадів призводить до скорочення стабільного живлення водних екосистем. Це вже сьогодні спостерігається в руслах приток Дністра, Південного Бугу та Сіверського Дінця, де в літній період фіксується критично низький рівень води [6]. У перспективі це може обмежувати водопостачання населених пунктів і промислових об'єктів.

Збільшення частоти теплових хвиль супроводжується також активізацією природних пожеж, особливо в лісових і степових зонах. За даними ВМО та ДСНС України, площі вигорілих земель у південних і східних регіонах України зросли в кілька разів порівняно з початком 2000-х років, що призводить до втрати біорізноманіття, знищення природних середовищ існування та посилення вуглецевого навантаження на атмосферу [1; 5].

Зрештою, кліматичні катастрофи мають і соціальні наслідки, які не завжди можна виміряти в економічних показниках. Порушення звичного способу життя, зростання міграційного тиску, професійні ризики у сільській місцевості та погіршення якості життя в екологічно вразливих регіонах формують нову соціальну географію країни. Усе це свідчить про необхідність не лише реагувати на надзвичайні ситуації, але й планувати територіальний розвиток із врахуванням кліматичних ризиків.

Адаптація та управління кліматичними ризиками в Україні поступово переходять від декларативного рівня до системної політики, орієнтованої на довгострокове зниження вразливості природних і соціально-економічних систем. У стратегічних документах держави наголошується, що головною метою адаптації є мінімізація втрат і підвищення стійкості громад до зростання частоти погодних екстремумів, а не лише ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій [8]. Саме тому сучасна політика управління ризиками все більше базується на принципах превентивності, прогнозування та просторового планування.

Таблиця 2

**Основні соціально-економічні та екологічні наслідки
кліматично зумовлених катастроф в Україні**

*(укладено автором на основі звітів WMO [1], IPCC [2], Copernicus [3],
ECMWF [4], ДСНС України [5], Українського гідрометеорологічного
центру [6], Мінагрополітики України [7])*

Сфера впливу	Прояви наслідків	Джерела
Економіка загалом	фінансові збитки від катастроф, зростання витрат на відновлення інфраструктури	[1; 5]
Сільське господарство	втрати врожаю, деградація земель, нестійкість виробництва	[2; 4; 7]
Міська інфраструктура	підтоплення, руйнування доріг, аварії в енергосистемах	[3; 6]
Водні ресурси	зменшення стоку річок, дефіцит питної води	[4; 6]
Природні екосистеми	пожежі, ерозія ґрунтів, зниження біорізноманіття	[1; 2]
Соціальна сфера	погіршення якості життя, ризики для здоров'я, міграційні процеси	[3; 5]

Одним із ключових інструментів адаптації визначено розвиток систем раннього попередження та прогнозування небезпечних явищ. Посилення метеорологічного моніторингу, впровадження автоматизованих гідрологічних постів, використання супутникових даних і геоінформаційних технологій дозволяють своєчасно інформувати населення про загрози повеней, злив, пожеж і теплових хвиль [1; 6]. Практика країн Європейського Союзу показує, що ефективні системи попередження зменшують кількість жертв у декілька разів навіть за умов зростання частоти екстремальних подій.

Не менш актуальним напрямом є адаптація будівельних норм до кліматичних реалій. У зонах підтоплення, зсувів і сейсмічної активності потребують корекції принципи забудови, розташування інфраструктури та інженерні рішення. Врахування кліматичних ризиків у будівельному проєктуванні допомагає зменшити техногенні втрати, продовжує термін експлуатації об'єктів та знижує витрати на аварійні ремонти [3]. Особлива увага приділяється енергоефективності будівель, оскільки спекотні періоди створюють додаткове навантаження на енергосистеми міст.

Важливою складовою адаптаційної політики залишається відновлення природних екосистем, які відіграють роль природних регуляторів клімату. Лісові масиви стримують ерозію ґрунтів і

знижують імовірність селів та зсувів, болота виконують функцію природних акумуляторів вологи, а заплави річок пом'якшують пікові рівні води під час паводків [2; 4]. Деградація екосистем, навпаки, посилює кліматичні ризики, роблячи регіони більш уразливими до посух і пожеж.

Особливої уваги в Україні потребує проблема водних ресурсів. В умовах підвищення температури й зменшення стоку малих річок стратегічним завданням стає розвиток водозбереження та модернізація зрошувальних систем. Раціональне використання води в аграрному секторі, впровадження крапельного зрошення, реконструкція каналів дозволяють не лише скорочувати втрати водних ресурсів, а й стабілізувати врожайність у посушливі роки [7]. У південних регіонах такі рішення фактично визначають життєздатність сільського господарства.

На місцевому рівні адаптація реалізується через регіональні кліматичні програми та плани дій громад. Територіальні громади, особливо у зонах підвищеного ризику, потребують власних стратегій управління надзвичайними ситуаціями, урахування кліматичних загроз у забудові, зонуванні територій та розвитку інфраструктури [8]. Географічні підходи – картографування ризиків, просторовий аналіз і моделювання сценаріїв – дозволяють приймати обґрунтовані управлінські рішення й мінімізувати негативні наслідки кліматичних змін на місцевому рівні.

В результаті адаптація та управління ризиками поступово формують нову модель взаємодії суспільства з природним середовищем. Йдеться не лише про запобігання катастрофам, а про зміну способу просторового розвитку, в якому регіони враховують клімат як ключовий чинник стабільності та безпеки.

Адаптація до кліматичних ризиків в Україні неможлива без урахування просторової нерівномірності їхнього прояву. Різні частини країни зазнають впливу змін клімату по-різному, і ця диференціація є одним із ключових чинників, який визначає регіональні пріоритети управління небезпеками. За даними Українського гідрометеорологічного центру й ДСНС України, найбільших втрат зазнають ті території, де поєднуються природні чинники ризику та висока щільність населення або інтенсивне господарське освоєння [5; 6].

Найбільш небезпечним регіоном з точки зору паводкових процесів залишаються Українські Карпати. Саме тут формуються швидкі та руйнівні паводки, що виникають після короткочасних злив високої інтенсивності. У 2008 та 2020 роках серії паводків у Івано-

Франківській, Закарпатській і Чернівецькій областях спричинили масштабні руйнування мостів, доріг та житлових будинків, а збитки оцінювалися у мільярди гривень [5]. Причини цих подій пов'язані як із природними особливостями рельєфу, так і зі змінами клімату, що посилюють зливові дощі та швидке стікання води схилами [1].

Таблиця 3

Основні напрями адаптації до зміни клімату в Україні та їхнє прикладне значення

(укладено автором на основі матеріалів ВМО [1], IPCC [2], Європейського агентства довкілля [3], ECMWF [4], ДСНС України [5], Укргідрометцентру [6], Мінагрополітики [7], Національної доповіді України [8])

Напрямок адаптації	Зміст заходів	Джерела
Системи раннього попередження	метеомоніторинг, супутникові спостереження, автоматизовані станції	[1; 6]
Містобудування	адаптація норм будівництва, зонування кліматичних ризиків	[3]
Відновлення екосистем	лісонасадження, відновлення боліт і заплав	[2; 4]
Управління водою	зрошення, водозбереження, реконструкція гідроспоруд	[7]
Місцеве планування	кліматичні програми громад, просторовий аналіз ризиків	[8; 5]

Південні та південно-східні області України – Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька та Дніпропетровська належать до зон найвищого ризику посух і теплових хвиль. За спостереженнями Європейської агенції з довкілля та сервісу Copernicus, саме тут фіксується найшвидше зростання тривалості сухих періодів і зменшення запасів ґрунтової вологи [3; 4]. У 2019-2021 роках значна частина полів у степових регіонах зазнала критичного дефіциту вологи, що призвело до зниження врожайності зернових і олійних культур. На тлі зростання температур у цих областях також збільшується ризик пилових бур, зокрема у Херсонській і Запорізькій областях, де у 2020 році фіксували пилові явища, характерні для посушливих регіонів Центральної Азії [7].

Прибережна зона Чорного моря, особливо Одеська область, страждає від інтенсивних штормів, підтоплень та ерозії берегової лінії. Підвищення температури моря, яке фіксує Copernicus, призводить до збільшення повторюваності штормових вітрів та руйнування

прибережних територій [3]. Це створює ризики для портової інфраструктури та рекреаційних зон.

Полісся, хоча й вважається відносно вологим регіоном, зазнає інших кліматичних викликів. Узимку тут частішають випадки тривалої ожеледі, налипання мокрого снігу та вітровалів, що призводить до руйнування ліній електропередач та транспортних перекриттів. У 2021-2023 роках на Житомирщині та Волині зафіксовано серії таких подій, що спричинили аварії та тривалі відключення енергопостачання [6].

Лісостепова зона посилено відчуває вплив буревіїв, локальних злив, шквалів та гроз. Ці явища стають більш інтенсивними через підвищення температури і посилену конвективність атмосфери. Багато випадків локальних руйнувань у центральній Україні у 2017-2023 роках підтверджують цю тенденцію [5].

Така географічна мозаїчність небезпек потребує індивідуального підходу до адаптації у кожному регіоні. У Карпатах – це протипаводкові заходи та відновлення лісів, у степовій зоні сучасні методи зрошення й водозбереження, у прибережних районах – інженерний захист берегів, а у Поліссі – модернізація інфраструктури, стійкої до зимових штормів. Врахування територіальної специфіки дозволяє громадам формувати власні моделі реагування та превентивного планування [8].

Таблиця 4

Основні регіони України, що найбільше потерпають від кліматично зумовлених небезпек

(укладено автором на основі даних WMO [1], IPCC [2], Copernicus [3], ESMWF [4], ДСНС України [5], Укргідрометцентру [6], Мінагрополітики [7], Національної доповіді України [8])

Регіон України	Основні види небезпек	Конкретні приклади	Джерела
Українські Карпати (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області)	паводки, зливи, селеві потоки	паводки 2008 та 2020 рр., руйнування мостів і доріг	[1; 5]
Степова зона (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська області)	посухи, теплові хвилі, пилові бурі	посуха 2019–2021 рр., пилові бурі в Херсонській і Запорізькій областях	[3; 4; 7]

Продовження Таблиці 4

Прибережні території Чорного моря	шторми, підтоплення, ерозія	руйнування берегів Одеської області у 2019–2023 рр.	[3]
Полісся (Житомирська, Волинська, Рівненська області)	ожеледь, вітровали, мокрий сніг	аварії ЛЕП у 2021–2023 рр.	[5; 6]
Лісостеп (Вінницька, Черкаська, Полтавська, Київська області)	шквали, буревії, грози	локальні буревії 2017–2023 рр.	[5]

Подані в таблиці дані свідчать, що кліматичні ризики в Україні мають чітко виражений територіальний характер і різняться залежно від природно-географічних умов регіонів. Гірські райони найбільше потерпають від паводків і зсувів, степові території – від посух і пилових бур, а прибережні зони – від штормових процесів та ерозії берегів. Така регіональна диференціація підтверджує необхідність розробки місцевих адаптаційних програм з урахуванням конкретних кліматичних загроз, а не запровадження універсальних заходів для всієї території країни в цілому [1; 5; 8].

Висновки. Аналіз просторового поширення природних катастроф в Україні підтверджує, що глобальне потепління не лише змінює кліматичні показники, а й суттєво перебудовує саму структуру небезпечних природних явищ. Провідну роль дедалі більше відіграють гідрометеорологічні загрози, зокрема посухи, повені, теплові хвилі, буревії та інтенсивні зливи. Вони мають тенденцію до зростання повторюваності та посилення негативних наслідків, що узгоджується з результатами міжнародних кліматичних спостережень і моделей прогнозування [1; 2; 4].

Просторовий аналіз дозволяє чітко виокремити регіони з підвищеним рівнем кліматичної вразливості. Карпатський регіон характеризується високою паводковою небезпекою, зумовленою як орографічними особливостями, так і зростанням інтенсивності опадів. Південні області, навпаки, все частіше стикаються з проявами аридизації клімату, зниженням запасів ґрунтової вологи та активізацією пилових бур. Прибережні регіони зазнають впливу штормових процесів і берегової ерозії, що змінює умови господарського використання територій і потребує перегляду регіональних стратегій розвитку [3; 6].

Отримані результати свідчать, що сучасні кліматичні ризики мають територіально специфічний характер, а отже потребують просторово диференційованих підходів до управління та адаптації. Впровадження універсальних заходів без урахування регіональних особливостей знижує

ефективність політики кліматичної безпеки. Натомість інтеграція кліматичних чинників у регіональне планування, моніторинг природних процесів та розвиток інфраструктури здатні значно зменшити масштаби втрат та підвищити рівень безпеки населення [5; 8].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що адаптація до зміни клімату в Україні має перерости з реактивної моделі реагування на катастрофи у проактивну систему запобігання ризикам. Це передбачає розвиток спостережних мереж, удосконалення систем раннього попередження, відновлення природних екосистем та просторове планування з урахуванням кліматичних загроз. Саме такий підхід дозволить забезпечити більш стійкий розвиток територій в умовах кліматичних трансформацій та зменшити соціально-економічні наслідки майбутніх природних катастроф [2; 4; 8].

Список використаних джерел:

1. World Meteorological Organization. State of the Global Climate 2023. Geneva, 2024. URL: <https://wmo.int/publication-series/state-of-global-climate-2023>.
 2. IPCC. Sixth Assessment Report (AR6). Geneva, 2021–2022. URL: <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>.
 3. Copernicus Climate Change Service. European State of the Climate 2023. URL: <https://climate.copernicus.eu/esotc/2023>.
 4. ECMWF. European Drought Observatory. Drought in Europe – 2023 Report. URL: <https://edo.jrc.ec.europa.eu>.
 5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Звіти про надзвичайні ситуації в Україні за 2010-2023 pp. URL: <https://dsns.gov.ua>.
 6. Український гідрометеорологічний центр. Кліматичні огляди території України за 2015-2024 pp. URL: <https://meteo.gov.ua>.
 7. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Аналітичні звіти щодо аграрного сектору, 2020-2023 pp. URL: <https://minagro.gov.ua>.
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Національна доповідь про зміну клімату в Україні. Київ, 2023. URL: <https://mepr.gov.ua>.

Лідія ГУБИЧ

магістрантка II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Петро ДЕМ'ЯНЧУК

БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАРИТЕТНОГО ФІТОГЕНОФОНДУ ГОЛОГОРО- ВОРОНЯЦЬКОГО КРЯЖУ

Вступ. Рідкісні види флори Гологоро-Вороняцького кряжу представлені різними типами геоеlementів. Просторові закономірності їх поширення історично обумовлені й тісно пов'язані з екоtopічними умовами зростання та деструктивною, впродовж тривалого часу, господарською діяльністю людини.

Мета – проведення ботаніко-географічного аналізу раритетного фітогенوفонду Гологоро-Вороняцького кряжу на основі спектру геоелементів.

Виклад основного матеріалу. На основі опрацювання літературних джерел [1-13], гербарного матеріалу фондового гербарію кафедри ботаніки та зоології ТНПУ ім. В. Гнатюка встановлено, що на території Гологоро-Вороняцького кряжу зростає понад 120 видів рослин різної категорії рідкості, які належать до 8 типів геоелементів (рис. 1).

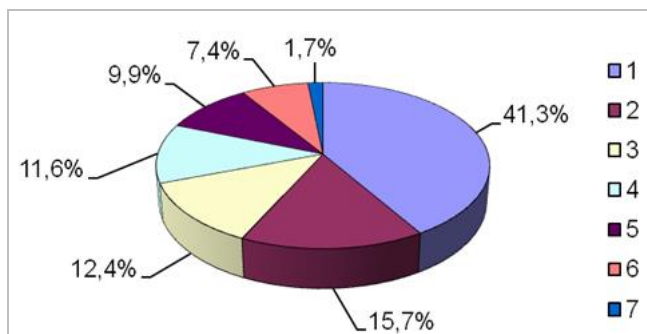

Рис. 1. Співвідношення геоелементів рідкісних і зникаючих видів флори: 1 – європейський, 2 – вузько регіональні ендеміки, 3 – палеарктичний, 4 – середземноморський і субсередземноморський, 5 – соларктичний, 6 – бореальний, 7 – південно-сибірський

Найбільшою кількістю рідкісних видів представлений **європейський тип геоелементів** (50 видів, або 41 %). Найбільшу його частку складають види з центральноєвропейським ареалом (близько 60%), що свідчить про тісний генетичний зв'язок флор Гологір і Центральної Європи.

Частка неморальних (широколистяно-лісових) видів складає трохи більше 50% від усіх видів даного типу, ареали яких охоплюють головним чином територію широколистяних лісів Європи й знаходяться на території дослідження на східній межі ареалу. Майже половина з них гірсько-лісові види, що свідчить про суттєвий вплив на формування флори Гологір центральноєвропейського лісового і карпатського гірсько-лісового флористичних центрів впродовж тривалого геологічного часу.

Найчисельнішими є родини Айстрових (*Asteraceae*) – 11 видів та Жовтецевих (*Ranunculaceae*) – 9 видів, які становлять, відповідно, 22 % і 18% від усіх рідкісних видів цих родин на території Гологорів.

Для даного типу геоелемента характерна відносно висока ступінь реліктовості, яка сягає (15 вид – 30%). Багато з них – третинні релікти

(відкасник осотовидний – *Carlina onopordifolia*, вовчі ягоди пахучі – *Daphne cneorum*, беладонна звичайна – *Atropa bella-donna*, сон великий і широколистий – *Pulsatilla grandis*, *P. Latifolia* та ін.). Декілька видів належать до гляціальних реліктів – представників карпатської флори, які мігрували з Карпат на рівнину ще в період дніпровського і валдайського зледеніння [11]. Це, зокрема: астранція велика (*Astrantia major*), [8], аконіт молдавський (*Aconitum moldavicum*), ялиця біла (*Abies alba*).

До інтергляціальних рисс-в'юрмських реліктів належать: цибуля ведмежа (*Allium ursinum*), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*), арум плямистий (*Arum maculatum*) та деякі інші [11].

У складі цього геоелемента є багато широко регіональних ендемічних видів, або субендемів (7 видів), більшість з яких мають паннонсько-подільський або подільсько-понтичний ареали [6], інші – трохи ширші ареали (відкасник осотовидний і татарниколистий – *Carlina cirsioides*, *C. onopordifolia*).

Переважає більшість видів європейського геоелемента, що аналізувалася, знаходяться на межах своїх ареалів; цілий ряд мають диз'юнктивно-ареальне поширення: скабіоза голубина (*Scabiosa columbaria* та ін., або знаходяться в острівних локалітетах: осока повисла (*Carex flacca*), ялиця біла (*Abies alba*) – відірваних від суцільних ареалів.

Наступну групу за чисельністю складають **вузько регіональні ендеміки** – найсвоєрідніший тип геоелементів, природні види якого приурочені до обмежених у просторовому відношенні територій. Вітчизняними ботаніками встановлена наявність на теренах Гологоро-Вороняцького кряжу 19 ендемічних видів рослин. Частка цієї групи геоелементів складає 15,8% від усіх рідкісних видів, що аналізувалися. Це надає флорі специфічних рис індивідуальності й неповторності і є наочним показником її самобутності.

Найбільшу частку в цій групі рослин займають ендеміки з волино-подільським (7 видів – 36,8 %) та опільсько-кременецько-південно-волинським (5 – 26,3%) ареалами (рис. 2).

Загалом, найбагатшими, за кількістю природних видів ендемічного характеру, є родина Айстрових (*Asteraceae*) – 7 видів, Маренових (*Rubiaceae*) – 6 видів, Губоцвітих (*Lamiaceae*) – 4 види. Ендемічні види цих п'яти родин складають більше половини (65,4%) від усієї кількості даного геоелемента. Найменш чисельними у видовому відношенні є такі родини як: Гвоздичні (*Caryophyllaceae*), Пухирникові (*Zentibulariaceae*), Молочайні (*Euphorbiaceae*) та інші, які представлені лише 1-2 видами.

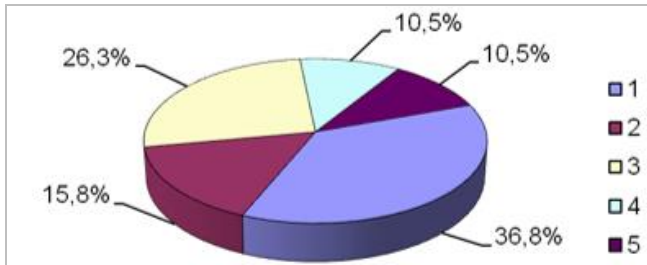

Рис. 2. Співвідношення кількості ендемічних видів за типами ареалів: 1 – волино-подільські, 2 – опільсько-західно-подільські, 3 – опільсько-кременецько-південно-волинські, 4 – опільсько-подільські, 5 – опільсько-східно-карпатські

Цікаво відмітити, що у еколого-фітоценотичному відношенні більшість ендемічних видів (понад 55%) належить до кальцепетрофільних рослин, які приурочені до виходів вапняків та ґрунтів на твердих карбонатних породах. Вони мають чітко виражений кальцепетрофільно-геліотермофільний характер і входять до складу лучно-степових і степових рослинних угруповань [4-7].

До третинних реліктів ксеротермного періоду належать: молочай волинський (*Euphorbia volhynica*), підмаренник Бессера (*Gallium besseri*), чебрець подільський (*Thymus podolicus*) та ін.; до реліктів плейстоценового періоду – гвоздика несправжньоопізня (*Dianthus pseudoserotinus*), будяк Кернера (*Carduus kernerj*). Крім вищеназваних палеоендемів на території Гологоро-Вороняцького кряжу поширені й неоендеми – ендемічні види, які сформувались відносно недавно із характерною прогресивною стадією розвитку своїх ареалів: аконіт Бессера (*Aconitum besseranum*), лядвенець сумнівний (*Lotus ambiguous*), самосил передгірський (*Teucrium praemontanum*) [6] та ін.

Частина ендемів генетично пов'язана з Карпатським регіоном. На території Гологоро-Вороняцького кряжу поширена ендемічна географічна раса, яка виникла з предкових гірських популяцій і в умовах нових рівнинних ценоекологічних ніш вичленилась в самостійну молодшу географічну расу. Це така відокремлена рівнинна раса як: анемона розлога (*Anemone laxa*) – близька до високогірної (аркто-альпійської) анемони нарцисовітої (*Anemone narcissiflora*) [8]. У просторовому відношенні найбільша кількість вузько регіональних ендемічних видів (19 видів) зосереджена саме на Гологоро-Вороняцькому кряжі. Для цього природного району характерна найвищий ступінь ендемічної насиченості флори – він є одним із найбагатших осередків ендемізму на Волино-Поділлі. Багатство

ендемічними природними видами флори Гологоро-Вороняцького кряжу значною мірою зумовлене особливістю геологічної історії розвитку території у її тісному зв'язку з суміжними регіонами й тривалістю геологічного часу генезисного розвитку самої флори, різноманітністю популяційного флорогенотону тощо.

Голарктичний геоелемент флори Гологоро-Вороняцького кряжу представлений 12 видами (9,9%), які здебільшого мають розірвані диз'юнктивні ареали або локалізуються в острівних ексклавах віддалених від суцільного ареалу на значні відстані. Найчисельнішими є родини Зозулинцевих (*Orchidaceae*) – 5 видів та Осокових (*Cyperaceae*) – 3 види.

До складу цього типу геоелемента належать ряд рідкісних видів, які є реліктами різних геологічних епох. Найцікавішими в науковому й практичному відношеннях є: 1) третинні: зозуліні черевички справжні (*Cypripedium calceolus*), осока низька (*Carex humilis*), вівсюнець Шелла (*Helictotrichon schellianum*); 2) гляціальні: товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*) [8, 9]; 3) інтергляціальні (рис-в'юрмські) релікти: вівсюнець пустельний (*Helictotrichon desertorum*), хвощ великий (*Equisetum telmateia*) [10, 11].

Багато з рідкісних рослин цього типу знаходяться на південній межі ареалу (баранець звичайний – *Huperzia selago*, неотіанта каптурувата – *Neottianthe cuculata*, коральковець тричінадрізаний – *Corallorhiza trifida* та ін.), цілий ряд – належить до групи з диз'юнктивним ареалом поширення. А такий вид як жовтозілля рівнинне (*Senecio campester*) – трапляється у вигляді окремих острівних локалітетів.

Половина рідкісних рослин голарктичного геоелемента (8 видів, або 66%) занесені до ЧКУ. Інші – подібуються досить рідко: 2 з них (жовтозілля рівнинне – *Senecio campester*, вівсюнець пустельний – *Helictotrichon desertorum*, осока торфова – *Carex heleonastes* – достеменно відомі лише з декількох місць [4], а тому потребують повсюдної охорони та занесення у ЧКУ.

Палеарктичний геоелемент. До його складу входять групи рідкісних рослин з палеарктичним і західнопалеарктичним ареалами і представлений 15 видами (12,3%), що належать до 5 родин. Найчисельнішими з них є родини Зозулинцевих (*Orchidaceae*) та Тонконогових (*Poaceae*).

Особливістю цього типу є те, що всі рослини, які входять до його складу й зростають на території Гологоро-Вороняцького кряжу, занесені до ЧКУ та/або до Міжнародних європейських списків й належать до тієї чи іншої категорії рідкості. У складі даного

геоелемента, є цінний, високо декоративний вид – лілія лісова (*Lilium martagon*), який є єдиним представником роду лілій у флорі України, що зростає у дикому стані. Майже всі представники цього геоелемента знаходяться на південній межі ареалу; деякі з них мають диз'юнктивний ареал поширення й знаходяться в ізольованих локалітетах.

За екологічною приуроченістю половина видового складу палеарктичного геоелемента належать до неморальної групи, для яких характерними ектопами є широколистяні ліси та узлісся (наприклад гніздівка пташина – *Heotia nidus-avis*, зозулині сльози яйцевидні – *Listera ovata* та ін.). Інші види приурочені до ксерофітних місцезростань на схилах, зайнятих переважно степовими угрупованнями (всі види Тонконогових (*Poaceae*) та деякі ін.), або зростають в умовах підвищеної вологості (пальчатокорінник м'ясочервоний – *Dactylorhiza incamata*, коручка болотна – *Epipactis palustris* тощо).

Середземноморський і субсередземноморський типи геоелементів представлені 14 видами (2 і 12 – відповідно), що належать до 8 родин. Їх особливістю є те, що майже всі їх представники знаходяться на межах своїх ареалів (північний, північно-східний чи східний). Деякі з середземноморських та субсередземноморських видів (сашник іржавий – *Schoenus ferrugineus*, дерен справжній – *Cornus mas*, в'язіль увінчаний – *Coronilla coronata* трапляються лише в ізольованих острівних локалітетах. Обидва типи геоелементів вирізняються високим ступенем реліктовості, який сягає 35%. Найчисельнішу групу становлять третинні релікти, які свідчать про існування філогенезисних зв'язків гологірської флори (і Волино-Поділля в цілому) з древньосередземноморською [1, 6].

Представники цих геоелементів зростають у найрізноманітніших екологічних умовах і різних рослинних угрупованнях. Вони входять до складу таких флороценокомплексів: неморальнолісового – булатка великоквіткова (*Cephalanthera damasonium*), анакамптис пірамідальний (*Anacamptis pyramidalis*), та ін.; лучного – пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculate*), зозулинець блощичний (*Orchis palustris*) та ін., лучно-степового і степового – скорзонера іспанська (*Scorzonera hispanica*), осот паннонський (*Cirsium pannonicum*) та ін.; кальцепетрофільного – листовик сколопендровий (*Phyllitis scolopendrium*), костриця бліднувата (*Festuca pallens*); ксерокушового – дерен справжній (*Cornus mas*), клокичка периста (*Staphylea pinnata*); болотного – зозулинець болотний (*Orchis palustris*), сашник іржавий (*Schoenus ferrugineus*).

Багато видів обох геоелементів занесені до ЧКУ (біля 50%). Серед них 4 відносяться до категорії зникаючих, 3 – вразливі, 2 – рідкісні.

Ще 5 видів потребують індивідуальної охорони – це третинні релікти (дерен справжній – *Cornus mas*, листовик сколопендровий – *Phyllitis scolopendrium*), інтергляціальні (в'язіль увінчаний – *Coronilla coronata*) [11] та види, що знаходяться на межі ареалу (скорзонера іспанська – *Scorzonera hispanica*, осот паннонський – *Cirsium pannonicum*). Решту видів ми відносимо до категорії регіонально-рідкісних, які заслуговують на місцеву охорону.

До складу **бореального геоелемента** входять рослини з ареалами, що охоплюють хвойні ліси Голарктики та/чи Палеарктики, й представлені на території дослідження 9 видами, які становлять 7,4% від усіх рідкісних рослин флори. Частина з них (зимолюбка зонтична – *Chimaphila umbellata*, одноквітка звичайна – *Moneses uniflora*, незабудка альпійська – *Myosotis alpestris*, багаторядник списовидний – *Polystichum lonchitis*) трапляється на території дослідження лише в острівних локалітетах [1], інші – знаходяться на південній межі своїх ареалів.

У складі бореального геоелемента є цікава група самотніх реліктових вічнозелених рослин (зимолюбка зонтична – *Chimaphila umbellata*, одноквітка звичайна – *Moneses uniflora*), які є трансформованим дериватом субтропічної вічнозеленої палеогенової флори [6]. Не менш цікавою є росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia*) – комахоїдна рослина, яка, як і вище наведені види, відома на території Західного Поділля лише з Гологоро-Вороняцького кряжу [1], а тому потребує індивідуальної охорони та збереження й відновлення природних екосистем в яких вона зростає. Із цієї групи видів лише плаун булавовидний – *Lycopodium clavatum* занесений до ЧКУ.

Південносибірський геоелемент представлений тільки 2 видами (анемона лісова – *Anemone sylvestris*, вовчі ягоди звичайні – *Daphne mezereum*), які віднесено до категорії регіонально-рідкісних видів.

Висновки. Дослідженнями встановлено, що раритетний фітогеофонд Гологоро-Вороняцького кряжу (понад 120 рідкісних видів) характеризується домінуванням європейського геоелемента та високим рівнем ендемізму (15,8%). Значна кількість реліктів і видів на межі ареалу (наприклад, у палеарктичному типі) підтверджує його виняткову наукову цінність та визначає кряж як ключовий осередок збереження рідкісних видів і вимагає посилення охоронних заходів.

Список використаних джерел:

1. Бухало М.А. Флора і рослинність Гологір. К.: 1964. 24 с.
2. Екофлора України. Т. 1. К.: Фітосоціоцентр, 2000. 284 с.
3. Жижин М.Н., Загультський М.М., Кагало О.О. Поширення та охорона рідкісних видів у Вороняках (Волино-Поділля). Укр. ботан. журн. 1987. Т. 44, №6. С.73-77.
4. Заверуха Б. В. Збереження генофонду рідкісних рослин на Волино-Подільській височині. Укр. ботан. журн. 1976. Т. 32. С. 279-283.

5. Заверуха Б. В. Нові дані про поширення реліктового виду *Coronilla coronata* L. на Поділлі. Укр. ботан. журн. 1982. Т. 39. С. 81-85.
6. Заверуха Б. В. Флора Волино-Поділля і її генезис. К.: Наук. думка, 1985. 192 с.
7. Заверуха Б.В. Новий локалітет формації *Festuceta pallentis* з Подільської височини. Укр. ботан. журн. 1978. Т. 25, №1. С. 42 – 45.
8. Каталог видів флори і фауни України, занесених до Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Вип. 1. Флора. К.: Фітосоціоцентр, 1999. 52 с.
9. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України / Під ред. С.Ю.Поповича. К.: ФСЦ, 2002. 276 с.
10. Клеопов Ю.Д. Про геоморфогенетичні мотиви розвитку рослинного вкриття УРСР. Журн. інст. ботаніки УАН. № 5 (13). С. 13-74.
11. Мельник В. І., Корінько О. М. Букові ліси Подільської височини. К.: Фітосоціоцентр, 2005. 152 с.
12. Флора УРСР: В 12 т. К.: Вид-во АН УРСР. Т. I –XII.
13. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я. П. Карта рослинності г. Лиса (Львівська область). Укр. ботан. журн. 1980. Т.37, № 1. С. 59-64.

Аліна ДУБ

магістрантка II курсу

спеціальності 106 Географія

Науковий керівник – доц. Наталія ТАРАНОВА

ГЕОГРАФІЯ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВІННИЧЧИНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОНОМАСТИЧНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (2014-2025 рр.)

Вступ. Топонімічний простір регіону відображає його історичний досвід і політичні зміни не гірше, ніж архівні документи чи статистичні дані. Назви вулиць, площ, населених пунктів закріплюють у просторі домінуючі цінності суспільства, моделі пам'яті та ідентичності. Після 2014 р. Україна вступила в активну фазу переосмислення колоніальної й тоталітарної спадщини, що закономірно позначилося на ономастичному ландшафті.

Поява масових перейменувань в Україні була зумовлена прийняттям спеціальних законодавчих рішень, які офіційно започаткували процеси декомунізації та деколонізації в топонімічному просторі держави. Йдеться про закон, спрямований на усунення символів комуністичного та нацистського режимів, ухвалений у 2015 році, а також нормативний акт 2023 року, який визначив порядок ліквідації назв, пов'язаних із російською імперською спадщиною [1; 2]. У результаті їх упровадження зміни топонімії стали масовим явищем і охопили всі регіони країни, зокрема й територію Вінницької області.

Для географічної науки важливо не лише зафіксувати факт змін, а

й виявити просторові закономірності, відмінності між міськими й сільськими територіями, структуру мотивацій, які стоять за новими назвами. Саме такий підхід дозволяє говорити про топоніміку як про своєрідну «карту пам'яті» регіону.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади сучасної української ономастики й топоніміки розроблені у працях Ю. О. Карпенка [3], М. Л. Худаша, Л. С. Масенко [4] та інших дослідників, які розглядають географічні назви як мовно-культурний феномен і засіб відображення історичного процесу. Для етимологічного аналізу гідронімів та ойконімів важливими є напрацювання І. М. Железняка [5]. Питання класифікації онімів і впорядкування термінології розглянуто у працях М. М. Торчинського [6] та в енциклопедичних довідниках з української ономастики [8].

Разом з тим переважна більшість публікацій стосується або загальнотеоретичних проблем, або окремих аспектів регіональної топонімії. Комплексні дослідження географії перейменувань у зв'язку з декомунізацією та деколонізацією для конкретних областей України поки що поодинокі. Для Вінниччини, попри активні процеси трансформації топонімічного простору, системний аналіз просторової динаміки ономастичних змін у 2014-2025 рр. фактично відсутній. Це й зумовлює актуальність даної роботи.

Метою статті є комплексний географічний аналіз просторово-часової динаміки перейменувань у Вінницькій області в контексті деколонізаційних процесів 2014-2025 рр. та виявлення основних мотиваційних тенденцій у формуванні нової топонімічної системи регіону.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

- охарактеризувати нормативно-правову базу, що регулює декомунізацію та деколонізацію топонімії в Україні;
- виокремити етапи трансформації ономастичного простору Вінниччини;
- здійснити просторовий аналіз інтенсивності перейменувань;
- провести класифікацію нових назв за мотиваційними кластерами;
- оцінити вплив топонімічних змін на формування історико-географічного образу регіону.

Дослідження базується на таких групах джерел:

1. Нормативно-правові акти. Насамперед Закони України, що визначають засади декомунізації та деколонізації топонімії [1; 2], а також підзаконні документи, методичні рекомендації й роз'яснення щодо практичної реалізації перейменувань.

2. Офіційні рішення органів влади. Проаналізовано постанови Верховної Ради України, рішення Вінницької обласної ради, міських та

сільських рад щодо перейменування вулиць, площ та населених пунктів.

3. Науково-довідкова та картографічна база. Використано матеріали Державного реєстру географічних назв України, топонімічні словники, наукові праці українських ономастів [3-6; 8], а також історичні й сучасні карти для звірки первісних та оновлених назв.

Методологічно дослідження спирається на поєднання історико-географічного, картографічного, статистичного та типологічного аналізу. Просторові відмінності інтенсивності перейменувань оцінювалися шляхом порівняння кількості рішень у різних територіальних громадах та їхнього функціонального типу (міські, селищні, сільські).

Зміни у системі географічних назв Вінницької області протягом 2014–2025 років відбувалися не хаотично, а поступово, у кілька етапів, що відповідали загальним напрямам державної політики щодо переосмислення історичної спадщини (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи трансформації ономастичного простору Вінницької області у 2014-2025 рр.

(складено автором за даними Законів України № 317-VIII та № 3005-IX, постанов Верховної Ради України та рішень органів місцевого самоврядування Вінницької області [1; 2])

Етап	Хронологічні рамки	Нормативна основа та головна мета	Переважаючі об'єкти перейменування	Загальна інтенсивність
I. Додеколонізаційний	До 2015 р.	Окремі рішення місцевих рад, прийняті з практичних чи локально історичних міркувань	Поодинокі об'єкти без виразного ідеологічного змісту	Низька, несистемна
II. Декомунізаційний	2015-2022 рр.	Закон України № 317-VIII [1]; ліквідація символіки тоталітарних режимів	Назви населених пунктів, головних вулиць та площ, пов'язаних з діями та подіями радянської доби	Висока, системний характер змін

Продовження Таблиці 1

III. Де- колонізаційни й	3 2022 р.	Закон України № 3005-IX [2]; звільнення простору від російсько- імперських маркерів	Урбаноніми, пов'язані з російськими культурними, військовими й політичними діями; масове вшанування українських Героїв	Найвища, пікова активність
--------------------------------	-----------	---	---	----------------------------------

Як видно з таблиці, до 2015 р. зміни були епізодичними й майже не зачіпали ідеологізованих назв. Ситуація докорінно змінюється після ухвалення так званих «декомунізаційних» законів, коли перейменування набувають масового характеру. Третій етап, пов'язаний із повномасштабною російсько-українською війною, характеризується переорієнтацією з радянської спадщини на ширшу імперсько-колоніальну проблематику та рекордними темпами оновлення урбанонімії.

Аналіз просторового розміщення перейменувань показав, що вони розподілені по території області нерівномірно. Якщо в період декомунізації 2015–2022 років зміни відбувалися як у містах, так і в сільських громадах, то після 2022 року перейменування стали зосереджуватися переважно у найбільших містах області – Вінниці, Жмеринці та Козятині.

Для міст характерна:

- висока концентрація об'єктів, названих на честь російських політичних та культурних діячів;
- активні дискусії в громадському просторі (громадські слухання, онлайн-опитування, петиції);
- розгалужена інституційна мережа (робочі групи, експертні ради), що прискорює ухвалення рішень.

У сільських громадах процеси відбуваються повільніше, значною мірою через меншу кількість «проблемних» назв і обмежені адміністративні ресурси. Таким чином, саме міські поселення виступають «локомотивами» деколонізації топонімії в регіоні.

Щоб зрозуміти, які цінності закладаються в оновлену топонімічну систему Вінниччини, усі виявлені перейменування було впорядковано за домінантними мотиваційними чинниками (табл. 2).

Таблиця 2

**Типологія та семантична динаміка топонімічних трансформацій
Вінницької області (2014-2025 рр.)**

*(укладено на основі Закону України [1], Закону України [2], офіційного
реєстру назв та рішень органів місцевого самоврядування*

Вінницької області)

Мотиваційний кластер	Семантика вилучених назв (що усунуто)	Семантика введених назв (що закріплено)	Характер та функція нових назв
1. Комеморативний	Ідеологічно порожні, старі або беззмістовні назви.	Антропоніми на честь Героїв сучасності (загиблих військових), видатних діячів національно-визвольного руху (Стус, Бандера, Шухевич) та культури.	Найвища частотність. Виконання ідентифікаційної та виховної функції; формування національної пам'яті.
2. Ідеологічний (державницький)	Назви, що мають прямий зв'язок із СРСР та Російською імперією (тоталітарні та колоніальні маркери).	Абстрактні субстантиви-символи та назви, що відображають національну державність, суверенітет та цінності (Незалежності, Соборності, Гідності).	Висока частотність. Активне лінгвістичне очищення та формування поля національних смислів.
3. Історико-автентичний	Назви, що були нав'язані або змінені у радянський період, не маючи локального історичного підґрунтя.	Автентичні, первісні назви, що відновлюють зв'язок із дорадянським минулим (Подільська, Староміська, Річна).	Досить висока частотність. Відновлення локальної традиції та історичної наступності розвитку поселень.
4. Топографічно-естетичний	Типові, дублетні назви ("Центральна", "Жовтнева").	Назви, що походять від природних об'єктів, ландшафту чи емоційного сприйняття (Вишнева, Сонячна, Набережна).	Середня частотність. Компромісний варіант; підкреслення локальних ландшафтних рис.

Поділ перейменованих об'єктів за мотиваційними групами показує, що ономастичні зміни у Вінницькій області відбуваються не випадково, а відображають загальну переорієнтацію простору на національні смисли. У топонімічному середовищі дедалі помітніше закріплюються назви, пов'язані з українською історією, культурою та сучасними подіями, що мають вирішальне значення для формування державницької ідентичності.

Вагомим напрямом оновлення є повернення історичних назв, які донедавна були витіснені радянськими або адміністративно нав'язаними номінаціями. Завдяки цим змінам мешканці краще усвідомлюють минуле свого краю та починають інакше сприймати рідні вулиці й населені пункти. Поряд із цим використання природних або емоційно нейтральних назв виконує функцію просторового «балансу» у тих випадках, коли громада не має єдиного бачення щодо увіковічення конкретних історичних постатей. Сукупність різних підходів формує оновлений топонімічний ландшафт, який поєднує загальнонаціональні орієнтири з локальною специфікою.

Аналіз мовної структури нових назв свідчить про їх відповідність нормам сучасної української мови та усталеним принципам словотвору, окресленим у працях українських ономастів [3; 6; 8]. Серед оновлених урбанонімів переважають:

- назви, утворені від власних імен осіб, що мають важливе значення для української історії та культури, які виконують не лише номінативну, а й символічну функцію;

- прикметникові назви, пов'язані з природними об'єктами або емоційними характеристиками простору, які підкреслюють ландшафтні особливості населених пунктів;

- абстрактні назви, що вказують на загальнонаціональні цінності та світоглядні орієнтири, формуючи відповідне смислове середовище у міському просторі.

У цілому в області помітно, що перейменування перестали бути формальністю. Замість механічної заміни назв дедалі частіше з'являється прагнення наповнити простір реальним історичним і культурним змістом.

Висновки. Дослідження показало, що перейменування у Вінницькій області впродовж 2014-2025 років відбувалися не одночасно і не однаково в усіх населених пунктах. Процес розвивався поступово і залежав від змін у державі та суспільстві.

Найбільше змін відбулося в містах, оскільки саме тут зосереджувалася більшість назв, пов'язаних із радянським періодом і російською спадщиною. Міські громади активніше брали участь в обговоренні перейменувань і швидше приймали рішення. У селах процес ішов повільніше, бо подібних назв тут було менше й ініціатива виникала рідше.

Нові назви показують, що мешканці почали по-іншому ставитися

до простору, в якому живуть. У назвах усе частіше з'являються українські теми, імена відомих людей і події, важливі для країни. Тепер назва – це вже не просто орієнтир на карті, а нагадування про минуле й сьогодення України.

Повернення старих назв допомагає зберегти пам'ять про історію краю та показує його самобутність. Завдяки цьому географічні назви стають частиною того, як люди сприймають свій регіон і себе в ньому.

У підсумку можна сказати, що перейменування на Вінниччині – це не просто заміна табличок, а процес, який змінює уявлення людей про свою землю. Подальші дослідження можуть стосуватися створення карт перейменувань, порівняння ситуації з іншими областями України та вивчення того, як мешканці сприймають нові назви.

Список використаних джерел:

1. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09 квітня 2015 р. № 317-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 25. Ст. 190.
2. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України від 21 березня 2023 р. № 3005-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 22. Ст. 70.
3. Карпенко Ю. О. Лінгвістична географія: навч. посіб. Одеса: Чорномор'я, 2007. 180 с.
4. Масенко Л. С. Мова як оберіг нації. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 280 с.
5. Железняк І. М. Словник гідронімів України. Київ: Наукова думка, 1979. 781 с.
6. Торчинський М. М. Словник української ономастичної термінології. Київ: Українська академія, 2011. 360 с.
7. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наукова думка, 1974. 238 с. URI: <https://archive.org/details/p0llissia>.
8. Українська ономастика: енциклопедичний словник-довідник / уклад. М. І. Лесіна. Київ: УНДІМ, 2007. 386 с. URI: <https://archive.org/details/gidr1979>.

Павло КУЗЬ

магістрант II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Богдан ЗАБЛОЦЬКИЙ

ОСВІТА СКАЛАТСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК СКЛАДОВА ТРЕТИННОГО СЕКТОРА ГОСПОДАРУВАННЯ

Освіта є вагомим фактором соціально-економічного розвитку суспільства, особливо в сучасних умовах глобалізації, стрімкого розвитку науково-технічного прогресу та інформаційних технологій. Вона сприяє формуванню особистості, підготовці кваліфікованих

фахівців, здатних не лише адаптуватися до швидко змінюваних сучасних умов праці, а й активно впливати на інноваційний розвиток кожного з видів економічної діяльності. Таким чином, освіта є не просто соціальною послугою, а критично важливим чинником економічного зростання, інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності будь-якого регіону чи громади. Якість освітнього процесу безпосередньо впливає на благополуччя людей та сприяє швидкому соціально-економічному прогресу [1, 5].

Реалії українського соціуму, який проходить складний, трансформаційно насичений період розвитку, відчуває проблематику стану системи освіти, частково розкривають у своїх наукових працях українські вчені, зокрема: Е. М. Ахромкін, Т. М. Боголіб, Н. М. Бібік, Л. І. Даниленко, Ю. С. Дорофєєва, Г. В. Єльнікова, Л. В. Калініна, В. Г. Кремень О. В. Перепелюкова, О. Я. Савченко, Р. Б. Шиян та ін. Проте, питання реформування освіти, як ключової складової третинного сектора економіки в умовах децентралізації та формування територіальних громад, потребує особливої уваги.

Скалатську територіальну громаду (ТГ) Тернопільської області, як і багато інших громад України, не обминають виклики модернізації освітньої системи, оптимізації мережі закладів та забезпечення високої якості освітніх послуг.

Відповідно до Законів України «Про місцеве самоврядування», «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», а також враховуючи наявний потенціал і фінансову спроможність, Скалатська ТГ реалізує свої повноваження через створення органу місцевого управління освітою – відділу освіти Скалатської міської ради.

У процесі реформування освітньої системи в Скалатській ТГ сформувалася збалансована структура закладів освіти (див. рис.1). Однак, вона потребує ще удосконалення.

Таким чином, структура освіти у Скалатській ТГ включає: 10 закладів дошкільної освіти, 9 закладів загальної середньої освіти з базовою середньою освітою, з них 4 заклади загальної середньої освіти (за вимогами закону «Про освіту» потребують реформування) і 5 гімназій, 1 ліцей за стандартом профільної середньої освіти з поглибленим вивчення окремих предметів (крім цього заклад має статус опорного закладу) та 3 позашкільних заклади.

Станом на 2025-2026 н. р. у закладах дошкільної освіти (ЗДО) громади нараховується 250 дітей, які розподілені у 18 груп. З них 5 груп працює у ЗДО м. Скалата (77 дітей), по 2 групи в Колодівському (26 дітей), Остап'ївському (25 дітей), Староскалатському (21 дитина) закладах дошкільної освіти. У всіх інших старостинських округах

громади у ЗДО по 1-й групі (14-15 дошкільнят). При Подільській гімназії є дошкільнє відділення, в якому виховується 13 дітей.

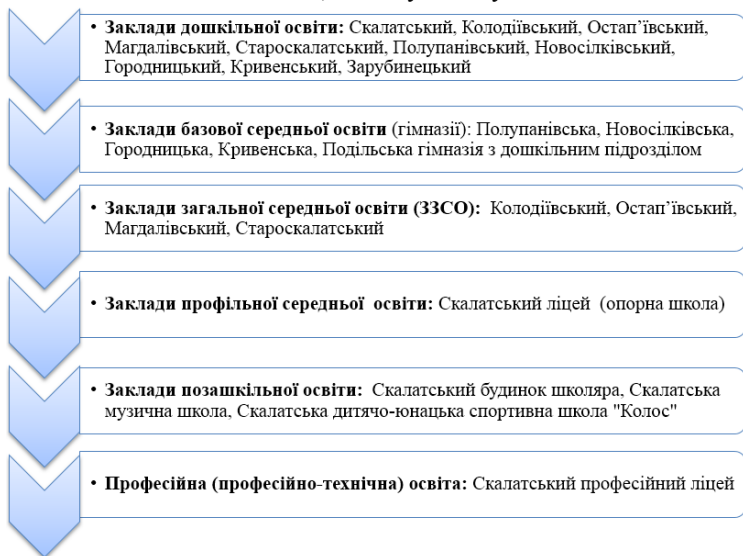

Рис. 1. Структура закладів освіти Скалатської ТГ

Таким чином, структура освіти у Скалатській ТГ включає: 10 закладів дошкільної освіти, 9 закладів загальної середньої з базовою середньою освітою, з них 4 заклади загальної середньої освіти (за вимогами закону «Про освіту» потребують реформування) і 5 гімназій, 1 ліцей за стандартом профільної середньої освіти з поглибленим вивчення окремих предметів (крім цього заклад має статус опорного закладу) та 3 позашкільних заклади.

Станом на 2025-2026 н. р. у закладах дошкільної освіти (ЗДО) громади нараховується 250 дітей, які розподілені у 18 груп. З них 5 груп працює у ЗДО м. Скалата (77 дітей), по 2 групи в Колодіївському (26 дітей), Остап'ївському (25 дітей), Староскалатському (21 дитина) закладах дошкільної освіти. У всіх інших старостинських округах громади у ЗДО по 1-й групі (14-15 дошкільнят). При Подільській гімназії є дошкільнє відділення, в якому виховується 13 дітей.

У 10-х школах громади функціонує 95 окремих класів, в яких навчається 1152 учні. З них 370 учнів міських шкіл і 782 – сільських. Середня завантаженість класів – 12 учнів.

Найбільша кількість учнів нараховується у Скалатському ліцеї (370 учнів), Остап'ївському ЗЗСО (147 учнів), Колодіївському ЗЗСО (129 учнів), Староскалатському ЗЗСО (120 учнів). Серед гімназій

можна виокремити Новосілівську (97 учнів).

Освітній процес забезпечує 208 учителів. Усі вони відповідають займаний посаді. За результатами атестації 139 з них мають вищу кваліфікаційну категорію, 20 – першу, 19 – другу категорію. 46 вчителів удостоєні звання «Старший вчитель», 1 – «Старший вихователь», 6 – «Вчитель-методист». Також в освіті громади працює 25 молодих учителів із кваліфікаційною категорією «Спеціаліст».

У післяурочний час учні шкіл мають можливість займатися у Скалатській музичній школі та гуртках і секціях інших позашкільних закладів освіти, а саме: Скалатського будинку школяра, Скалатської дитячо-юнацької спортивної школи «Колос».

У всіх закладах освіти Скалатської ТГ відбувається впровадження нових технологій і випереджувальних педагогічних методик відповідно до сучасних вимог, здійснюється підтримка талановитих дітей та молоді, переможців національних та міжнародних конкурсів, змагань, олімпіад, а також тих педагогів, учні яких показують високі результати.

Професійна орієнтація в школах та позашкільних установах спрямована на зростання відсотка випускників, які обирають професійну (професійно-технічну) освіту, що важливо для відбудови економіки громади та України в цілому.

Для інтеграції освіти у життя громади встановлюються партнерські відносини з культурно-просвітницькими закладами, громадськими організаціями та бізнесом.

Звіти відділу освіти Скалатської ТГ свідчать про постійну роботу над покращенням матеріально-технічної бази шкіл, створенням безпечного та комфортного освітнього середовища, придбанням дидактичних матеріалів (зокрема, для НУШ). Щорічно, за необхідності, ремонтуються будівлі навчальних закладів, зокрема, відновлюються дахи та модернізується система опалення. Відбувається здійснення адаптації і модифікації інфраструктури навчальних закладів з метою безперешкодного доступу до навчання та виховання осіб із порушенням здоров'я. Забезпечується можливість здобування якісної освіти дітьми та молоддю із особливими освітніми потребами (інклюзія) [2].

Саме освіта є одним із основних напрямків інвестицій в інфраструктуру громади. Для її розвитку здійснюється ефективне використання коштів державного та місцевого бюджетів, а також грантових програм. Влада запевняє, що фінансові інвестиції призведуть до підвищення якості навчання.

У рамках Стратегії розвитку Скалатської територіальної громади на 2023-2027 роки вирішенню певних проблем у галузі освіти приділена особлива увага, зокрема: «...модернізації інфраструктури

освітніх закладів громади, забезпеченню та розвитку інклюзивного середовища в закладах освіти, архітектурної доступності будівель шкіл для осіб з особливими освітніми потребами, створенню освітніх округів та опорних закладів освіти, забезпечення якісного освітнього процесу в них» [3, 4]. Стимулювання педагогів та обдарованих учнів є одним із пріоритетів Програми розвитку освіти громади.

У даний час у громаді немає планів ліквідації навчальних закладів, але органи влади ретельно контролюють демографічну ситуацію в селах та кількість дітей у школах.

Таким чином, освіта Скалатської об'єднаної територіальної громади є невід'ємною та ключовою складовою третинного сектора господарювання. Вона генерує не лише соціальні, а й прямі економічні вигоди через створення робочих місць, формування кваліфікованого людського капіталу та стимулювання місцевого попиту. Реалізація цілей, визначених у Стратегії розвитку громади та в Програмі розвитку освіти, дозволить посилити економічну роль освітньої сфери й забезпечити сталий розвиток території.

Список використаних джерел:

1. Варакута О. М. Освіта і наука Тернопільської області. Географія Тернопільської області: монографія. В 2-ох т. Т. 2: Населення. Господарство. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2020. 544 с.
2. Звіт відділу освіти Скалатської міської ради за 2023 рік. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/zvit-vidilu-osviti.pdf.
3. Програма розвитку освіти на 2024–2026 роки (Додаток до рішення сесії Скалатської міської ради). URL: https://ternopilcity.gov.ua/app9/8-34-22--15_122023.pdf.
4. Стратегія розвитку Скалатської міської територіальної громади на 2023–2027 роки. URL: https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/document_files/strategiya-rozvitku-2023-2027-proekt.pdf.
5. Сидорченко Т. Вплив освіти на розвиток економіки та суспільства. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. 2023. URL: pedagogy.bdpu.org.ua.

Олена МАНЕЛЮК

магістрантка II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – проф. Леся ЗАСТАВЕЦЬКА

ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ КРАЇН ЄС У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Промисловість є однією з найважливіших сфер господарства, оскільки визначає рівень економічного розвитку, технологічний потенціал, зайнятість населення та конкурентоспроможність країни на

світовому ринку. У країнах Європейського Союзу промисловий сектор відіграє ключову роль у формуванні спільного економічного простору, що ґрунтується на інноваційності, технологічності та екологічних стандартах. Саме тому питання розвитку промисловості країн ЄС є важливою складовою шкільного курсу географії, який покликаний формувати в учнів розуміння сучасних глобальних тенденцій, економічної інтеграції та просторових особливостей господарства.

У науковій літературі термін «промисловість» визначається як галузь матеріального виробництва, що охоплює видобування та переробку сировини, виробництво засобів виробництва й товарів споживання. Сучасне трактування ширше: воно включає проектування продукту, виробництво, логістику, сервіс, переробку й замкнені цикли використання ресурсів. Ця еволюція поняття синхронна з переходом до Індустрії 4.0, коли виробничі системи стають кіберфізичними, взаємопов'язаними й керованими даними в реальному часі [1].

Формування промисловості Європейського Союзу ґрунтується на комплексі історичних, економічних і політичних факторів. До важливих передумов належать індустриальна революція, розвиток машинобудування, металургії, транспортної інфраструктури та міжнародної торгівлі. Історичні процеси визначили просторову структуру виробництва та спеціалізацію окремих держав [3].

Стан промисловості Європейського Союзу визначається структурою попиту та технологічними змінами, що особливо виразно простежуються у провідних країнах Західної Європи. У Німеччині сформувався потужний машинобудівний та автомобілебудівний комплекс, який забезпечує лідерство країни у виробництві високотехнологічної продукції та експортує її на світові ринки. Франція поєднує розвиток автомобілебудування з авіакосмічною промисловістю та фармацевтикою, що базується на сильній університетській і дослідницькій інфраструктурі. Італія вирізняється виробництвом промислового обладнання, хімічних товарів та текстильної продукції, що поєднує традиції ремісничих центрів із сучасними інноваціями [5].

Велика Британія, попри вихід з ЄС, залишається важливим партнером європейського ринку та демонструє високий рівень розвитку фармацевтичної, хімічної та авіакосмічної промисловості. Лондон і Манчестер є центрами інноваційних кластерів, що поєднують наукові дослідження з виробництвом, а регіони Півночі – осередками автомобілебудування та металургії. Для шкільного курсу географії аналіз промисловості цих країн дозволяє учням побачити різноманітність галузевої спеціалізації, зрозуміти просторові закономірності розміщення

виробництва та усвідомити роль інтеграційних процесів у формуванні єдиного економічного простору Європи [5].

Сучасні економіко-географічні процеси в Європейському регіоні демонструють тісний взаємозв'язок між промисловим розвитком та сферою послуг. У міжнародних дослідженнях підкреслюється, що промисловість дедалі більше інтегрується з туризмом, транспортом та культурними практиками, формуючи нові моделі просторової організації господарства [2]. Це проявляється у розвитку індустріального туризму, використанні промислових об'єктів як культурних ресурсів, а також у впровадженні «зелених» технологій, які одночасно зменшують екологічний тиск і підвищують привабливість територій. Таким чином, промисловість ЄС постає не лише як виробнича база, але й як чинник формування нових соціально-економічних практик, що важливо враховувати у шкільному курсі географії.

Цифровізація змінює виробничі практики та структуру зайнятості: поширення Інтернету речей, хмарних сервісів, робототехніки, аналітики даних і машинного навчання підвищує продуктивність і якість, водночас породжуючи попит на інженерів, дата-аналітиків, технологів, фахівців із кібербезпеки й системних інтеграторів. Для школи це означає потребу системно формувати компетентності, адаптивність і міждисциплінарні вміння, а також культуру роботи з даними й картами, навички верифікації джерел та моделювання процесів [6].

Аналіз навчальної програми для 10 класу показує, що питання промисловості Європи інтегруються в такі теми, як «Європа на політичній карті світу», «Європейський Союз», «Інтеграційні процеси» та теми про окремі країни. Учні вивчають чинники розміщення промисловості, галузеву структуру виробництва, роль ЄС у світовому господарстві та спеціалізацію окремих держав [4].

У підручниках і програмах значну увагу приділено аналізу карт, статистичних даних, порівнянню країн, виявленню причинно-наслідкових зв'язків та формуванню уміння працювати з інформацією. Це дає можливість учням зрозуміти сутність економічних процесів і просторові особливості розвитку господарства Європи.

Ефективність вивчення промисловості країн ЄС значною мірою залежить від використання сучасних методів навчання. До найбільш результативних належать: робота з інтерактивними та друкованими картами; аналіз статистичних матеріалів Євростату; створення порівняльних таблиць і графіків; виконання практичних і аналітичних робіт; кейс-метод та метод проєктів; міні-дослідження з різних галузей промисловості; використання цифрових платформ і візуалізацій.

Використання таких методів підвищує пізнавальну активність учнів, сприяє

розвитку критичного мислення та формуванню економічної грамотності.

Вивчення промисловості країн Європейського Союзу є важливим компонентом шкільного курсу географії, який формує в учнів розуміння сучасних економічних процесів, глобальних тенденцій та просторових особливостей розвитку господарства. Використання системного підходу, інтерактивних методів навчання та статистичного аналізу сприяє формуванню ключових компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи.

Узагальнюючи, вивчення промисловості країн ЄС у курсі географії 10 класу має поєднувати предметну глибину та компетентісну практику. Учні отримують цілісну картину: промисловість – це не лише заводи, а мережа знань, технологій, людей і правил, що змінюється разом із цифровізацією та екологічною трансформацією. Для школи це шанс підготувати молодь до світу, де індустріальні рішення впливають на зайнятість, якість життя й довкілля, а вміння працювати з даними, бачити просторові закономірності та мислити системно стає основою освітнього успіху [4].

Список використаних джерел:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Перун, 2005. 1728 с.
2. Заставецька Л. Б. Сучасні тенденції розвитку туристичної діяльності в Європейському регіоні // Сучасні вектори розвитку туризму: тенденції та перспективи країн Європейського регіону : міжнародна монографія. Тернопіль: Тайп, 2020. 179 с.
3. Князев С. І. Промисловість як економічна категорія // Економіка України. 2010. № 7. С. 33–41.
4. Міністерство освіти і науки України. Географія (рівень стандарту). Навчальна програма для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Затверджено наказом № 698 від 03.08.2022 р. Київ: МОН України, чинна редакція для 2023/2024 н.р. 56 с.
5. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/database>.
6. World Bank Group. Doing Business Index 2010-2020: Ukraine. Washington, DC. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine>.

Максим МАРКУШ

магістрант II курсу

спеціальності 106 Географія

Науковий керівник – доц. Петро ДЕМ'ЯНЧУК

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ СУХОПУТНИХ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕНЬ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В XIV-XVIII ст.

Вступ. Сухопутні шляхи сполучення завжди відігравали ключову роль у господарському та політичному житті регіонів. Тернопільщина, завдяки своєму вигідному географічному розташуванню на перехресті

між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, була важливим транзитним вузлом.

Мета – охарактеризувати просторово-часові особливості формування сухопутних шляхів сполучень на теренах Тернопільщини у XIV-XVIII ст.

Дослідженню проблеми виникнення й формування шляхів сполучення в XIV-XVIII ст. на теренах Тернопільщини присвятили свої праці Я. Кісь [3, 4], Т. Сиса, Л. Паравійчук [11], В. Пришляк [7-9], Д. Чобіт [14], В. Кривонос [5] та ін. Напрацювання цих та інших дослідників лягли в основу цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Класифікація торговельних артерій на *міжнародні, міжрегіональні, місцеві*, а також на *тракти та дороги* або *шляхи*, є доволі умовною, проте дає змогу визначити пріоритет одних над іншими. При всій умовності цього поділу слід врахувати також специфіку *соляних, волових і татарських шляхів*, які виконували комплексні функції [9].

I. Класифікація та основні шляхи XIV-XVIII ст.

Via Regia («*царський шлях*») – один з найдавніших торгових шляхів (з XI ст. основна транзитна європейська артерія), який з'єднував країни Передньої Азії, Західної і Східної Європи і мав три розгалуження. Дві північні гілки з цих розгалужень проходили через Кременець.

а) *північний широтний шлях Via Regia* – з Лідихова і далі на захід в напрямку Бродів у XVIII ст. називався «*Лідиховецьким гостинцем*». Це був добре вторований шлях, обкопаний ровами, обсаджений деревами, здебільшого липами, із кількома мостами для відведення талих і дощових вод. Залишки одного з таких мостів виявив Д. Чобіт [14] в урочищі Калдуб (за 3 км на схід від Дітківців). В описі 1546 р. шлях з гори Дранчі на Дітківці і Броди названо «*Королівською дорогою*» [цит. за 12], яка веде з Лідихова до Олеська. Прикметник «королівська», на думку В. Ящука [15], міг означати, що шлях веде із князівства Литовського у королівство Польське, або ж те, що це справді була частина головної транспортної артерії Європи і сполучала столиці королівств від Парижа до Києва.

б) *південний широтний шлях Via Regia*. У межах Тернопільської області на відтинку Підгайці – Теребовля називався «*Теребовлянським шляхом*». На ньому існувала проміжна митниця у Підгайцях (так звана підкомора), де з купців збирали мито (цло) та різні додаткові збори. Ця торгова магістраль зв'язувала в той час найбільше місто Галичини Львів з країнами Західної Європи і Києвом.

Волоський шлях – дорога, якою товар з Волощини перевозився купцями в Галичину і Волинь. Ключовими посередницькими торговими центрами у здійсненні левантійської (східної) торгівлі між Заходом і

Сходом були Львів та Луцьк [5], до яких через територію Тернопільщини з Кам'янця-Подільського вів цей торговий шлях. Він пролягав із Білгород-Дністровського через Ясси, Хотин, Кам'янець-Подільський далі через Сатанів до Теребовлі, де розгалужувався в двох напрямках – на північ (через Тернопіль, Збараж, Кременець і далі на Дубно – Луцьк) і захід (Бучач, Монастирська і далі на Галич – Львів) [7].

Соляний (прасольний) шлях. Виникнення таких шляхів було пов'язане зі збільшенням перевезень солі з Галичини на Волинь, до центральних районів України і Росії. Вже в XI ст. згадується «галицька сіль» на ринках Києва та інших міст. Уперше про ці шляхи згадується у Києво-Печерському патерику 1098 року: *«Коли Святополк з Давидом розпочали війну (за Теребовлю на Поділлі), то не було солі в усій Руській землі»* [цит. за 11].

Через терени Тернопільщини проходило щонайменше кілька соляних шляхів, в напрямку Києва, і на Волинь. По одному з них, як вказує В. Рибинський [9], прикарпатську сіль везли до Києва. Цей шлях проходив з Коломиї через Гвіздець до Городенки, звідси через Устечко, Товсте, Колиндяни, Пробіжну, Гусятин, Сатанів до Проскурова і далі в напрямку Києва. Про «волинський» шлях йдеться у листі Сигізмунда I до Володимирського старости князя Федора Сангушка, у якому він дає розпорядження щодо встановлення порядку зборів соляного мита на Волині, зокрема на Кременецькій митниці [6]. У 1550 р. Тернопіль отримав привілей, згідно з яким купці, що везли сіль з Коломиї через Коропець до Кременця та інших волинських міст, повинні були проїжджати через Тернопіль і сплачувати мито; з 1566 р. в Тернополі дозволено створювати власні склади для зберігання прикарпатської солі [13].

Для перевезення солі з прикарпатських солеварень, окрім згаданих транзитних шляхів, існували й інші – другорядні дороги, якими її доставляли у Підгайці, Монастирську, Устя-Зелене, Янів, Теребовлю, звідки розвозили її по містечках і селах Тернопільщини [9].

Воловий шлях – найвідоміша артерія, якою провадили волів у Західну Європу. Воли, що вигодовувалися на Поділлі, в Руському воєводстві та Молдавії складали гідну конкуренцію східноукраїнським. На поч. XVIII ст. у Центральній Європі одним із найбільших «волових» ярмарків було м. Ярослав. Славилися ярмарки худоби також в Рогатині, Бучачі та інших містах. У ЦДІА України збереглися відомості про те, що у 30-50-х рр. XVIII ст. до Сілезії галицькі торговці спроваджували волів з Теребовлянського повіту, львівські – із Ясс через Гусятин. На території Львівщини ця дорога відома в історичних документах під назвою *«Шльонська»* (від пол. назви Сілезії – *Шльонськ*). Воловий шлях,

що проходив через терени Тернопільщини, був одним із головних і простягався приблизно на 900 км – від міст Бар і Вінниця до Теребовлі, звідси через Поморяни, Гологори і далі до Гданська (Данцига) [4]. Інша гілка цього шляху, яка відома ще з поч. XVI ст., пролягала через Підгайці. З історичних джерел відомо, що 1520 р. єпископ Яків Бучацький отримав королівський дозвіл на збір у Підгайцях «гребельного мита». Купці, що провадили волів на продаж зі сходу, змушені були переходити підгаєцький міст (греблю) біля Підгаєцького замку і платити за це мито [8].

Частина митних зборів йшла на утримання в доброму стані доріг, оскільки дороги становили важливе джерело королівської скарбниці.

Княжий тракт – розпочинався у Галичі, перетинав терени Тернопільщини у субмеридіональному напрямку і проходив через Завалів, Підгайці до Теребовлі, звідси через Збараж, Кременець, Шумськ і далі на Київ.

Галицький шлях. За часів Київської Русі зростає щільність сухопутних торгових і військових шляхів широтного напрямку, що з'єднували Правобережну Україну із Західною Європою. Один з них – Галицький шлях – починався у Регенсбурзі на Дунаї, потім проходив через Пенеї на Мукачеве, Галич, Теребовлю, Меджибіж, Болокове, Василів і далі до Києва.

Глинянський тракт – з'єднував ключові торгові центри Поділля і Галичини – міста Кам'янець-Подільський і Львів і проходив теренами Тернопільщини через Зборів, Козлів, Тернопіль, Микулинці, Теребовлю, Гусятин.

Києво-Белзький шлях – давня суходільна магістраль, яка в XII-XIV ст. сполучала Київ з Белзом – центром удільного Белзького князівства. Однією гілкою цей шлях перетинав північні терени сучасної Тернопільської області і проходив через Шумськ та Кременець.

Велика дорога (Via magna). Ця торгова магістраль зв'язувала в той час найбільше місто Галичини Львів з Молдавією і проходила через Бережани, Підгайці, Теребовлю, Сатанів і далі з'єднувався з *Волоським шляхом*.

Для торговельних контактів неабияке значення мали також локальні, менші шляхи та дороги. Однією з таких доріг була **Вільна королівська дорога (Via libyra regalis)**, яка простягалась від Дунаєва (місто з 1424 р. відоме як Archiepiscopalis (належне архієпископу) – важливий економічний вузол та адміністративний центр Львівської архієпархії) через Рекшин, Біще, Жуків, Бережани до Потуторів.

У цей час територію Тернопільської області перетинали також шляхи, якими кримські та ногайські татари здійснювали свої

грабіжницькі походи. Це – Чорний і Кучманський шляхи [4].

Чорний шлях – старовинний торговельний шлях, починався біля Перекопського перешийка, перетинав пониззя Дніпра йшов через запорізькі степи й далі на північ. Одна з його віток (подільська) була спрямована на захід – через Житомир, Костянтинів, Збараж, Кременець і далі через Сокаль до Львова. Ось як описали цей шлях відомі краєзнавці В. Радзівський і В. Бурма: *«З висоти грізних колись bastionів старої Збараської фортеці гляньмо на схід. Там, де над полями встає багряне сонце, пролягав Чорний шлях. ...Дорога горя і сліз, земля, столочена копитами кінних орд. Навкруги на десятки, сотні верст тільки згаища, сплюндровані села і хутори. Оповитим курявою гостинцем у далекі кримські степи повертають татарські загони, женучи ясир»* [10].

Кучманський шлях – відомий у Європі іще з першої половини XIV ст. Цим шляхом галицькі купці діставалися ринків Сходу і Півдня. Останній пролягав зі Львова через терени Тернопільської області до головного торгового міста Поділля – Кам'янця-Подільського, а далі Північним Причорномор'ям у Крим. Згодом, в XVI-XVIII ст., цей шлях використовували кримські та ногайські татари для грабіжницьких нападів на західні українські землі. Це було одне з відгалужень, яке трохи північніше Тернополя з'єднувалось з Чорним шляхом і йшло на Збараж, Зборів і далі через Золочів на Львів.

II. Функції доріг та дорожня інфраструктура.

У XV-XVI ст. територія досліджуваного регіону потрапляє у сферу впливу балтійського та чорноморських ринків. Зростає кількість і значення міст у господарському розвитку регіону, що призводить до перебудови мережі доріг. Дороги з'єднували не лише населені пункти, замки і фортеці, але й окремі господарські регіони [1].

Сухопутні шляхи сполучень в цей час виконували такі *основні функції*: торговельну (забезпечували внутрішньої та міжнародну торгівлю), військову (з'єднували ключові оборонні фортеці), інфраструктурну (основною для організації поштової служби із сер. XVI ст.). Дороги підтримувалися системою дорожніх повинностей (шарварку), які накладалися на місцеве селянство та шляхту.

Абсолютна більшість доріг, включно з міжнародними трактами, були ґрунтовими (земляними), а тому ставали непрохідними в періоди дощів (весна, осінь). Вони були доволі широкими (5-8 м і більше), оскільки їхнє полотно розширювалося через об'їзд багнуки чи перешкод. Лише у великих містах (напр., у Тернополі, Кременці, Язлівці) та на під'їздах до них існували короткі бруковані ділянки. На найбільш важливих артеріях, таких як *Via Regia (Лідиховецький гостинець)*, дороги обкопувалися ровами для відведення води та

обсаджувалися деревами (кленами, липами, тополями), що забезпечувало певний захист від сонця, вітру і служило дороговказом.

Придорожня інфраструктура включала: *заїзди (гостинні дома), митниці, склади, корчми*. У містах, що мали магдебурзьке право (повне або обмежене), були *заїзди (гостинні дома)*, де надавали безпечний нічліг, місце для зберігання товарів і конюшні для зміни та відпочинку коней. На важливих транзитних шляхах і переправах (напр., у Підгайцях на Волоському шляху, а також у Кременці) розміщувались *митниці* – пункти збору мита (цло) за провозення товару, наявність яких була ключовим фактором розвитку міст. У містах, що мали право складу (Бучач, Тернопіль, Збараж, Кременець, Язлівець та ін.) або були центрами транзитної торгівлі, облаштовувалися *склади* – великі приміщення для зберігання транзитних товарів. *Корчми* – невеличкі харчевні, що розміщувались на роздоріжжях та околицях міст. Дороги ще не мали належного маркування. Орієнтиром зазвичай слугували ріки, ізольовані гори, як напр. гори-останці на Кременеччині, віковічні дерева, великі кам'яні брили, придорожні хрести тощо.

III. Трансформація дорожньої мережі у XVIII ст.

В Австрійський період (після 1772 р.) багато старих доріг занепали, натомість почали закладатися нові шляхи сполучення. Докорінна перебудова дорожньої мережі була спричинена трьома поділами Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) та встановленням нового державного кордону між Австрійською Галичиною та Російською Волиною / Поділлям, що призвело до занепаду багатовікової системи транзитних торговельних потоків через Тернопільщину за напрямками Захід-Схід і Північ-Південь.

Via Regia (Лідиховецький гостинець) була перерізана у 1772 р. кордоном Австрії та Польщі, а у 1795 р. – Австрії та Росії (напр., поблизу присілка Соколівка), що зробило її неефективною для міжнародної торгівлі. Митниці були перенесені на прикордонні пости. Шляхи, які раніше з'єднували Львів із Києвом (через Кременець), стали тупиковими на кордоні.

Австрійська адміністрація відмовилася від підтримки старих торговельних шляхів і зосередилась на будівництві нових стратегічно важливих та якісних мощених доріг – *Kaiserstraße («царських гостинців»)*. Однією з цілей такої політики було бажання з'єднати нові адміністративні центри та забезпечити швидке поштове сполучення. Одним із поштових трактів був тракт, який зв'язував Львів з Кам'янцем-Подільським. В межах теренів Тернопільської області він проходив через Зборів, Козлів, Микулинці, Теребовлю Хоростків, Гусятин. У

Теребовлі цей поштовий тракт мав ще одне відгалуження і проходив повз Янів (тепер Долина), через Косів, Язловець, Цапівці (тепер Поділля), Заліщики і прямував до Чернівців. У містечках, через які проходили ці тракти, розміщувались поштові станції. Останні були також і в деяких селах, як наприклад у с. Цапівці.

Нові австрійські шляхи прокладалися за новими стандартами (більш прямі, з твердим покриттям, чіткими кілометровими знаками). У 1786 р. розпочато будівництво кількох кам'яних доріг, зокрема Львів – Тернопіль – Броди та Львів – Тернопіль – Підволочиськ (до російського кордону); у 1854 р. – з Тернополя до Бережан та Струсова, з Великих Бірок до Гримайлова [2].

Дорожня мережа, збудована в австрійський період, посприяла пожевленню торгових відносин та розширенню товарообігу в окрузі. Міста, що розташовувалися на нових австрійських гостинцях (напр., Тернопіль, Бережани), зростали, тоді як ті, що залишилися на старих дорогах (напр., Вишнівцев, Ланівці), втрачали своє колишнє торговельне значення.

Висновки. Формування мережі сухопутних шляхів сполучення на теренах Тернопільщини у XIV-XVIII ст. було динамічним процесом, безпосередньо пов'язаним із геополітичними та економічними трансформаціями. Сухопутні шляхи виконували різні функції (торговельну, військову, інфраструктурну) і слугували важливим джерелом прибутків для королівської скарбниці. Кардинальної перебудови мережа доріг зазнала в австрійський період, коли багато старих доріг втратили своє значення, натомість почали набувати ваги новостворені шляхи з твердим покриттям. Таким чином, мережа різних типів доріг, сформована упродовж XIV-XVIII ст., стала прообразом сучасної транспортної системи.

Список використаних джерел

1. Денисюк Г. І., Вальчук О. М. Дорожні ландшафти Поділля. Вінниця: Теза, 2005. 78 с.
2. Дуда І. М. Тернопіль. 1540-1944. Історико-краєзнавча хроніка. Ч. І. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2010. С. 38, 69. URL: <https://lemko.org/pdf/Ternopil2010.pdf>
3. Кісь Я. П. З історії торговельних зв'язків України в XVI – першій половині XVII ст. Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип. 8. Київ, 1982. С. 84.
4. Кісь Я. Татарські шляхи на Україні в XVI-XVII ст. Жовтень. 1986. №4. С 134-136.
5. Кривонос В. Львівсько-левантійська торгівля наприкінці XV – сер. XVII ст. Український історичний журнал. 1995. № 1. С. 48-57.
6. Кучинко М. М. Нариси стародавньої історії. Луцьк: Надтир'я, 1994. 207 с.
7. Пришляк В. Волоський шлях. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 625.
8. Пришляк В. Гостинці та шляхи Підгайців й околиць у XVI-XX ст. Наші Підгайці. 5 листопада 2015. URL: <http://nashipidg.blogspot.com/2015/11/gostinci-ta-shlyaxi-pidgajciv.html>
9. Пришляк В. До питання про торговельні комунікації і митні системи українських земель першої половини XVIII століття. Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Львів, 2000. С. 376-395.

10. Радзівський В. О., Бурма В. О. Медобори: Путівник. Вид. 2-е зі змін. і доп. Львів: Каменяр, 1975. 88 с.
11. Сис Т., Паравійчук Л. Соляні шляхи. Радянське Поділля. 10 січня 1982 р.
12. Терський С. «Батиева» дорога у XII-XIV ст.: історико-географічний коментар. Словянський вісник: Зб. наук. праць. Вип. 11. 2011. С. 126-131.
13. Торгівля на Україні XIV – до сер. XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина: Збірник документів. Київ, 1990. С. 256-257.
14. Чобіт Д. Броди та його округа княжих часів Русі-України X-XV ст. (Воєнно-історичне дослідження). Броди: Просвіта, 2008. 244 с.
15. Ящук В. Королівська дорога біля Дранчі. URL: http://jasc51.io.ua/s76380/korolivska_doroga_bilya_dranchi.

Марта МАЦУЛЯК

магістрантка II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – проф. Мирослав СИВИЙ

ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

У сучасному світі, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю через цифрові медіа, медіаграмотність стає ключовим навиком для учнів. Особливо це актуально в освітньому процесі, де вивчення предметів, таких як фізична географія України, вимагає не лише засвоєння фактів, але й критичного аналізу джерел інформації. Фізична географія як дисципліна охоплює вивчення рельєфу, клімату, поверхневих вод, ґрунтів та інших природніх компонентів території України, і її вивчення часто спирається на карти, фото, відео та онлайн-ресурси. Однак, у еру фейкових новин та маніпулятивного контенту, учні ризикують отримати спотворену картину реальності, якщо не володіють навичками медіаграмотності.

Інформаційне перенасичення, поява нових цифрових платформ і активне використання візуальних даних (карти, інфографіка, супутникові знімки) роблять шкільний курс фізичної географії України особливо чутливим до якості інформації. Учні щодня стикаються з великою кількістю медіаматеріалів: від новин про стихійні лиха до кліматичних карт у соціальних мережах, від рекламних «сенсацій» про природні ресурси до псевдонаукових пояснень природних явищ. Це актуалізує потребу формування медіаграмотності саме в процесі вивчення фізичної географії.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування та окреслення практичних підходів до розвитку медіаграмотності учнів під час вивчення фізико-географічних тем у закладах загальної середньої освіти.

Медіаграмотність зазвичай розуміють як здатність людини критично сприймати, аналізувати, оцінювати, створювати й поширювати інформацію в різних медіаформатах. У контексті шкільного курсу географії вона передбачає уміння розрізняти факти й оціночні судження, розуміння медіаманіпуляцій, стереотипів і пропаганди, навички перевірки джерел та ідентифікації фейків; здатність етично використовувати й продукувати контент. Медіаграмотна людина, коли бачить сумнівну інформацію, намагається обов'язково її перевірити. Це особа, яка не просто пливе за інформаційною течією, а й критично сприймає цей потік інформації [4]. Сучасні реалії в Україні вимагають навичок критичного мислення і вміння, верифікації інформації, контенту, медіамеседжів. Саме тому громадськими й державними організаціями налагоджено співробітництво із закордонними партнерами в галузі медіаосвіти через різні види методичної та проєктної роботи, вебінари та безкоштовні онлайн-курси.

Медіаосвіта є елементом навчального процесу, який формує у суспільстві медіакультуру, провадить навчання індивіда до безпечної і продуктивної взаємодії з новітнім мас-медіа, беручи до уваги, як звичні (телебачення, друковані видання), так і нові (Internet) медіа [2].

Фізична географія України є ідеальним полем для розвитку цих навичок, оскільки вона базується на емпіричних даних. Наприклад, вивчення Карпатських гір чи річки Дніпро вимагає аналізу картографічних матеріалів, кліматичних діаграм і фоторепортажів. Однак, у цифрову епоху учні стикаються з численними викликами. Зокрема, соціальні мережі часто поширюють спрощені або помилкові інтерпретації географічних явищ, у мережі легко зустріти «сенсаційні заголовки», за якими неперевірена, а іноді відверто хибна інформація.

Медіаграмотність у географічній освіті сприяє формуванню компетентностей, передбачених Новою українською школою (НУШ). Вона інтегрується з ключовими компетентностями, такими як інформаційно-цифрова грамотність і екологічна свідомість. У контексті фізичної географії, учні вчать розрізняти первинні джерела (наприклад, дані Державної служби статистики України) від вторинних (блоги чи соціальні мережі). Це допомагає сформувати критичне ставлення до джерел інформації та уміння їх верифікувати [3].

Інтеграція медіаграмотності в уроки географії вимагає системного підходу. Вчителі можуть використовувати активні методи навчання, такі як проєктна робота, дебати та аналіз кейсів. Наприклад, при вивченні рельєфу України учні можуть порівнювати офіційні карти з Google Maps чи Wikipedia з даними з підручників. При тому вони отримують завдання знайти відмінності та пояснити, чому вони

виникають. Це розвиває навички перевірки фактів, використовуючи інструменти як Google Earth чи офіційні сайти. До будь-якої теми фізико-географічного змісту можна підібрати численні зображення та відео. Здобувачі освіти навчаються розпізнавати маніпуляції. Наприклад, коли фото редагуються для підкреслення екологічних проблем чи масштабу природної катастрофи. Використовуючи метод групової роботи, на уроці можна проаналізувати кілька джерел із публічного простору. Для цього ставимо наступні питання: «Чи джерело надійне? Чи є автор? Чи підтверджено іншими джерелами?»

При вивченні теми «Внутрішні води України» [1] учні аналізують публікації про забруднення річок, наприклад, статті про промислові викиди в Дніпро. При тому, перш за все треба встановити надійність джерела, з'ясувати чи є воно первинним. Використовуючи дані з сайту Державного агентства водних ресурсів, здобувачі освіти можуть створити презентацію, де порівнюють реальні дані з медійними інтерпретаціями. Це розвиває розуміння, як медіа можуть спотворювати екологічні проблеми.

Дуже «медійною» є проблематика клімату та глобального потепління. Тематика зміни клімату й необхідність адаптації до наслідків цих змін потребує внесення коректив в зміст природничої освіти. Україна, ратифікувавши Паризьку кліматичну угоду, зобов'язалася інтегрувати теми, що стосуються змін клімату в шкільні навчальні програми. Концепція Нової української школи визначає екологічну грамотність як важливу компетенцію майбутнього громадянина. В навчальних програмах усіх шкільних предметів відображена наскрізна змістова лінія «Екологічна безпека та сталий розвиток».

Найбільше відчують на собі наслідки зміни клімату в майбутньому саме ті, хто тепер є школярами, тому важливо в закладах загальної середньої освіти не лише створити умови для формування в учнів компетенцій в сфері кліматичної освіти, але й навчити розрізняти фейкову й достовірну інформацію у висвітленні проблем зміни клімату. Школярі 8-го класу, вивчаючи тему «Клімат і кліматичні ресурси України» [1], достатньо підготовлені до глибшого вивчення особливостей клімату України, оцінки впливу зміни клімату на різні компоненти природного комплексу і можливості використання кліматичних ресурсів в різних сферах господарської діяльності, визначення впливу змін клімату на різні аспекти соціального життя, наведення прикладів адаптації до зміни клімату окремих населених пунктів.

Учні можуть створювати інфографіку чи відео про кліматичні зони України (лісостеп, степ, субтропіки Криму), використовуючи інструменти як Canva чи Adobe Spark. Це не лише закріплює знання про фізичну географію, але й вчить етичним аспектам медіа – уникати

плагіату та представляти факти об'єктивно. У контексті України, де географія тісно пов'язана з національною ідентичністю (наприклад, вивчення Чорнобиля як екологічної катастрофи), медіаграмотність допомагає протидіяти пропаганді в умовах гібридної війни.

Наведені вище приклади демонструють, як медіаграмотність робить уроки динамічними, поєднуючи теорію з практикою. Незважаючи на переваги, інтеграція медіаграмотності стикається з викликами: обмежений доступ до інтернету в умовах перебоїв з електропостачанням, брак підготовки вчителів та перевантаження програми. В умовах війни в Україні (з 2022 року) медіа часто маніпулюють географічними даними для пропаганди, що робить медіаграмотність ще актуальнішою.

Для розвитку медіаграмотності серед здобувачів освіти необхідно інтегрувати медіаграмотність у кожен урок, починаючи з 6-7 класів. Педагогам варто використовувати безкоштовні ресурси, як наприклад платформи "Освіторія" чи "Media Driver" для тренінгів. Необхідною і далеко не простою є співпраця з батьками для виконання домашніх завдань, що містять роботу з ресурсами мережі Internet. Зростає актуальність врахування при оцінюванні не лише знань, але й навичок критичного мислення.

Фізична географія України є змістовним і методичним підґрунтям для системного формування медіаграмотності учнів. Особливості курсу (опора на картографічні й статистичні дані, регулярне звернення до тем клімату, водних ресурсів, рельєфу, природних зон і екологічних проблем) роблять його природним середовищем для розвитку умінь критично аналізувати тексти, пов'язані з природними явищами та ресурсами України. При вивченні курсу в учнів розвиваються навички інтерпретації карт, інфографіки та супутникових знімків, включно з усвідомленням їхніх обмежень і можливих спотворень, а також здатність перевіряти джерела, використовувати офіційні ресурси.

Медіаграмотність є невід'ємною частиною вивчення фізичної географії України, сприяючи формуванню всебічно розвинених здобувачів освіти. Вона допомагає не лише засвоювати факти про рельєф, клімат і внутрішні води, але й розвивати критичне мислення в цифровому світі. Інтеграція медіаграмотності в уроки робить освіту сучасною та ефективною, готуючи учнів до викликів інформаційного суспільства. У майбутньому, з розвитком III та віртуальної реальності, роль медіаграмотності тільки зростатиме. Освіта повинна адаптуватися, роблячи акцент на етичному використанні медіа.

Список використаних джерел:

1. Міністерство освіти та науки України. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів середньої освіти (автори Запотоцький С. П., Карпюк Г. І.,

Гладковський Р. В. та ін). Київ, 2021. 54 с. URL: <https://surl.it/okfekj>.

2. Созанська С., Каленич В. Сучасна українська медіаосвіта: проблеми та перспективи розвитку. URL: <https://surl.li/lsanws>.

3. Чубрей О. С., Мельник Н. В., Мельник А. В., Підгірна В. Н. Особливості впровадження медіаосвіти як важливої складової модернізації освітньої галузі в Україні. Наука і техніка сьогодні. Серія Педагогіка. К.: Видавнича група «Наукові перспективи». №10(24). 2023. С. 340-349.

4. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О.В. Волошенюк. К.: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2017. 319 с.

Віта МИХАЛИК

магістрантка II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Богдан ГАВРИШОК

ІНТЕРАКТИВНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ЗНИЖЕННЯ СТРЕСУ ТА ПІДТРИМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Сучасна школа функціонує в умовах підвищеної нестабільності, що особливо відчутно у періоди тривоги, дистанційного навчання, зміни режимів і загального психологічного тиску. Учні дедалі частіше стикаються зі станами втоми, тривожності та емоційного виснаження. Педагогічна практика свідчить, що традиційні методи навчання інколи не здатні забезпечити позитивне емоційне середовище. Тому особливої уваги потрібно приділяти застосуванню інтерактивних технологій, які дозволяють зменшити стрес і водночас підвищити мотивацію та залучення учнів.

У працях О. Єльнікової [1] підкреслюється, що інтерактивні методи мають значний психоемоційний потенціал, а О. Пометун і Л. Пироженко [5] розглядають їх як базовий інструмент формування позитивного навчального досвіду. На уроках географії інтерактивність не лише активізує мислення, а й створює атмосферу співпраці, що важливо для психологічної рівноваги школярів.

Залежно від мети навчального процесу й способу організації навчальної діяльності, вслід за О. Пометун і Л. Пироженко [5], інтерактивні технології вважаємо за доцільне умовно поділити на шість основних груп:

1. Психологічний потенціал інтерактивного навчання;
2. Інтерактивні технології кооперативного навчання;
3. Колективно-групові інтерактивні технології;
4. Технології вирішення дискусійних питань;
5. Технології ситуаційного моделювання;

6. Вправи, що поєднують навчання з елементами релаксації.

Інтерактивні методи навчання ґрунтуються на співпраці, діалогічній взаємодії та спільному вирішенні навчальних завдань. Такий формат не лише активізує пізнавальну діяльність, а й безпосередньо підтримує психологічний комфорт учнів. Завдяки тому, що помилки сприймаються як природна частина навчання, знижується рівень тривожності, формується відчуття контролю над процесом, підвищується самооцінка через позитивний зворотний зв'язок, а ігрові та творчі активності забезпечують емоційне розвантаження. Взаємодія в групах сприяє розвитку емпатії та соціальної підтримки – чинників, особливо важливих для дітей, які переживають стрес, евакуацію або посттравматичні наслідки війни. У цьому контексті інтерактивні уроки виступають важливим компонентом травма-інформованої педагогіки [3].

Однією з ключових груп таких технологій є кооперативні методи навчання. Робота в парах, «карусель», «акваріум» чи «коло ідей» дають можливість учням взаємодіяти в невеликих колективах, де зменшується страх помилитися та підвищується готовність висловлювати свої думки. Наприклад, у форматі гри «акваріум» під час теми «Глобальні проблеми людства» (10 клас) учні в мінігрупах обговорюють питання війни, продовольчої безпеки чи змін клімату, маючи змогу вільно висловлюватися та чути інші точки зору. Робота в малих групах також ефективна під час вивчення «Географічного положення України», коли учні аналізують політичні, економічні й транспортні особливості та створюють спільний висновок. Метод «карусель» у темі «Населення світу» (9 клас) дозволяє за короткий час обмінятися думками з різними партнерами, а рухливий формат знімає напруження. «Коло ідей», яке можна застосувати в темі «Погода і небезпечні явища» (8 клас), сприяє «безпечному» обговоренню природних явищ, коли кожна думка стає частиною колективного рішення.

Не менш важливою групою є колективно-групові інтерактивні технології, такі як «ажурна пилка», «мікрофон» чи «мозковий штурм». Наприклад, метод «ажурна пилка» у темі «Природні зони України» (8 клас) формує в учнів відчуття власної значущості, адже кожен стає експертом у своєму напрямі – кліматі, ґрунтах чи водоймах. Метод «мікрофон» на уроці «Охорона природи в Україні» дає можливість висловитися навіть замкненим у собі здобувачам освіти, мінімізуючи напругу й підтримуючи відкритий діалог.

Окреме місце займають технології ситуаційного моделювання – рольові ігри, імітації та тренінги, які дозволяють учням «прожити» ситуацію в безпечному середовищі. Рольова гра «Експедиція в Карпати» у темі «Українські Карпати» дає змогу учням виконувати ролі географів

різного профілю, що підвищує мотивацію й створює атмосферу гри та взаємної підтримки. Інші приклади – командна гра «Чи знаєш ти карту?» або «Семінар-кросворд», які формують просторове мислення, логіку та знижують тривожність завдяки спільній діяльності.

Для розвитку критичного мислення та безпечного висловлювання думок ефективними є технології вирішення дискусійних питань. У темі «Глобальні екологічні проблеми» (10 клас) учні працюють за прийомом «прес», коротко формулюючи власну позицію та аргументуючи її. Подальша «шкала думок» створює умови, де кожен може визначити своє місце між згодою та запереченням без страху осуду. Міні-дебати чи формат «ток-шоу» у темі демографічної кризи допомагають учням відчувати себе більш впевнено, працюючи в ролях експертів чи представників громад.

Важливо підкреслити, що окрема група інтерактивів поєднує навчання з елементами релаксації [4]. Наприклад, інтерактив «Географічне дихання» (LearningApps) пропонує після кожного правильного вибору виконувати коротку дихальну вправу, що допомагає стабілізувати емоційний стан. У грі «Правда чи міф?» (Wordwall) учні у форматі карток визначають достовірність тверджень, зберігаючи інтерес і зменшуючи напруження. Гейміфіковане тестування у Quizizz із теми безпечної поведінки в подорожах також сприяє зниженню страху помилки.

Щоб інтерактивні методи справді сприяли психологічному благополуччю, необхідно створити атмосферу безпеки, де помилка не визначає цінність учня. Чіткі, прості інструкції допомагають уникнути стресу від невизначеності, а позитивний зворотний зв'язок формує відчуття підтримки. Учителю важливо забезпечити участь усіх учнів, поєднуючи інтерактивні методи з вправами на релаксацію та саморегуляцію. Матеріал має відповідати віковим особливостям та емоційному стану класу: молодшим школярам – більше гри та руху, старшим – дискусії й аналітика [5].

На завершення доцільно застосовувати практичні техніки емоційного розвантаження на уроках географії. Це може бути «Температура настрою» – швидка рефлексія через колір чи символ; «Подих мандрівника» – коротка дихальна вправа перед складним етапом уроку; «Карта емоцій», де емоційний стан позначають на контурній карті як «маршрут настрою»; рухові мікропаузи («покажи вітер», «хвилю», «гірський хребет») для розслаблення; письмова техніка «3–2–1» («що дізнався – що здивувало – що хочеш уточнити»); «Експрес-місія» – мінізавдання в групах, які знімають страх перед великими темами; або «Вільний мікрофон без оцінок», що дозволяє висловити думку чи емоцію без страху критики.

Інтерактивні технології відіграють важливу роль у створенні психологічно комфортного освітнього середовища на уроках географії. Вони сприяють зниженню стресу, формуванню позитивної самооцінки, розвитку навичок співпраці, підвищенню мотивації до навчання та емоційному розвантаженню учнів. Особливо актуальним це стає в умовах воєнного стану та соціальної нестабільності, коли школа має виконувати не лише освітню, а й психосоціальну функцію. Системне використання інтерактивних технологій дозволяє зробити урок географії простором підтримки, взаємодії й психологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Єльнікова О.В. Інтерактивне навчання – засіб модернізації освіти у сучасній школі. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. Київ-Запоріжжя. 2002. Вип. 24. С. 84-88.
2. Жемеров О. О. Сучасні технології навчання географії України : метод. посіб. для студ.-географів ВНЗ / за ред. О.О. Жемеров, В.М. Блазун. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. 32 с.
3. Кісарчук З. Г., Омельченко Я. М., Біла І. М., Лазос Г. П. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методичний посібник. / за ред. З. Г. Кісарчук. К.: Логос, 2020. 232 с.
4. Покаш Л. А., Цимбаленко Я. С. Методичні особливості технології релаксації у шкільному курсі географії. Молодий вчений. 2018. № 2 (54). С. 300–304.
5. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. К.: Вид. А.С.К., 2004. 192 с.

Вікторія ПАРХІН

*магістрантка І курсу
спеціальності А4 Середня освіта (Географія)
Науковий керівник – доц. Богдан ГАВРИШОК*

НАВЧАЛЬНІ ЕКСКУРСІЇ ЯК СКЛАДОВА МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМ З ГЕОГРАФІЇ

Сучасна географічна освіта повинна викликати в учнів цікавість та захоплення і ці почуття мають залишитися з ними на все життя. Навчання має забезпечити здобувачам освіти знання про різноманіття природи, ресурси, соціальні явища, а також глибоке розуміння основних фізичних і суспільних процесів на Землі. Географічні компетентності забезпечують формування в школярів просторової уяви та мислення, пояснюють, як природні та суспільні об'єкти, явища і процеси на Землі взаємопов'язані та змінюються з часом [4]. Саме тому важливо використовувати активні методи навчання, зокрема навчальні екскурсії, що дозволяють учням спостерігати й досліджувати об'єкти у їх природному стані. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу та формуванню практичних умінь та компетентностей.

Географія є однією з ключових дисциплін у системі загальної середньої освіти, що має важливе значення для формування всебічно розвинутої особистості здобувача освіти. Мендерецький В. із співавторами зазначають, що вона «допомагає розвивати у школярів не тільки знання про Землю та її природні ресурси, але й навички аналізу, критичного мислення та практичного використання отриманих знань у повсякденному житті» [3, с. 6]. Вивчення географії сприяє вихованню свідомих громадян, які усвідомлюють свою роль у збереженні навколишнього середовища та економічному розвитку своєї Батьківщини. Використання інтерактивних та практичних форм навчання, зокрема екскурсій, дозволяє учням наочно спостерігати географічні явища та застосовувати теоретичні знання на практиці. Це підвищує мотивацію до навчання та сприяє формуванню компетентностей, необхідних для активної та відповідальної участі у житті громади.

Знайомство учнів з навчальним курсом «Географія» розпочинається у шостому класі. Практичне застосування знань через навчальні екскурсії допомагає здобувачам освіти краще засвоювати матеріал і розвивати критичне мислення. Такі форми роботи сприяють формуванню у школярів усвідомленого ставлення до рідного краю та навколишнього середовища.

У працях О. Варакути, Б. Гавришка [2], В. Антоненка, Л. Василюк та Г. Дорожко [1] простежується послідовний науково-методичний інтерес до проблеми використання навчальних екскурсій як ефективного засобу формування географічних знань учнів. Дослідники розглядають екскурсії не лише як додаткову форму навчання, а як цілісну педагогічну технологію, що забезпечує кращу спрямованість змісту освіти, активізує пізнавальну діяльність школярів і дозволяє інтегрувати теоретичні знання з реальними об'єктами та процесами.

Антоненко В. А., Василюк Л. А. та Дорожко Г. І. [1] стверджують, що навчальні екскурсії є одним із засобів зв'язку навчання з життям і практикою. Вони підкреслюють, що цінність екскурсій визначається тим, що учні дізнаються нове безпосередньо з дійсності та набувають практичних умінь і навичок. Згадані науковці також зазначають, що екскурсії сприяють розвитку спостережливості, формуванню дбайливого ставлення до природи та підвищенню рівня екологічної освіти. Вони наголошують, що систематичне застосування екскурсій сприяє розвитку просторового мислення, уміння спостерігати, аналізувати природні та суспільно-географічні явища, формує екологічну свідомість та компетентності дослідницького типу.

Особливу увагу вчені приділяють реалізації краснавчального принципу,

підкреслюючи, що саме навчальні екскурсії є найбільш природним і наочним способом залучити учнів до вивчення рідного краю, місцевих ландшафтів і географічних процесів. Дослідження О. Варакути та Б. Гавришка [2] демонструє, як екскурсійні заняття можуть стати ключовим інструментом впровадження компетентнісного та практикоорієнтованого підходів у навчанні географії. Підкреслюється необхідність методичного оновлення екскурсій, їх поєднання з польовими дослідженнями, проектною діяльністю та сучасними цифровими засобами, що значно підвищує їх ефективність.

Питання використання навчальних екскурсій у шкільній географії залишається не достатньо висвітленим у педагогічній літературі. Сучасні модельні програми, орієнтовані на компетентнісний підхід і практичну спрямованість навчання, потребують нових методик організації екскурсій, оновлення їх змісту, інтеграції цифрових інструментів тощо. Динамічні зміни в освітньому середовищі, вимоги НУШ та запит суспільства на екологічно свідомих, дослідницьки компетентних випускників зумовлюють необхідність подальшого вивчення та удосконалення екскурсійної діяльності.

У навчально-методичному посібнику «Методика навчання географії» [3], авторський колектив підкреслює ключову роль навчальних екскурсій у сучасному географічному освітньому процесі. Зокрема, акцентується увага на тому, що: «Екскурсія – обов'язкова форма організації вивчення форм рельєфу і природної структури місцевості. Зміст будь-якої навчальної екскурсії має бути пов'язаним з уже вивченою або саме досліджуваною предметною темою. Екскурсії мають велике пізнавальне і виховне значення. Методика підготовки і проведення екскурсії супроводжується спеціальними розробками і вимагає значних організаційних зусиль педагога» [3, с.142]. Зазначені положення підкреслюють комплексність та багатofункціональність екскурсій у навчанні географії. Вони підтверджують, що ефективна реалізація цієї форми роботи потребує ретельної підготовки та продуманого методичного забезпечення. Саме тому питання організації навчальних екскурсій і надалі залишається важливим напрямом удосконалення географічної освіти.

Міністерство освіти та науки України пропонує вибір між двома модельними навчальними програмами «Географія 6-9 класи» для закладів середньої освіти. Одна з них розроблена групою авторів: Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В., Довгань А. І., Совенко В. В., Даценко Л. М., Назаренко Т. Г., Гільберг Т. Г., Савчук І. Г., Нікітчук А. В., Яценко В. С., Довгань Г. Д., Грома В. Д., Горовий О. В., інша – авторами Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г.,

Даценко Л. М. Для з'ясування можливостей використання екскурсій у межах навчальних занять було проаналізовано пропонований зміст програм, види навчальної діяльності та очікуванні результати.

В обох варіантах програм для шостого класу при вивченні теми «Гідросфера» пропонується навчальна екскурсія для дослідження місцевих водойм та визначення їхнього екологічного стану. Під час навчальної екскурсії учні отримують можливість побачити та дослідити місцеві водойми на практиці. Також, вони спостерігатимуть за фізичними властивостями води: прозорістю, кольором, рухом, наявністю течії чи застою; досліджуватимуть антропогенний вплив на водойми та спостерігатимуть наслідки забруднення.

В аналізованих програмах для учнів шостого класу пропонуються також екскурсії як вид навчальної діяльності до таких тем: «Атмосфера», «Природні комплекси – різні обличчя планети», «Біосфера та ґрунти». Вивчення згаданих тем у форматі навчальних екскурсій робить їх більш зрозумілими та покращує засвоєння матеріалу здобувачами освіти. Екскурсія є ефективною формою навчальної діяльності, яка дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичним спостереженням за об'єктами природи.

Під час уроків-екскурсій учні матимуть можливість безпосередньо у природі спостерігати за погодними явищами, вимірювати температуру, напрямок і силу вітру, аналізувати зміну стану погоди; вивчати водойми, їх течії, якість води, спостерігати за явищами випаровування та конденсації; досліджувати взаємозв'язки між рельєфом, кліматом та рослинністю; спостерігати рослинні та тваринні угруповання, аналізувати взаємозв'язок живих організмів з середовищем; вивчати різні типи ґрунтів, їх вплив на рослинність тощо.

Проведення навчальних екскурсій сприятиме розвитку ключових компетентностей, зокрема: навчально-пізнавальної, соціальної та громадянської, екологічної, комунікативної, а також забезпечує інтеграцію теоретичного матеріалу із практичним досвідом, що робить їх важливим елементом діяльнісного підходу.

Навчальні екскурсії виступають важливою складовою освітнього процесу, сприяючи активному пізнанню навколишнього середовища та розвитку спостережливості, аналітичного мислення й екологічної свідомості. Особлива увага приділяється використанню екскурсій у 6 класі, де вони вдало доповнюють теоретичний матеріал і сприяють його засвоєнню. Екскурсії формують у дітей вміння застосовувати знання на практиці, роблять навчання більш цікавим і наочним, а також сприяють розвитку соціальних навичок через групову взаємодію. Таким чином, навчальні екскурсії є ефективним

інструментом реалізації модельної програми з географії, забезпечуючи гармонійне поєднання теорії та практики та підвищуючи мотивацію учнів до вивчення предмета.

Список використаних джерел:

1. Антоненко В. А., Василюк Л. А., Дорожко Г. І. Навчальні екскурсії як засіб формування географічних знань учнів загальноосвітніх шкіл. Географія та туризм: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (26 лютого 2020 р., м. Харків) за заг. ред. Ю. І. Муромцевої. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 38.
2. Варакута, О. Гавришок, Б. Реалізація краєзнавчого принципу вивчення географії засобами навчальних екскурсій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія/ Тернопіль : Тайп, 2023. Вип. 1. (54). С. 200-209. DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.23.1.21>.
3. Методика навчання географії: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Мендерецький В. В., Касіяник І. П., Гарбар В. В., Матуз О. В. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 432 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9127>.
4. Міністерство освіти та науки України. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карлюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Сovenko В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікітчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.). Київ, 2021. 54 с.

Олександра ФОМЕНКО

магістрантка II курсу

спеціальності 014 Середня освіта (Географія)

Науковий керівник – доц. Богдан ГАВРИШОК

СУЧАСНІ ОНЛАЙН-СЕРВІСИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Сучасні трансформаційні процеси в освіті, пов'язані із діджиталізацією, впровадженням competency-based підходу та необхідністю розвитку в учнів просторового мислення, зумовлюють потребу переосмислення методів вивчення природничо-географічних об'єктів. Українські Карпати, як один із найбільш унікальних і складних природних регіонів країни, потребують особливих підходів до навчання, адже характеризуються великою ландшафтною різноманітністю, динамічністю природних процесів та високою екологічною цінністю. Традиційні форми подання навчального матеріалу не завжди забезпечують достатній рівень візуалізації, інтерактивності та можливості моделювання географічних процесів, що обмежує глибину засвоєння знань.

Використання сучасних онлайн-сервісів (цифрових картографічних платформ, геоінформаційних ресурсів, віртуальних турів, 3D-моделей,

дистанційних знімків) відкриває нові дидактичні можливості для вивчення Українських Карпат [5]. Такі інструменти дозволяють учням проводити порівняльний аналіз ландшафтів, вивчати рельєф та структуру гірських масивів, досліджувати природоохоронні території та просторові закономірності господарського освоєння регіону. Інтерактивний формат сприяє формуванню дослідницьких, інформаційно-цифрових і картографічних компетентностей, що відповідає вимогам Нової української школи та концепції STEM-орієнтованого навчання [8, 9].

Метою дослідження є вивчення інтерфейсів сучасних онлайн-сервіс Українських Карпат та оцінка можливостей їх застосування на уроках географії.

Сучасні онлайн-сервіси для просторового дослідження різних територій можна узагальнити у 5 основних груп: геоінформаційні платформи (ГІС-ресурси), цифрові картографічні сервіси, спеціалізовані онлайн-ресурси для аналізу рельєфу та висот, супутникові платформи дистанційного зондування Землі і віртуальні тури та мультимедійні платформи (табл. 1).

Таблиця 1

Онлайн-сервіси для вивчення Українських Карпат

Геоінформаційні платформи (ГІС-ресурси)	Google Earth Pro, ArcGIS Online, QGIS (з відкритими даними), OpenStreetMap
Цифрові картографічні сервіси	Google maps, Bing Maps / Earth, Mapy.cz,
Спеціалізовані онлайн-ресурси для аналізу рельєфу та висот	PeakVisor, Terrain.party, Sketchab (3D-моделі)
Супутникові платформи дистанційного зондування Землі	Sentinel Hub EO Browser, NASA Worldview, Google Earth Engine,
Віртуальні тури та мультимедійні платформи	360°-тури Карпат, Віртуальні музеї та парки, Panoramio / Google Photospheres, Національний геопортал України, Геопортал природно-заповідного фонду України, Карпати – дані біорізноманіття

Традиційними онлайн-сервісами, які вже використовують вчителі на уроках географії є Google Maps, Google Earth Pro, ArcGIS Online, QGIS (з відкритими даними), OpenStreetMap та інші. Так, за допомогою онлайн-сервісу Google Earth Pro [12] можна детально розглянути рельєф, гірські масиви, долини та яри Українських Карпат. Цей сервіс пропонує функції вимірювання висот, довжин і кутів схилів. На сайті, також розміщено галерею тематичних шарів, включно з геологічними, природоохоронними і кліматичними. ArcGIS Online – також містить шари ландшафтів Карпат, природоохоронні

території, велику кількість даних про ґрунти, водні ресурси, структуру землекористування тощо. За допомогою цього онлайн-сервісу можна створювати інтерактивні карти, аналізувати просторово-часові зміни, моделювати рельєф та екосистеми [6]. OpenStreetMap – це детальні карти, які містять марковані туристичні маршрути Карпат, мережу об'єктів і територій природно-заповідного фонду, вершини Карпат, перевали, водоспади та інші цікаві туристичні destinations регіону [13].

Google Maps дозволяє демонструвати висотні характеристики рельєфу Українських Карпат, геоморфологічні особливості, щільність розміщення населених пунктів, розвиток рекреаційної інфраструктури; підтримує панорами Street View у деяких локаціях Карпат. Bing maps / Earth – містить високоточні супутникові знімки, найчастіше цей сервіс використовують для порівняльного аналізу стану рубок лісів, водозаборів тощо [10].

Спеціалізовані онлайн-ресурси для аналізу рельєфу та висот, включаючи Українські Карпати, представлені такими застосунками, як PeakVisor – це 3D-карти гірських масивів Карпат, зокрема гірських хребтів (Чорногра, Свидовець, Горгани). За допомогою цього онлайн-сервісу можна ідентифікувати вершини і хребти, проводити аналіз висот і розрахунок профілів схилів [14]. Terrain.party – дозволяє завантажувати дані рельєфу окремих ділянок Карпат, підходить для створення власних 3D-моделей у шкільних проєктах. Sketchfab (3D-моделі) – містить готові тривимірні моделі окремих природних об'єктів Карпат (вершини, заповідні ділянки, історичні споруди тощо). Цей сервіс дає змогу, в реальному часі, візуально занурити учнів у ландшафт без фізичної присутності [2].

Sentinel Hub EO Browser – пропонує знімки із супутників Sentinel (європейська програма Copernicus), за допомогою якого можна вивчати лісистість Українських Карпат, динаміку суцільних рубок, розвиток ерозійних процесів, трансформації в долинах гірських річок [15]. Nasa Worldview – дозволяє переглядати щоденні супутникові знімки Карпат, підходить для уроків про клімат (снігові покриви, атмосферні явища) досліджуваних територій [16]. За допомогою сервісу Google Earth Engine можна аналізувати довгострокові зміни температури, площі лісовкритих земель, зміну гідромережі тощо [11].

Віртуальні 3D-тури та мультимедійні платформи дозволяють проводити уроки-подорожі гірських масивів Українських Карпат в режимі панорамного відео. Зокрема, Panoramio / Google Photospheres – містить сферичні панорами різних локацій Говерли, Петроса, Драгобрата, озер Несамовите і Синевир [3].

Карпатський біосферний заповідник має свій віртуальний музей та

пропонує онлайн-експозиції (рис. 1) [3], в мережі також доступні віртуальні тури територією Національного природного парку «Синевир» [4].

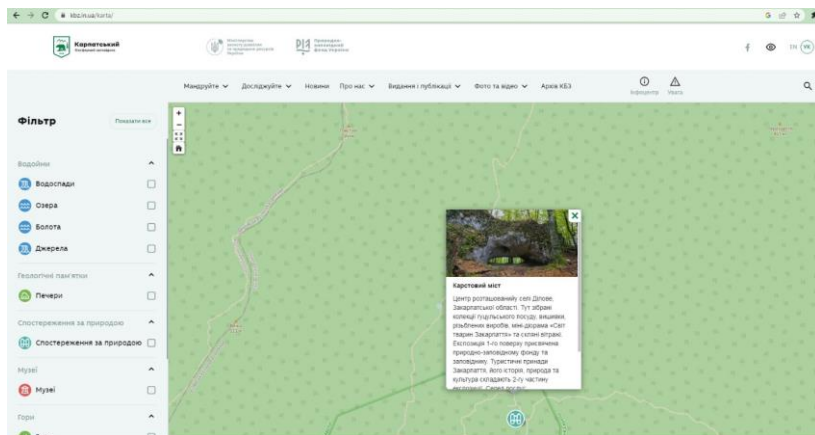

Рис. 1. Інтерфейс інтерактивної карти Карпатського біосферного заповідника

Національний геопортал України містить шари природоохоронних об'єктів, структури землекористування, ландшафтних комплексів та гідрографії Карпат. Геопортал природно-заповідного фонду України пропонує інтерактивні мапи заповідників і національних природних парків Карпат, тут містяться фото і текстові описи об'єктів [1].

Серед найбільш популярних туристичних онлайн-сервісів Українських Карпат, які також можна використовувати на уроках географії, варто відмітити:

- *Путівник Карпатами* (<https://karpaty.rocks/tracks>) – найповніший сайт з інформацією про туристичні маршрути, природні об'єкти та інфраструктуру для подорожей Українськими Карпатами. Також на цьому сайті міститься детальний опис екологічних стежок, висотні профілі і практичні поради для організації подорожей Карпатами (рис. 2).

- *Туристичні маршрути Україною та походи в Карпати* (<https://karpatium.com.ua/pokhody-karpatamy>) – сайт містить огляд туристичних маршрутів по Україні та походів в Карпати.

- *Карта будинків в Карпатах* (<https://svitkarpat.org/map/>) – незмінний ресурс для планування ночівель в Карпатах. Сайт містить інформацію про колиби, готелі, мотелі, приватні садиби в гірських регіонах країни.

- *Карта Веломаршрутів (Google Maps)* – поєднує зручний інтерфейс Google Maps із спеціалізованою інформацією про велосипедні маршрути в Карпатах.

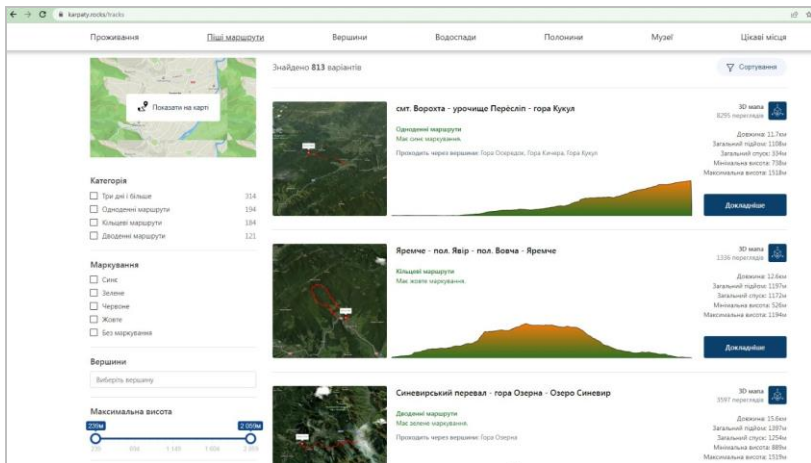

Рис. 2. Інтерфейс онлайн-сервісу Путівник Карпат

Отож, сучасні онлайн-сервіси та геоінформаційні платформи виступають ключовим інструментом модернізації географічної освіти, забезпечуючи новий рівень візуалізації, інтерактивності та наукової достовірності під час вивчення складних природних систем, зокрема Українських Карпат. Інтеграція цифрових картографічних ресурсів, 3D-моделей рельєфу, платформ дистанційного зондування Землі та віртуальних турів створює умови для глибшого та більш осмисленого дослідження гірських ландшафтів, їхньої структурної різноманітності, динаміки природних процесів і стану екосистем [5, 7, 8, 9].

Використання таких сервісів, як Google Earth Pro, ArcGIS Online, Sentinel Hub EO Browser, OpenStreetMap чи PeakVisor, значно розширює можливості шкільного курсу географії. Учні отримують доступ до високоточних супутникових знімків, цифрових моделей рельєфу, тематичних ГІС-шарів і актуальних екологічних даних, що дозволяє пов'язувати теоретичні знання з реальними просторовими процесами. Це сприяє розвитку картографічної, дослідницької, екологічної та цифрової компетентностей, підсилює STEM-орієнтований підхід та формує навички роботи з великими геопросторовими даними [8].

Таким чином, сучасні онлайн-сервіси є потужною дидактичною та науково-аналітичною базою для вивчення Українських Карпат. Вони посилюють практичну цінність географічної освіти, забезпечують інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес та створюють умови для формування покоління учнів, здатних працювати з просторовими даними й критично оцінювати зміни природних

комплексів. Застосування цих ресурсів у шкільній практиці є перспективним напрямом розвитку географічної освіти, який відповідає сучасним освітнім стандартам та потребам цифрового суспільства.

Список використаних джерел:

1. Геопортал природно-заповідного фонду України. URL: <https://wownature.in.ua/karta/> (дата звернення 22.11.2025 р).
2. Денисенко О.В. Використання на уроках географії та природознавства освітніх онлайн-сервісів. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект: збірник наукових і науково-методичних праць. Редкол. І.М. Шимко, І.О. Талаш. Вип. 4. Кривий Ріг: КДПУ, 2022. С. 37-41
3. Інтерактивна карта Карпатського біосферного заповідника. URL: <https://kbz.in.ua/karta/> (дата звернення 21.11.2025 р).
4. 3D-тур Національним природним парком «Синевир». URL: <https://synevyr-national-park.prostir360.com/> (дата звернення 19.11.2025 р).
5. Кобернік С.Г. Особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання географії в загальноосвітній школі. *Ком'ютер у школі та сім'ї*. 2015. № 2. С. 36-39.
6. Комп'ютерне моделювання пізнавальних завдань для формування компетентностей учнів з природничо-математичних предметів: монографія. За наук. ред. С.Г. Литвинової. Київ: Педагогічна думка, 2020. 214 с.
7. Орловська Т.І. Досвід використання онлайн-сервісів для вивчення географії під час дистанційного навчання. Прибутковий заклад освіти «Приватна гімназія «Стежинка». Ізmail, 2022. 33 с.
8. Назаренко Т.Г. Використання геоінформаційних технологій в процесі навчання географії в ліцеї. Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка: збірник тез доповідей І Міжнародної науково-практичної інтернет конференції. Полтава, 2021. С. 84-88.
9. Чорномудяк Н., Белова Н. Засоби цифровізації шкільної географічної освіти. Географічна освіта і наука в умовах воєнного стану: збірник матеріалів І Регіонального наук.-практ. сем. Івано-Франківськ: ПРІНТ-ДІАС, 2023. С. 50-53.
10. Bing maps / Earth. URL: <https://www.bing.com/maps> (дата звернення 14.11.2025 р).
11. Google Earth Engine. URL: <https://earthengine.google.com/> (дата звернення 18.11.2025 р).
12. Google Earth Pro. URL: https://earth.google.com/web/?spm=a2ty_o01.29997173.0.0.737bc921JL6GmB (дата звернення 12.11.2025 р).
13. OpenStreetMap. URL: <https://www.openstreetmap.org/#map=6/48.54/31.17> (дата звернення 13.11.2025 р).
14. PeakVisor. URL: <https://peakvisor.com/> (дата звернення 15.11.2025 р).
15. Sentinel Hub EO Browser. URL: <https://apps.sentinel-hub.com/eo-browser/> (дата звернення 16.11.2025 р).
16. Nasa Worldview. URL: <https://search.earthdata.nasa.gov/> (дата звернення 17.11.2025 р).

Максим ШОСТАК
магістрант II курсу
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
Науковий керівник – проф. Леся ЗАСТАВЕЦЬКА

КРАЇНОЗНАВЧИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ГЕОГРАФІЇ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

Нинішня географічна освіта в школах зазнає суттєвих змін, пов'язаних із трансформацією усієї української системи освіти через її перехід на компетентнісний підхід, впровадження профільного навчання та переорієнтацією шкільних курсів на формування прикладних умінь. У свою чергу усі ці нововведення, ставлять перед географією нові виклики котрі вимагають пристосувань та гнучкості у навчанні географії у закладах освіти. У цьому контексті особливого значення набуває країнознавчий підхід, котрий дає можливість забезпечувати глибоке та всебічне вивчення держав світу. Цей підхід дозволяє учням не лише отримувати нові знання, а й формувати здатність критично мислити, аналізувати соціально-економічні, політичні, культурні та природні процеси у контексті конкретних держав та територій. Використання Німеччини як прикладу у вивченні країнознавчих тем є надзвичайно ефективним, адже ця держава відіграє ключову роль у політичних, економічних, культурних та геополітичних процесах Європи та світу.

«Країнознавство являє собою особливу міждисциплінарну науку, змістом якої є комплексне дослідження держав та регіонів шляхом узагальнення та систематизації даних про географічне положення, різноманітні ресурси, соціально-економічні, політичні, національнокультурні процеси» [2]. У шкільному курсі географії країнознавчий підхід спрямований на розуміння внутрішніх закономірностей розвитку кожної країни, її місця в регіональних та глобальних системах, а також характеру взаємодії з іншими державами.

У шкільній освіті застосування країнознавчого підходу відбувається за певного алгоритму вивчення країни або ж за допомогою типових планів характеристики:

- «1. На якому материку та в якій його частині розташована.
2. Географічне положення в межах материка, сусідні держави, столиця.
3. Особливості рельєфу (загальний характер поверхні, корисні копалини).
4. Кліматичні умови (тип клімату, що переважає, та його сезонні

зміни, кліматичні пояси, середні температури січня і липня, річна кількість опадів).

5. Внутрішні води (великі річки, озера, водосховища та ін.).

6. Природні зони і їхні особливості (грунти, рослинність, тваринний світ).

7. Населення (основні раси, народи) і його господарська діяльність» [4].

Така структура забезпечує логічність, цілісність та послідовність сприйняття навчального матеріалу.

Німеччина є одним із найбільш вдалих прикладів для використання країнознавчого підходу. Внаслідок свого центрального положення на континенті, розвинутій економіці, лідерству у Європі та світі, складним демографічним процесам, що відбуваються всередині країни та розвинутій господарській діяльності, країна є оптимальним об'єктом для застосування підходу та розвитку в учнів системного бачення процесу вивчення держави. Також, варто зазначити, що вивчення Німеччини у більшості навчальних програм з географії для 10 класу є першою темою для уроку після вступу, що якраз доводить, що вивчення цієї країни є показовим, та дозволяє на її прикладі переходити вже до інших тем. Вивчення саме цієї країни дає змогу продемонструвати яким чином фізико- географічні умови поєднуються з економіко-географічними, як формується економічна структура однієї з найрозвиненіших країн світу, чому демографічні проблеми потребують складних політичних рішень, а також те, як країна використовує свої міжнародні зв'язки та позиції на глобальній арені.

Однією з ключових можливостей країнознавчого підходу у випадку Німеччини є можливість простежити взаємозв'язок між фізико-географічними чинниками та розміщенням первинного та вторинного секторів економіки. Для прикладу, природна ресурсна база країни не є дуже забезпеченою на ресурси, хоч і має свої багатства, але німці змогли вдало поєднати цю базу з високим рівнем технологічного розвитку, що дозволило їм сформувати потужні галузі машинобудування, автомобілебудування (Audi, BMW, Mercedes-Benz, Opel, Porsche та Volkswagen), електротехніка, хімічна промисловість та інші. За даними Федерального статистичного бюро Німеччини, сучасна німецька економіка базується переважно на переробних та високотехнологічних секторах, тоді як частка добувної промисловості невелика [5]. Це яскраво демонструє учням приклад країни, якій вдалося побудувати конкурентоспроможну економіку не за рахунок природних багатств, а через інновації, інвестиції у науку та розвиток людського потенціалу.

Не менш показовим елементом країнознавчого аналізу є демографічна ситуація в Німеччині. Країна, як і більшість розвинених країн світу має проблеми, пов'язані із процесом старіння населення [1]. Середній вік жителів Німеччини у 2024 році становив близько 45 років, що є одним із найвищих показників у світі [6]. Це створює додаткові навантаження на пенсійну систему, ринок праці та соціальну сферу. Окрім проблеми із старінням населення, перед Німеччиною також гостро стоїть питання міграції. У 2024 році Німеччина прийняла 586 000 нових іммігрантів на довгостроковій або постійній основі [7]. Така кількість міграційних потоків дозволяє частково вирішити проблему із старінням населення, але і несе також з собою додаткове навантаження на державні та соціальні інститути, що сформувались тут за багато десятиліть. У шкільному курсі аналіз демографічних процесів Німеччини дозволяє наочно продемонструвати взаємозв'язок між економічним розвитком країни, великою кількістю міграційних потоків та соціальною політикою. Зокрема, учні можуть дослідити причини високої частки іммігрантів у складі населення (понад 20 %) та зробити висновки щодо того, як міграція підтримує економіку країни, створюючи потік трудових ресурсів, а також дослідити переваги та проблеми, які можуть виникнути внаслідок демографічної політики країни.

Окремої уваги у межах країнознавчого підходу заслуговує аналіз політико-географічного положення Німеччини. Країна є одним із провідних членів ЄС, НАТО, G7 та низки інших міжнародних організацій, що дає змогу країні відігравати провідну роль у формуванні політичного спрямування не лише своєї держави, а й усієї Європи. Вивчення цих аспектів у школі сприяє формуванню в учнів політичної грамотності, критичного мислення та розуміння глобальної взаємозалежності держав. Німеччина має спільні кордони з дев'ятьма країнами, а також є стратегічним партнером України, що створює можливість для аналізу міжнародної співпраці, інтеграції транспортних систем, економічних відносин та спільних екологічних викликів.

Країнознавчий підхід також сприяє розвитку навичок практичної діяльності учнів. Робота з картами, статистичними базами, тематичними джерелами, порівняльний аналіз, складання характеристик країни — усе це дає змогу формувати компетентності, передбачені Державним стандартом базової середньої освіти [2]. Окрім того, застосування Німеччини як прикладу дозволяє запроваджувати інтерактивні форми: створення інфографіки, ментальних карт, презентацій, мінідосліджень, аналітичних проєктів, використання технологічних ресурсів [8]. Наприклад, учні можуть

порівняти структуру ВВП України та Німеччини, проаналізувати екологічну політику держави, дослідити особливості внутрішніх регіональних відмінностей між західними та східними землями.

Узагальнюючи, країнознавчий підхід у навчанні географії є одним із найбільш ефективних методів формування цілісного світогляду учнів, розвитку їхніх аналітичних умінь та набуття ключових компетентностей. Через вивчення Німеччини школярі отримують можливість ознайомитися з комплексним впливом географічних, історичних, соціальних, економічних та екологічних чинників на розвиток сучасних держав, простежити історію формування наявних проблем країни та створенні шляхів для їхніх подолання в умовах нестабільної геополітичної ситуації в регіоні та світі. Такий підхід відповідає сучасним освітнім тенденціям, спрямованим на формування критичного мислення, розвитку ключових навчальних компетентностей та здатності аналізувати багатофакторні процеси. Використання Німеччини як прикладу дозволяє модернізувати країнознавчі теми, зробити їх актуальними, змістовними та прикладними для того, щоб була можливість пристосуватися до нових освітніх викликів.

Список використаних джерел:

1. Аналіз сучасних міграційних процесів у країнах ЄС / Л. Б. Заставецька та ін. *Acta academiae beregsasiensis: geographica et recreatio*. 2025. № 3. С. 15–27.
2. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою КМУ від 30.09.2020 № 899. Вид. офіц.
3. Єремєєва І. А. Теоретичне країнознавство : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с.
4. Blog page. URL: https://yanahomyachenko.blogspot.com/p/blog-page_25.html.
5. Destatis – germany's federal statistical office. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Branchen-Unternehmen/Industrie-Verarbeitendes-Gewerbe/_inhalt.html.
6. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.
7. International migration outlook 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2025_ae26c893-en/full-report/germany_8ad94e8b.html.
8. Zastavetska L. B., Zastavetskyi T. B., Hrynda T. V. Using digital resources in geography lessons at school. Реалії та пріоритети розвитку науки та освіти. 2025. Vol. 26.

СТУДІЇ З НАУК ПРО ЗЕМЛЮ

Зоряна ПАСТУШЕНКО

магістрантка II курсу

спеціальності 103 Науки про Землю

Науковий керівник – доц. Інна ПОПЛАВСЬКА

ПРОЦЕС НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ЗЕМЛЕУСТРОЮ: НОРМАТИВНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ

Процес надання адміністративних послуг у сфері землеустрою є ключовою складовою системи державного управління земельними ресурсами, що забезпечує реалізацію прав громадян та юридичних осіб на володіння, користування і розпорядження землею. В умовах трансформації земельної політики України, децентралізації та розвитку електронного врядування, якісне та доступне надання таких послуг є визначальним чинником прозорості земельних відносин, запобігання корупції та раціонального використання земельного фонду держави. Нормативно-правові засади цього процесу визначені Законом України «Про адміністративні послуги» [1], Земельним кодексом України [2], Законом України «Про землеустрій» [3], а також комплексом підзаконних актів, що регламентують правила ведення Державного земельного кадастру та порядок розроблення землеупорядної документації.

Інституційна структура, що забезпечує надання адміністративних послуг у сфері землеустрою, включає Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, її територіальні органи, органи місцевого самоврядування, центри надання адміністративних послуг та акредитованих інженерів-землевпорядників. Як наголошують фахівці у сфері кадастру та землеустрою [4], саме ефективність взаємодії між цими суб'єктами визначає якість сервісу та швидкість опрацювання звернень. Важливим структурним елементом інформаційної системи є Державний земельний кадастр – офіційна державна база просторових і правових даних про земельні ділянки, ведення якої здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України [7].

Процес надання адміністративної послуги починається з подання заяви й необхідного пакета документів. У сучасних умовах це може здійснюватися як через центри надання адміністративних послуг, так і дистанційно за допомогою електронних сервісів, що відповідає

державній політиці цифрової трансформації публічних послуг. Після реєстрації заяви здійснюється первинна перевірка документів щодо їхньої відповідності законодавчим вимогам, актуальності технічних матеріалів та наявності відповідних відомостей у кадастрі. Наступним етапом є проведення землеупорядних робіт, які виконують виключно сертифіковані інженери-землевпорядники згідно зі статтями 26–27 Закону України «Про землеустрій» [3]. До таких робіт належать геодезичні вимірювання, визначення меж земельної ділянки, підготовка технічної документації та створення кадастрових планів. Точність виконання цих етапів істотно впливає на якість внесених у кадастр даних та подальшу юридичну визначеність земельних ділянок.

Уповноважений орган після отримання документації здійснює її аналіз, який включає перевірку відповідності законодавству, правильності координатних даних, наявності можливих накладень чи помилок у кадастрі. На основі цього аналізу приймається рішення про реєстрацію земельної ділянки, присвоєння кадастрового номера або внесення змін до існуючих даних. Внесення відомостей до Державного земельного кадастру є юридичним завершенням процесу, після чого заявнику надається витяг з ДЗК або інший офіційний документ, який підтверджує результат послуги.

Попри формалізованість і нормативну визначеність процедури, дослідження свідчать про наявність низки системних проблем у сфері надання адміністративних послуг. Серед основних труднощів виділяють надмірну бюрократизацію, дублювання окремих етапів погодження, тривалі строки опрацювання звернень, недостатню інтегрованість інформаційних баз, кадровий дефіцит у територіальних органах та наявні корупційні ризики, зумовлені неоднозначністю окремих процедур. Також значною проблемою залишається невідповідність просторових даних через помилки під час інвентаризацій, відсутність єдиних класифікацій та неточність старих кадастрових карт.

Модернізація процесу надання адміністративних послуг у сфері землеустрою є необхідною умовою сталого розвитку територій та ефективного використання земельних ресурсів. До ключових напрямів удосконалення можна віднести поглиблення цифровізації процедур, автоматизацію перевірок, створення єдиних інтегрованих реєстрів, впровадження електронних міжвідомчих взаємодій, стандартизацію вимог до документації, а також підвищення кваліфікації працівників органів влади та інженерів-землевпорядників. Крім того, важливим є впровадження принципів прозорості, відкритих даних та публічного моніторингу якості адміністративних послуг.

Таким чином, процес надання адміністративних послуг у сфері землеустрою є комплексною багатоступеневою діяльністю, що об'єднує правові, організаційні, технічні та інформаційні елементи. Його подальше вдосконалення потребує не лише нормативних змін, а й технологічної модернізації та підвищення ефективності управлінських практик. Це дозволить забезпечити стабільний розвиток земельних відносин, зміцнення довіри громадян до державних інституцій і формування сучасної, прозорої моделі управління земельними ресурсами.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4.
3. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36.
4. Кисельов Ю.О. Методологія та організація наукових досліджень у геодезії та землеустрої: навчальний посібник. Вид. 2-е, змінене та доповнене / Ю.О. Кисельов, В.В. Поліщук, Р.М. Рудий, П.М. Боровик, О.О. Кисельова, І.О. Удовенко. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2024. 177 с.
5. Каменєва Т. Формування Національної інфраструктури геопросторових даних в Україні та його правове врегулювання. Громадська думка про правотворення. 2020. № 9 (194). С. 21–25.
6. Кузишин А.В., Поплавська І.В., Задворний С.І., Пушкар Б.Т., Горошко А.А. Особливості просторової диференціації територіальних громад: приклад Тернопільської області. Слобожанський науковий вісник. Серія: Природничі науки. 2024. Випуск 1, С. 97-104.
7. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 // Офіційний вісник України. 2012. № 84.

Юліана БОЙКО

магістрантка II курсу

спеціальності 242 Туризм і рекреація

Науковий керівник – доц. Петро ЦАРИК

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОТУРИЗМУ В СЛОВАЧЧИНІ

Екотуризм як специфічний сегмент туристичної діяльності є однією з найдинамічніших і водночас найчутливіших до якості природного середовища форм туризму. Словаччина, яка вирізняється високою часткою охоронюваних територій, значним біорізноманіттям та історично сформованою культурою відпочинку «на природі», є показовим прикладом країни, де екотуризм поступово стає важливим інструментом сталого розвитку.

У широкому розумінні екотуризм трактується як форма мандрівок до відносно малопорушених територій з метою споглядання природи та отримання екологічних знань за умови мінімального впливу на довкілля й прямої користі для місцевих громад [6; 7]. До ключових принципів екотуризму належать:

- пріоритет охорони природи над комерційними інтересами;
- освітньо-інтерпретаційна функція (екологічна освіта, формування екосвідомості);
- маломасштабність і регламентованість відвідування;
- залучення місцевого населення та розподіл економічних вигод на користь локальних громад;
- дотримання етичних норм взаємодії з природою й локальними культурами [6; 7; 9].

На території Словаччини екотуризм розвивається переважно в межах великомасштабних охоронюваних територій – національних парків і ландшафтних заповідних територій – та на базі вибіркового елементів сільського, гірського, водного, спелео- та геотуризму. Сучасні дослідження підкреслюють, що в умовах Словацької Республіки екотуризм дедалі більше розглядається як відносно нова продуктова лінія, орієнтована на сегмент туристів із екологічно відповідальною поведінкою [8].

Словаччина належить до країн з дуже високим рівнем природоохоронної репрезентативності. За даними Європейського

агентства з довкілля, з урахуванням національних категорій охорони 37,5 % суходолу країни мають правовий статус охоронюваних територій – це значно перевищує середні показники ЄС-27 і ціль 30 % за Глобальною рамковою програмою з біорізноманіття [1]. Важливою складовою є розгалужена мережа Natura 2000, що охоплює як лісові, так і гірські та карстові екосистеми.

Ядром природно-ресурсної бази екотуризму є дев'ять національних парків: Татранський, Низькі Татри, Словацький рай, Словацький карст, Мала Фатра, Велика Фатра, Полонини, Пеніни та Муранська планина; у перспективі формується також національний парк Подунайсько [5]. Вони репрезентують широкий спектр ландшафтів – від високогірних скелястих масивів Високих Татр до букових пралісів Східних Карпат і унікальних карстових форм рельєфу з печерами та каньйонами.

Суттєвим конкурентним чинником є наявність об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (карпатські букові праліси, печерні комплекси Словацького карсту) та густої мережі маркованих туристичних стежок (понад 14 тис. км), що створює передумови для різноманітних екотуристичних активностей – пішохідних і веломаршрутів, спостереження за дикою природою, екологічної інтерпретації ландшафтів, фототуризму.

Прикордонне положення Словаччини сприяє формуванню транскордонних екотуристичних регіонів, зокрема на словацько-польському відтинку (Пенінський нацпарк, Татри, Карпатські ландшафти), де екотуристична інфраструктура має спільні риси й синергетичний ефект.

Нормативно-правовою рамкою розвитку екотуризму є Закон № 543/2002 Z.z. «Про охорону природи та ландшафту», який визначає категорії охоронюваних територій, режими природокористування та механізми управління ними. На його основі ведеться Державний реєстр особливо охоронюваних частин природи та ландшафту, де фіксуються всі категорії заповідних об'єктів і охоронюваних дерев [2].

В управлінні екотуризмом ключову роль відіграють Міністерство довкілля, адміністрації національних парків, а також інституції, відповідальні за реалізацію державної туристичної політики – передусім Slovak Tourist Board і державна організація Slovakia Travel. Остання у 2025 р. приєдналася до Глобальної ради зі сталого туризму (GSTC), задекларувавши намір створити й реалізувати національну програму, що стимулюватиме впровадження стандартів сталого туризму та екологічно відповідальних практик на всіх рівнях туристичної індустрії.

Інституційний механізм розвитку екотуризму в Словаччині

базується на поєднанні трьох компонентів:

1. *Природоохоронна політика* – плани догляду за національними парками та ландшафтними заповідними територіями, зонування територій, встановлення лімітів відвідувачів, регламентація видів активності.

2. *Туристична політика* – національні й регіональні стратегії розвитку туризму із наголосом на сталості, системи брендингу природоохоронних територій, підтримка сертифікації «зелених» продуктів.

3. *Місцеве самоврядування та партнерства* – участь громад, суб'єктів малого бізнесу, закладів вищої освіти та наукових установ у плануванні й моніторингу використання рекреаційного потенціалу.

Разом із тим, дослідження ефективності управління національними парками вказують на низку інституційних проблем: недостатню інтеграцію природоохоронних вимог у секторні політики (лісове та аграрне господарство), обмежені фінансові ресурси, слабку реалізацію стратегічних документів, низький рівень екологічної освіти в окремих громадах.

Національні парки відіграють роль «екологічних ядер», навколо яких формується мережа екотуристичних продуктів. Татранський національний парк (TANAP) є найбільш відомою DESTИНАЦІЄЮ, де поєднуються високогірні маршрути, навчальні стежки, гірські притулки, програми спостереження за флорою й фауною, інтерпретаційні центри. Дослідження, проведені серед відвідувачів парку, засвідчують високу чутливість туристів до зміни ландшафту та необхідність збереження традиційного гірського середовища, що чітко вписується в ідеологію екотуризму.

У Низьких Татрах, Малій і Великій Фатрах поширені екостежки, марковані маршрути різної складності, каньйонні та водоспадні траси, що поєднують рекреаційні й освітні компоненти. Словацький рай із мережею вузьких ущелин, драбин і містків створює унікальні можливості для регламентованого екстремально-ландшафтного туризму, де обмеження кількості відвідувачів та суворі правила поведінки спрямовані на мінімізацію антропогенного навантаження.

На сході країни національний парк Полонини та прикордонні території з Польщею й Україною є ядром транскордонних екотуристичних маршрутів, що охоплюють букові праліси, традиційні високогірні пасовища та етнокультурні ландшафти. Тут екотуризм тісно поєднується з етно- та агротуризмом, а збереження традиційних форм господарювання (випас худоби, сінокосіння, дерев'яна архітектура) стає частиною ціннісної пропозиції для туриста.

Інфраструктурною основою екотуризму виступають:

- мережа маркованих туристичних маршрутів (піших, вело-, лижних);
- еко-та геостежки з інформаційними щитами;
- візит-центри та музеї природи в національних парках;
- притулки, гірські й лісові хати, які забезпечують мінімальний комфорт із дотриманням принципів «leave no trace»;
- екоготелі та «зелені» засоби розміщення з впровадженими практиками енерго- та водозбереження, сортування відходів, використання локальних продуктів.

Новітні дослідження підкреслюють роль еко-готелів як ключових елементів інфраструктури екотуризму в Словаччині, що поєднують надання послуг розміщення з реалізацією практик «green management» і сертифікацією відповідно до принципів сталого туризму [8].

До специфічних екотуристичних продуктів належать:

- спелеотуризм у печерах Словацького карсту та інших карстових районах;
- пташиний та фауністичний туризм (спостереження за великими хижакими, рідкісними видами птахів, нічними видами);
- водні екотуристичні маршрути вздовж річок Дунаєць, Горнад та інших;
- геотуризм у регіонах із яскраво вираженими геоморфологічними об'єктами;
- зимовий екотуризм, зорієнтований на «м'які» форми активності (снігоступи, лижні переходи поза масовими гірськолижними курортами).

У прикордонних районах зі Словаччиною та Польщею розвиваються спільні проекти з аналізу й оптимізації екотуристичної інфраструктури, що охоплює біосферні резервати, національні парки й охоронювані ландшафтні території.

Слід відзначити, що екотуризм у Словаччині має низку позитивних соціально-економічних наслідків:

1. *Диверсифікація місцевої економіки* – створення альтернативних джерел доходу в сільських та гірських районах, де традиційне аграрне виробництво є малорентабельним.
2. *Підтримка малого підприємництва* – розвиток сімейних пансіонатів, гостьових домів, локальних гастрономічних ініціатив, ремесел і сувенірної виробництва.
3. *Збереження культурної спадщини* – екотуристичні продукти часто включають традиційні практики землекористування, народну архітектуру, автентичну кухню, що стимулює їхню охорону.
4. *Підвищення екологічної свідомості* – освітні програми, інтерпретаційні стежки та візит-центри розширюють знання туристів і

місцевих жителів про цінність природних екосистем.

Разом із тим, збільшення туристичних потоків у національні парки створює низку ризиків і конфліктів. Дослідження в Татранському нацпарку засвідчують, що відвідувачі гостро реагують на можливі зміни ландшафту (інфраструктурне перевантаження, нові будівництва, вирубки), що може негативно позначатися на сприйнятті дестинації. Опитування адміністрацій охоронюваних територій демонструють, що статус великомасштабної природоохоронної зони не завжди гарантує гармонійний розвиток туризму: основними проблемами залишаються недостатній контроль за забудовою, слабка координація між сільським господарством, лісокористуванням і туризмом, а також обмежені можливості для системного моніторингу впливу відвідувачів.

У найближчій перспективі розвиток екотуризму в Словаччині відбуватиметься в руслі європейських політик «зеленої трансформації» та зростаючого попиту на відповідальні подорожі. Приєднання Slovakia Travel до GSTC створює інституційні передумови для:

- запровадження національної системи сертифікації екотуристичних продуктів і послуг;
- розробки індикаторів сталості на рівні дестинацій (екологічних, соціальних, економічних);
- посилення співпраці між національними парками, місцевими громадами та приватним сектором.

Перспективними напрямками вдосконалення моделі екотуризму є:

1. Поглиблення участі місцевих громад у плануванні й управлінні – створення дорадчих рад при адміністраціях парків, підтримка кооперативних форм бізнесу, механізми розподілу «екологічної ренти» на користь місцевого населення.

2. Розвиток цифрових сервісів – мобільні додатки для навігації стежками, онлайн-системи бронювання екостоянок і притулків, інтерактивні платформи моніторингу відвідуваності.

3. Підтримка маломасштабних та інноваційних продуктів – slow-маршрути, тематичні тривалі треки, «темні» парки для астротуризму, екологічні фестивалі, програми громадянської науки (citizen science).

4. Транскордонна кооперація – спільні словацько-польські та словацько-українські маршрути, біосферні резерватори й екомережі, проєкти з адаптації гірських територій до кліматичних змін.

5. Освіта та інтерпретація – підготовка професійних гідів-інтерпретаторів, інтеграція тематики екотуризму до університетських програм туризму та екології, розвиток шкільних програм «школи в природі».

З наукового погляду актуальною є подальша розробка оціночних моделей сталості екотуристичних ініціатив у національних парках, аналіз поведінки туристів та локальних стейкхолдерів, картографування зон перевантаження й екологічної вразливості.

Функціонування екотуризму в Словаччині ґрунтується на унікальному поєднанні високої природоохоронної репрезентативності, різноманіття гірських і лісових ландшафтів Карпатського регіону та інституційно сформованої політики охорони природи. Висока частка територій, що мають охоронний статус, розгалужена мережа національних парків і Natura 2000 створюють потужний ресурсний потенціал для реалізації принципів екотуризму.

Водночас екотуризм виступає не лише формою «м'якого» відпочинку, а й інструментом підтримки місцевих економік, збереження традиційних форм землекористування й культурної спадщини, підвищення екологічної свідомості суспільства. Соціологічні дослідження свідчать, що відвідувачі національних парків у Словаччині високо цінують природність ландшафтів та готові підтримувати заходи з їх збереження, що для органів управління є важливим аргументом на користь обмеження надмірної інфраструктурної експансії.

Разом із тим, наявні інституційні, фінансові та просторові обмеження вказують на необхідність подальшого вдосконалення моделі екотуризму: посилення координації між природоохоронною й туристичною політиками, зміцнення потенціалу адміністрацій парків, забезпечення участі громад, системний моніторинг впливу відвідувачів і адаптація до кліматичних змін.

На завершення відзначимо наступне – особливості функціонування екотуризму в Словаччині демонструють можливості невеликої європейської держави використовувати свої природні переваги для формування конкурентоспроможної й водночас екологічно чутливої туристичної моделі. Досвід Словацької Республіки є важливим орієнтиром для країн Центрально-Східної Європи, зокрема й для України, у пошуку балансів між економічними вигодами від туризму та необхідністю довгострокового збереження природної й культурної спадщини гірських та лісових регіонів.

Список використаних джерел:

1. Глобальною рамковою програмою з біорізноманіття. URL: https://www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/countries/slovakia/terrestrial-protected-areas?utm_. Дата звернення – 01.12.2025.
2. Державний реєстр особливо охоронюваних частин природи та ландшафту. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/europe-environment-2025/countries/slovakia/terrestrial-protected-areas?utmhlhttps://www.smapaj.sk/en/statny-zoznam?> Дата звернення – 01.12.2025.
3. Кузишин А. В., Поплавська І. В. Зміни в міжнародних туристичних потоках під впливом

вимушеної милітаризації Центрально-Східної Європи // Індустрія гостинності: стан, тенденції розвитку та перспективи галузі в умовах війни: збірник праць Міжнародного науково-практичного форуму (м. Львів, 19–21 квітня 2023 р.) Львів: Камула, 2023. С. 10-16.

4. Slovakia Travel приєднується до GSTC, просуваючи революцію сталого туризму Словаччини. URL: <https://www.tboacademy.com/blog/slovakia-travel-joins-gstc-advancing-slovakias-sustainable-tourism-revolution/> Дата звернення – 01.12.2025.

5. Словацькі національні парки. URL: <https://nationalparksassociation.org/country/slovakia-national-parks/> Дата звернення – 01.12.2025.

6. Царик Л.П., Кузишин А.В., Царик П. Л. Перспективні регіональні ландшафтні парки – резерви оптимізації заповідної та екологічної мереж Тернопільщини. Людина та довкілля. Проблеми неоекології, 2025 (43), 111-122.

7. Царик Л.П., Кузишин А.В., Царик П.Л., Кузик І.Р. Екотуристичні передумови розбудови рекреаційних послуг у Тернопільській області. Grail of Science. № 12-13. 2022. С. 775-780.

8. Pavolová, H.; Bakalár, T.; Tokarčík, A.; Cimboláková, I. The Sustainable Management of Ecotourism for the Support of Ecotourism – A Case Study. Sustainability 2024, 16, 8863. <https://doi.org/10.3390/su16208863>

9. Tsaryk L., Kuzyshyn A., Tsaryk P. Selected Aspects of Ecological Dimensions of Ecotourism Development in the Networks of National Natural and Regional Landscape Parks of Ukraine. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio B – Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia. 2020. Vol. 75. P. 161-181.

Ліліана ГАВРИЛЮК

магістрантка II курсу

спеціальності 242 Туризм і рекреація

Науковий керівник – доцент Інна ПОПЛАВСЬКА

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сучасна економіка розвивається під впливом цифрової трансформації, яка охоплює практично всі галузі суспільного життя. Туризм як одна з найбільш динамічних сфер економіки активно реагує на ці процеси. У світі формується нова парадигма туристичної діяльності, заснована на використанні цифрових технологій, аналітики даних, автоматизованих систем управління та інструментів електронної комерції. Ці зміни докорінно впливають на організацію бізнес-процесів туристичних підприємств, зокрема на їх товарну політику, яка є основою маркетингової діяльності та визначає успішність підприємства на ринку [1].

Товарна політика туристичного підприємства розглядається як система управлінських рішень і дій, спрямованих на формування, підтримання та розвиток асортименту туристичних послуг відповідно до попиту споживачів і стратегічних цілей підприємства [2]. Її сутність полягає у створенні конкурентоспроможного туристичного продукту, який задовольняє потреби клієнтів, відповідає стандартам

якості та забезпечує підприємству стабільний прибуток. У структурі товарної політики важливе місце займають управління асортиментом, розробка нових продуктів, брендинг, формування іміджу підприємства, підтримання якості послуг і оптимізація життєвого циклу туристичного продукту. В умовах зростання конкуренції та глобалізації ринків традиційні методи формування товарної політики вже не забезпечують необхідного рівня ефективності. Туристичні підприємства стикаються з викликами, пов'язаними зі зміною поведінки споживачів, їхньою схильністю до онлайн-покупок, зростанням ролі електронного маркетингу, соціальних мереж і платформ обміну відгуками. Це вимагає переходу до цифрової моделі управління товарною політикою, заснованої на використанні сучасних технологій.

Цифровізація є процесом упровадження цифрових технологій у всі сфери діяльності підприємства з метою підвищення ефективності управління, поліпшення якості послуг і створення доданої цінності для клієнта. У туризмі цифровізація проявляється у використанні електронних систем бронювання, мобільних застосунків, технологій Big Data, CRM-систем, штучного інтелекту, хмарних технологій, віртуальної та доповненої реальності. Вона не лише змінює способи комунікації між компанією та споживачем, а й відкриває нові можливості для розробки туристичних продуктів, підвищення їх гнучкості та персоналізації [3]. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), понад 80% туристичних бронювань у світі нині здійснюються онлайн, а близько 70% мандрівників користуються мобільними застосунками для планування подорожей [5]. Ці тенденції зумовлюють необхідність переосмислення ролі цифрових технологій у формуванні товарної політики. Цифрова трансформація дозволяє реалізувати кілька стратегічних цілей: підвищити ефективність управління асортиментом туристичних послуг, забезпечити швидке реагування на зміни попиту, здійснювати глибоку аналітику ринку за допомогою великих даних, автоматизувати процеси просування та комунікації з клієнтами, створити інтегровану екосистему цифрового маркетингу. Таким чином, цифровізація виступає не просто технологічною інновацією, а системним чинником розвитку товарної політики туристичних підприємств [4].

У практиці сучасного туризму можна виділити кілька ключових інструментів цифрової трансформації, які безпосередньо впливають на формування товарної політики. До таких інструментів належать CRM-системи, які забезпечують накопичення та аналіз даних про клієнтів, що дозволяє формувати персоналізовані пропозиції, прогнозувати

поведінку споживачів, розробляти індивідуальні тури та збільшувати рівень лояльності. Завдяки автоматизації процесів CRM підвищується ефективність продажів і точність управлінських рішень. Важливу роль відіграє також аналітика великих даних (Big Data), яка дає змогу туристичним компаніям відстежувати тенденції ринку, виявляти закономірності попиту, оптимізувати ціноутворення й визначати потенційні напрями розвитку нових продуктів. Це створює передумови для глибшого розуміння споживчих потреб і гнучкої адаптації товарної політики [3]. Онлайн-платформи та мобільні застосунки забезпечують клієнтам швидкий доступ до інформації, можливість бронювання турів у режимі 24/7, отримання консультацій і відгуків. Для підприємств це є ефективним каналом збуту, що дозволяє зменшити витрати на посередників. Використання технологій VR і AR (віртуальної та доповненої реальності) надає клієнтам змогу «відвідати» туристичний об'єкт до поїздки, оцінити умови проживання, оглянути маршрути. Такі рішення підвищують привабливість продукту, сприяють прийняттю рішення про купівлю й формують позитивний досвід взаємодії з брендом. Водночас використання штучного інтелекту (AI) і чат-ботів дозволяє автоматизувати підбір турів, надавати клієнтам швидкі відповіді на запити, аналізувати відгуки та прогнозувати попит, що суттєво підвищує ефективність комунікацій і скорочує витрати на обслуговування клієнтів [5].

В Україні процес цифровізації туристичної галузі має нерівномірний характер. Найбільш активними є великі туроператори, які впроваджують CRM-системи, автоматизовані сервіси бронювання, інтеграцію з міжнародними системами GDS (Global Distribution Systems) і розробляють власні мобільні додатки. Компанії Join UP! та Travel Professional Group активно використовують системи динамічного пакування турів і онлайн-моніторинг продажів, що дозволяє їм оперативно реагувати на зміни ринку. Водночас малі туристичні агентства часто стикаються з проблемами: недостатнім рівнем технічного забезпечення, нестачею фінансових ресурсів і кадрів, слабкою обізнаністю у сфері цифрового маркетингу. На думку експертів, головним напрямом розвитку є підвищення цифрової грамотності персоналу та створення державних програм підтримки цифровізації туризму [2; 4]. Важливим завданням для українських підприємств є інтеграція цифрових інструментів у всі етапи життєвого циклу туристичного продукту – від розробки і тестування до просування та післяпродажного обслуговування. Це дозволить не лише підвищити ефективність товарної політики, а й забезпечити

стабільність бізнесу в умовах кризових коливань, зокрема таких, як пандемія COVID-19 чи військові виклики.

Удосконалення товарної політики туристичних підприємств у цифровому середовищі передбачає впровадження комплексу заходів: розробку інтегрованих аналітичних систем для моніторингу попиту й управління асортиментом у режимі реального часу; створення інтерактивних онлайн-каталогів турів із можливістю індивідуального налаштування маршруту; формування системи цифрового брендингу з активною присутністю у соціальних мережах; застосування платформ електронної комерції для розширення каналів реалізації послуг; використання інструментів доповненої реальності для підвищення емоційної привабливості продуктів; розвиток партнерських мереж на основі спільних цифрових платформ (маркетплейсів). Такі кроки сприяють зміцненню позицій підприємства на ринку, зростанню довіри клієнтів та підвищенню рівня лояльності.

Отже, цифровізація виступає потужним чинником модернізації туристичного бізнесу та ключовим інструментом удосконалення товарної політики підприємств. Використання цифрових технологій дозволяє створювати інноваційні туристичні продукти, адаптувати їх до потреб клієнтів, забезпечувати гнучкість асортименту, підвищувати якість обслуговування і зміцнювати конкурентоспроможність на ринку. В умовах динамічного розвитку цифрової економіки успіх туристичних підприємств залежить від рівня їх цифрової зрілості, здатності інтегрувати інноваційні рішення в управлінські процеси та стратегічно мислити в межах глобального цифрового середовища. Подальші дослідження доцільно спрямувати на аналіз ефективності впровадження конкретних цифрових інструментів у діяльність українських туроператорів, а також на розробку моделей оцінювання результативності цифрової товарної політики.

Список використаних джерел:

1. Балабанов І. Т. Маркетинг у сфері туризму: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2020. 356 с.
2. Беляєв В. І. Цифрова трансформація туристичної галузі України // Економіка і туризм. 2023. №2. С. 45–52.
3. Tsidylo, I. M., I. M. Hrod, and I. V. Poplavska. "Professionally oriented tasks for learning and using mapping technology with ArcGIS tools." *Journal of Physics: Conference Series*. Vol. 2871. No. 1. IOP Publishing, 2024.
4. Kotler P., Bowen J., Makens J. *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson, 2022. 560 p.
5. UNWTO. *Tourism and Digital Transformation Report 2023*. Madrid: World Tourism Organization, 2023.

Анастасія ЖОВТОНОГА
магістрантка II курсу
спеціальності 242 Туризм і рекреація
Науковий керівник – доц. Богдан ПУШКАР

ЦИФРОВІЗАЦІЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ ПРОСТО НЕБА

Культурне дозвілля відіграє важливу роль у формуванні пізнавальної активності суспільства: відвідувачі скансенів здобувають нові знання, відкривають для себе історичні та культурні явища, поєднуючи відпочинок із творчим досвідом. Дозвілсьве середовище музеїв просто неба є динамічним і потребує постійного оновлення, однак не всі українські скансени встигають адаптуватися до зростаючих очікувань аудиторії. Формати заходів можуть бути як короткотривалими, так і тривалими, а їхній темп визначають культурні та психологічні потреби відвідувачів. Специфіка музеїв просто неба полягає в експонуванні нерухомих пам'яток архітектури, археології та історії, а також у використанні природного середовища як частини експозиції. Водночас значна частина культурної спадщини скансенів сьогодні перебуває під загрозою через воєнні руйнування, що може призвести до втрати унікальних об'єктів [1].

Розвиток сектору культурно-дозвілєвих послуг посилює потребу в технологічно насичених програмах і спеціалістах, здатних працювати з новими інструментами. Проте діяльність багатьох скансенів стримується обмеженням фінансуванням: ресурси зазвичай спрямовуються на утримання наявної інфраструктури, тоді як створення нових експозицій та модернізація практично не підтримуються. Також бракує приватних інвестицій, які могли б забезпечити розвиток таких установ. Попри очевидний вплив цифровізації, питання її ролі у дозвілєвій діяльності скансенів досліджено недостатньо. Актуальність цього напряму посилюється і через умови війни, які не лише ускладнили організацію заходів, а й стимулювали появу нових форматів роботи [3].

Після початку повномасштабної війни зріс суспільний інтерес до української культури та традицій. Однак, щоб підтримувати увагу аудиторії, скансени мають активно впроваджувати цифрові технології у свої комунікаційні стратегії. Світові музеї вже успішно використовують соціальні мережі, інтерактивні виставки, віртуальні тури, інфлюенсерів і партнерства з брендами, що підвищує рівень залучення відвідувачів.

Водночас російська агресія створила додаткові ризики для музейної галузі. За три роки війни в Україні постраждали 121 музей і галерея [4], що підкреслює необхідність не лише модернізації, а й

посилення захисних механізмів для культурних установ.

Виклад основного матеріалу. Перший скансен на території України з'явився 60 років тому – у 1964 році в Переяславі-Хмельницькому. Уже за кілька років музеї просто неба почали відкриватися в інших регіонах: в Ужгороді (1965), Львові (1966), Києві (1969), Чернівцях (1977) та інших містах. Кожен із них має власну історію становлення та робить помітний внесок у розвиток вітчизняного туристичного простору. На нашу думку, саме обласні скансени дають змогу найповніше простежити особливості історичного розвитку кожного регіону й водночас популяризувати музейний туризм в Україні [7].

В Україні діють 16 музеїв просто неба. Вони поділяються на національні, регіональні й локальні.

Показовим прикладом є Закарпатський музей народної архітектури та побуту в Ужгороді, розташований майже в центрі міста, поруч із середньовічним замком. Протягом 1965–1979 років сюди було перевезено близько двох десятків житлових, господарських і культових споруд із різних районів області. Музей задумували не просто як демонстрацію зразків народного будівництва, а як умовне «міні-село». Просторова структура експозиції відтворює карту Закарпаття: спершу представлені садиби з рівнинних територій, далі – традиційні оселі лемків, бойків і гуцулів, а також окремі садиби етнічних румунів та угорців, які історично проживають у краї [5]. Особливої уваги відвідувачів заслуговує дерев'яна церква, зведена без жодного цвяха, а також дзвіниця, кузня, млин, школа та інші об'єкти народних ремесел, що демонструють роботу столярів, гончарів, бондарів, ткачів та вишивальниць [6].

У 2017 році Google спільно з Міністерством культури України оцифрували сім музеїв просто неба та презентували сайт «Музеї просто неба», що дає можливість здійснити віртуальну подорож і ближче познайомитися з народною архітектурою та побутом України. На платформі доступні 3D-тури, які також можна переглядати в режимі Street View на Google Картах.

До віртуального проєкту увійшли: Національний музей народної архітектури та побуту України (Пирогів), «Шевченківський гай» у Львові, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький), Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород), «Мамаєва Слобода» (Київ), Запорізька Січ – Національний заповідник «Хортиця» (Запоріжжя), Резиденція Богдана Хмельницького (Чигирин).

Для початку віртуальної мандрівки достатньо вибрати один із цих музеїв на карті. Проєкт пропонує голосовий супровід трьома мовами – українською, російською та англійською. За допомогою 360-градусних

панорам користувачі можуть не лише оглядати територію, а й зазирнути всередину будівель та ознайомитися з експозиціями. Навігація і голосові підказки допомагають дізнаватися більше про експонати, а функція «Прокласти маршрут» одразу перенаправляє на Google Карти для вибору найзручнішого шляху до музею [8].

Коли почали з'являтися перші музеї просто неба, рушійною силою їх створення було прагнення зберегти культурну ідентичність та традиції сільських громад, які опинилися під загрозою в умовах масштабних соціальних змін [12, 14, 16]. Подібні процеси спостерігалися і в 1960-х роках: це був період глибоких суспільних трансформацій, що спричинив зростання інтересу до життя «незможних» верств населення та переосмислення ролі музеїв і принципів формування їхніх колекцій [17, 10]. У цей час Міжнародна рада музеїв висловила сумніви щодо традиційного розуміння музею як установи, що лише збирає й зберігає матеріальну спадщину людства, підкресливши, що така модель не охоплює всього спектра значущих проявів розвитку людини та позбавлена знання й досвіду інших суспільних сфер.

Саме на цьому тлі кількість музеїв просто неба у світі почала стрімко зростати. У різних країнах створювалися нові заклади, покликані зберігати не лише житлові та господарські будівлі сільських територій, а й промислові об'єкти, причому значну частину таких музеїв заснували місцеві громади [17, 10, 15].

Цей інтерес до повсякденного й «скромного», на противагу елітарному, і сьогодні лишається ключовою рисою музеїв просто неба. Вони суттєво відрізняються від традиційних музеїв як добором матеріалу, так і підходами до навчання: активна участь відвідувачів, інсценізація історичних подій та елементи «живої історії» є важливими складовими їхньої музеології. Натомість у класичних музеях інноваційні методи здебільшого застосовуються лише у межах окремих виставкових проєктів, а основою залишаються об'єкти колекції [9, 13, 11, 18].

Якщо говорити про формування феномену скансенів у Європі, то музеї просто неба стали однією з найяскравіших культурних ініціатив кінця XIX – початку XX століть. Перший такий музей був заснований 11 жовтня 1891 року на острові Юргорден у Стокгольмі. Ще до цього, у 1810 році, на острові звели літній павільйон із садом, що отримав назву «Скансен» через розташовану поруч фортецю. Через 80 років цей маєток придбав шведський історик Артур Хазеліус, який і перетворив його на перший у світі музей просто неба. Тут зібрали житлові та господарські споруди з різних регіонів Швеції, а з часом – цілі ремісничі комплекси: кузню, майстерню складува, пекарню. Протягом перших 20 років музей активно розширювався, приймаючи

нові будинки, садиби й навіть тварин для невеликого звіринцю [2].

Висновки. Музеї просто неба відіграють важливу роль у розвитку культурно-дозвілєвого простору України, поєднуючи унікальність архітектурної спадщини з можливостями сучасної комунікації. Скансени виступають не лише осередками збереження народної культури, а й потужними інституціями неформальної освіти, що сприяють формуванню пізнавальної активності відвідувачів. Їхня специфіка полягає у використанні природного середовища, автентичних об'єктів та інтерактивних практик живої історії, що створює оригінальний формат дозвілля, недоступний у традиційних музейних просторах.

Разом із тим розвиток українських музеїв просто неба стикається з низкою об'єктивних викликів. По-перше, обмежене фінансування спричиняє стагнацію у створенні нових експозиційних рішень та гальмує модернізацію інфраструктури. По-друге, значна частина об'єктів культурної спадщини опинилася під загрозою внаслідок російської військової агресії, що потребує посилення охоронних механізмів, термінового оновлення систем безпеки та розроблення планів консервації. По-третє, нестача фахівців у сфері культурного менеджменту й цифрових технологій уповільнює впровадження інноваційних підходів до роботи з аудиторією.

Цифровізація має потенціал компенсувати частину системних проблем. Досвід Google та Міністерства культури України щодо створення віртуальних 3D-турів доводить, що сучасні технологічні практики здатні підвищити доступність скансенів, розширити географію аудиторії та забезпечити безпечні формати участі навіть у кризових умовах. Інтеграція 360-градусних панорам, віртуальних маршрутів, мультимедійних пояснень і голосового супроводу формує нові види дозвілєвої діяльності, орієнтовані на широкі верстви населення та молодь.

Скансени також сприяють посиленню туристичної привабливості регіонів, адже демонструють локальні культурні особливості, етнографічні традиції та історичні ландшафти.

Список використаних джерел:

1. Банах В. М. Нова музеологія та актуалізація нематеріальної культурної спадщини. Історико-культурна спадщина в еру глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти: тези III Міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 02–03 черв. 2016 р. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 3–6.

2. Башкатов В. До історії скансенів у Європі. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/83850/04-Bashkatov.pdf?sequence=1>.

3. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. № 1, 2024.

4. За 3 роки повномасштабного вторгнення агресор зруйнував та пошкодив 1390 пам'яток культурної спадщини і 2205 об'єктів культурної інфраструктури | Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/za-3-roky-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-agresor-zrujnuvav-ta-poshkodyv-1390-pamyatok-kultumoyi-spadshhyny-i-2205-obyektiv>.

kulturnoyi-infrastruktury/.

5. Закарпатський музей народної архітектури та побуту (скансен). URL: <https://castles.com.ua/skansen-uzhgorod.html>.

6. Закарпатський музей народної архітектури та побуту. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/ug/uzhgorod/museums/skansen/>.

7. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації. Вип. 5. Переяслав, 31 трав. 2024. С. 21–23.

8. Hromadske. Google та Мінкульт створили 3D-тур музеями України просто неба. Hromadske, 18 лип. 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/google-ta-minkult-stvoryly-3d-tur-muzei-ukrainy-prosto-neba>.

9. Colomer, L. 2002. 'Educational facilities in archaeological reconstructions'. Public archaeology, 2(2): 85–94. DOI: <https://doi.org/10.1179/pua.2002.2.2.85>.

10. Davis P. 2008. 'New museologies and the ecomuseum'. In Graham, B and Howard, P (eds.), The Ashgate research companion to heritage and identity, 387–414. Hampshire: Ashgate Publishing.

11. Hayes D and Slater, A. 2002. "Rethinking the missionary position" – the quest for sustainable audience development strategies'. Managing Leisure, 7(1): 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/13606710110079882>.

12. Jong A and Skougaard, M. 1992. 'Early open-air museums: traditions of museums about traditions'. Museum International, 175(3): 151–157. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0033.1992.tb01050.x>

13. McPherson G. 2006. 'Public memories and private tastes: The shifting definitions of museums and their visitors in the UK'. Museum Management and Curatorship, 21(1): 44–57. DOI: <https://doi.org/10.1080/09647770600602101>

14. Moolman H. 1996. 'Site museums: Their origins, definition and categorisation'. Museum Management and Curatorship, 15(4): 386–400. DOI: <https://doi.org/10.1080/09647779609515499>

15. Rentzhog S. 2007. Open air museums. The history and future of a visionary idea. Kristianstad: Jamtli Förlag and Carlsson Bokförlag.

16. Williams-Davies J. 2009. "Now Our History is Your History": The Challenge of Relevance for Open-Air Museums'. Folk Life, 47(1): 115–123. DOI: <https://doi.org/10.1179/175967009X422864>

17. Young, L. 2006. 'Villages that Never Were: The Museum Village as a Heritage Genre'. International Journal of Heritage Studies, 12(4): 321–338. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527250600727059>

18. Zipsane, H. 2006. 'Lifelong Learning in Open Air Museums – A fascinating part to play in Europe'. (August 2005), 1–7.

Василь СКІРКА

магістрант II курсу

спеціальності 242 Туризм і рекреація

Науковий керівник – доц. Ярослав МАРИНЯК

ІСТОРИЧНІ МІСТА ПОДІЛЛЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ

Нове розуміння культури в суспільстві й усвідомлення необхідності збереження культурної спадщини у світі розширюють перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму, подальше використання історико-культурного потенціалу стародавніх та

історичних міст як ресурсу регіонального розвитку, а також впливу на соціальну й культурну сферу, екологію, зовнішньоекономічну діяльність і міжнародні відносини.

В Україні (на Поділлі) виділяють міські та сільські поселення. Внаслідок зміни у законодавстві зникло радянське селище міського типу. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», скасовує радянський поділ на селища міського типу та запроваджує нові категорії населених пунктів: місто (понад 10 000 жителів), селище (понад 5 000 жителів) та село (менше 5 000 жителів) [3]. Документ також уніфікує та спрощує процедури встановлення і зміни меж населених пунктів та їх перейменування [3].

Згідно чинного законодавства зникає та певним чином залишається поза увагою поняття «містечко», які характеризуються неповторною регіональною структурою та специфічним етнокультурним наповненням. Власне у містечках формувався простір, який був освоєними місцевим населеннями, де склалася чітко виражені форми взаємопроникнення традиційної та анклавної культур. Збереження та раціональне використання спадщини містечок є важливим аспектом дослідження.

Незважаючи на всі труднощі військового стану, наш час є періодом розвитку нових тенденцій у культурному житті, відроджуються раніше забуті імена, пам'ятки й події, по-новому оцінюється історична спадщина. Власне історико-культурна спадщина Подільського регіону є важливою територією України, де треба орієнтуватися на культурно-пізнавальний туризм, на основі використання потенціалу історичних міст.

Серед наукових публікацій останніх років стосовно цієї тематики можна назвати теоретичні праці монографію К.А. Поливач [4], статті Горбик В. О., Кот С. І. [1], Діденко К. Д. [2]. Креативним стратегіям розвитку міст, зокрема з акцентом на розвиток культури, мистецтва, збереження історичної спадщини (у т.ч. і стратегії ЮНЕСКО) присвячено публікацію А. Шевцової [8].

Відкритим залишається питання використання наявного потенціалу містечок для пізнавального туризму, з одного боку, та збереження історичної самобутності й цінності таких поселень – з іншого.

У статті акцентується на дослідженні ролі містечок Поділля як ресурсу розвитку внутрішнього туризму. Містечком на Поділлі називали торгово-ремісничий центр, де обслуговувалося сільське населення ближніх сіл. Кожному з них проживало промислове населення, де проходили ярмарки та базари, тобто були природними торгівельними центрами, куди прямувало сільське населення. У містечках були створені зручні комунікаційні, які сформувалися на

стику шляхів, що сприяло розвитку ярмаркової торгівлі.

Містечка Поділля є результатом еволюції індустріальної урбанізації з її специфікою. Виникнення містечок є результатом внутрішньої колонізації регіону, зміцнення влади феодалів на регіональному та локальному рівні, а особливістю формування переважно єврейських анклавів.

Подільські містечка були переважно польсько-єврейськими, українське населення було незначним. У кожному з них були чітко визначені через характерні містечкові етнокультурні квартали, відповідну архітектурну забудову, визначене розміщення сакральних та тафальних ландшафтів. Все це формувало загальний їх образ.

Сучасне визначення містечка (селища) втратило свою історико-культурну цінність та етнічну складову, акцентуючи увагу лише на кількості населення та наявності міської соціально-економічної інфраструктури.

Архітектори підкреслюють, що на формування у містечку урбанізованого середовища, яке мало риси захищеного простору, просторово-планувальний характер, естетичне враження, комунікаційні можливості, втрачаючи таким чином географічну картину.

Є досить багато друкованих видань, де розглядаються критерії, що визначають сутність терміну містечко. Основні положення вміщені у табл. 1.

Таблиця 1

Основні критерії, що визначають сутність терміну містечко

Основні критерії	Наповненням змістовного навантаження
Ландшафтний	Ландшафти проміжні між сільськими та міськими
Історико-культурні та етнографічні	Характеризується встановленням поквартальної забудови з етнокультурними та архітектурними традиціями (єврейські, польські, вірменські, українські квартали)
Вид діяльності	З переважанням сільськогосподарського виробництва у XVI-XVII ст. (тваринництво, зернове господарство, бджільництво) у XVIII-XIX ст. торгово-промислові заняття
Приналежність до приватних володінь	У першій половині XIX ст. містечка були центрами садиб, а з другої половини XIX ст. переважає торгово-реміснична функція
Кількісний	Чисельність населення від 3 до 40 тис. осіб, кількість домів – не менше 500
Образно-географічний	У структурі домінує ринок як місце перетину інтересу землевласників. Такий підхід був дієвим до кінця XIX ст.

У 1925 р. радянська влада ліквідувала майже 400 – літню історію формування містечок які виконували важливу роль регіонального ідентифікатора. Поняття «селище міського типу» зайняло проміжне місце між сільським посиленням та містом.

На початку ХХІ ст. у науковій літературі повертається термін «містечко». Існування сільських етнокультурних поселень зумовило розвиток містечок. Початковим етапом формування містечок Поділля було поява міст протоміст.

Згідно історичної класифікації у формуванні містечок Поділля виділяють такі етапи:

I – (переважно монокультурний) етап. Створення містечок регіону пов'язано з появою городищ IX-XIII ст. у Київській Русі розміщених біля поселень (наводимо приклад: території сучасної Тернопільської області) Антонівка, Бабинці, Борщівка, Залісся, Окопи, Устя. Давньоруські городища виконували функції городища-замка або городища-міста.

У другій половині XII ст. територія верхнього Побужжя інтенсивно заселяється. У Болоховських землях формується мережа міст та замків (городища біля містечок Деражня, Шепетівка, Теліжинці Хмельницької області), згодом Меджибіж, Божське, Прилуки.

Поступово проходить процес витіснення кочівників із кращих земель, так і шляхом асиміляції. Це чітко відображено у назвах, мають тюркське походження: Бершадь, Теплик, Гайсин (Айсин), Липовець, Уланів. У XII ст. у південно-східній частині Галицько-Волинського князівства формується мережа міст-фортець: Хотин, Калюс, Ушиця, Бакота.

II (переважно моноетнічний) етап литовського правління (XIV-XV ст.). У цей час формуються або реконструюються Брацлав, Вінниця, Смотрич, Камениць, Меджибіж, Хмільник. Упродовж XIV-XV ст. проходить протистояння з татарами. У Західному Поділлі містечка інтенсивно формуються в XV-XVI ст. Власне на цьому створена основа для формування класичних середньовічних міст.

III (поліетнічний) етап – польська колонізація (XVI-XVII ст.). Поява польських родів створюються містечка Поділля з Магдебурзьким правом, яке передбачало окреме проживання етносів на конкретних вулицях, кварталах (польські, єврейські, вірменські та ін.). Після 1569 р. активізується процес польської колонізації. У наприкінці XVI ст. на Поділлі налічувалось вже 37 містечок. Містечка Галичини XVI ст. були власністю короля, магнатів, дрібної шляхти та духовенства.

В етнографічній структурі середини XVI ст. містечок Східного Поділля переважали українці (80-90%), поляки (10%), євреї (1-2%). Зростання чисельності єврейського населення відмічається після

перепису 1578 року, найбільше проживало в Меджибожі, Барі, Сатанові.

IV (поліетнічний) етап – встановлення індустріального розвитку (XVIII – початок XX ст.). Завершується масове заселення Поділля та міграція молдован. У 1860-1870-х роках проходить трансформація містечок Жмеринка, Казатин у залізничні міста, аналогічно з 1890 р. Могилів-Подільський, а з 1920 р. Кам'янець-Подільський.

V (радянський) етап (1930-1991 рр.). На початку 1930 років губиться самоіндефікація етнічних кварталів. З 1930 – 1990-ті роки сформувалася інфікована радянська забудова.

VI етап (встановлення української державності з 1991 року). Зберігається радянська забудова, охороняється (історико-культурні артефакти) та відновлюються (церкви, костели, синагоги, палацово-паркові комплекси, замки)

Висновок. Значна частина населення України проживає у малих містах та селищах. Нині більшість цих поселень є депресивними, характеризуються низьким рівнем соціально-економічного розвитку, зайнятості, високою трудовою міграцією населення. Враховуючи те, що більша частина малих міст є монофункціональними, але при цьому мають значний туристично-рекреаційний, культурно-історичний та природний потенціал, активізацію розвитку сфери туризму та рекреації можна розглядати інструментом сприяння розвитку малих міст (селищ) України, підвищення рівня зайнятості, зменшення обсягів молодіжної трудової міграції та посилення підприємницької ініціативи. Перспективними у цьому контексті можуть бути регіони зі званою часткою історичних міст, яким є Поділля.

Список використаних джерел:

1. Горбик В. О., Кот С. І. До питання про висвітлення історичних міст і сіл у «Зводі пам'яток історії та культури» // Дослідження історії малих та середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. Чернігів, 1990. С. 53–62.
2. Діденко К.Д. Роль історичних міст України в розвитку внутрішнього туризму // Український географічний журнал. 2014, № 3. С. 52-56.
3. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.ua>.
4. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Л.Г. Руденко. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.
5. Савостіна Л.Є. Порядок обліку нерухомих об'єктів культурної спадщини. Реалії та перспективи // Праці НДІ пам'яток охоронних досліджень. Вип. 7. Київ: Фенікс, 2012. С. 322-335.
6. Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.heritage.com.ua/>
7. Специфіка висвітлення пам'яток архітектури та містобудування історичних міст у «Зводі пам'яток історії та культури України» [Електронний ресурс]. URL: http://www.viche.info/journal/NAUKOVA_BIBLIOTEKA.
8. Шевцова А.О. Креативні стратегії розвитку міст: сутність поняття та підходи до його розуміння // Український географічний журнал. 2014. № 2 С. 39-43.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**«МАГІСТЕРСЬКІ СТУДІЇ
ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ТНПУ ім. В. ГНАТЮКА»**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2018 році

Відповідальний за випуск,
верстка та дизайн обкладинки:

Сергій ЗАДВОРНИЙ